ALBA DE CÈSPEDES:

NIKOME NEMA POVRATKA

Drugi dio

1792

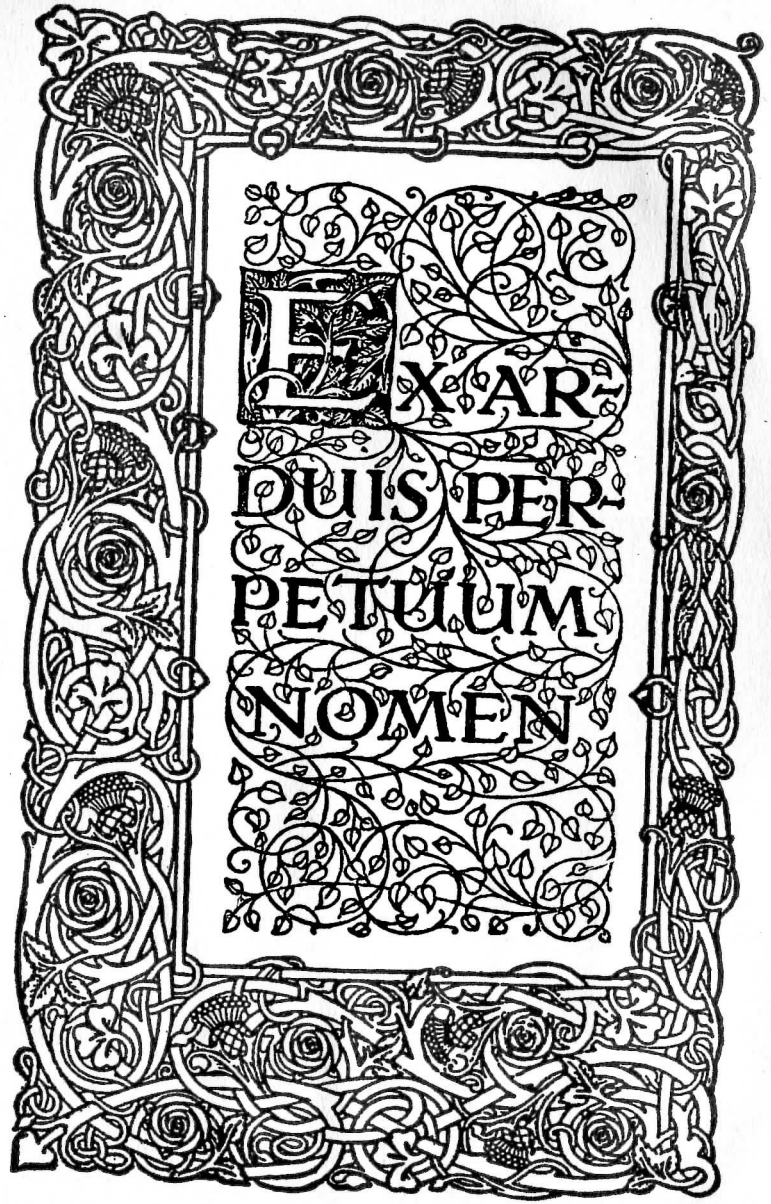

ALBA DE CÈSPEDES:

NIKOME NEMA POVRATKA...

Drugi dio

„SVJETSKI PISCI"

IZDANJE

NAKLADNOG ZAVODA ANTE VELZEK
ZAGREB - BULIĆEVA 12 - TEL. 35-73

NASLOV ORIGINALA

NESSUNO TORNA INDIETRO...

PREVEO:

ANTE VELZEK

ZAGREB 1941

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB

I.

Nova čast spriječila je suor Lorenzu da silazi ususret djevojkama kao nekoć. Sjedeći s knjigom u ruci u svojoj sobi slušala je, kako zvonce poziva sestru Luisu u sobu za razgovore i svaki bi se put trgnula. Činilo joj se čak da razabire užurbani šum njene haljine po stepenicama. Nitko je nije nazivao, a ipak se neprestano nadala; kadkada ne bi mogla više odoljeti, izašla bi i zapitala: — Zašto me nijeste pozvali? — Nijesmo vas htjele smetati, majko! — Bez odgovora bi se vratila.

Tek kasnije mlada opatica, Mlečanka, predstavila bi joj novu pitomicu. Uz tajanstveno šaputanje stigla bi novonadošla do časne majke nadstojnice. Pred časnom majkom djevojke bi poprimile ozbiljno, usiljeno držanje, poneka bi čak pokušala da joj poljubi ruku. Nakon par službenih pitanja sestra Luisa bi ih odvela. Čim bi izašle iz te grozne sobe sa crvenim malim sagom, crvenim malim naslonjačem, djevojke bi ponovo oživjele. Ostavši na samo sestra bi Lorenza otvorila popis, potražila imena, datume.

Jedina, koja je vrativši se sa praznika došla odmah k njoj da je pozdravi, bila je Silvia Custo. Ušla je, primaknula stolac, sjela ne čekajući na poziv i počela govoriti o ispitu: napokon, još samo par dana, zatim, tko zna?, jedino bi željela da ne napusti Belluzzija. Zatim se kroz prozor nadvirila nad dvorište, pogledala uredne biljke, klupe opatica i rekla: — Tu je uvijek sve isto!

— Zar ti se zaista čini sve isto? — upita ogorčeno sestra Lorenza.

— Jest. I čini mi se nemoguće, da će sve i dalje biti tako i kada nas više tu ne bude. Vidite: čudno je: kod kuće se nijesam više sjećala, kako izgleda moja soba, na kojem se mjestu nalazi ormar, čak sam tek naporom mozga mogla zamisliti lica drugarica, pa i vaše lice, sestro Lorenzo, samo u glavnim crtama, oprostite časna majko, ali kadkada mi je i vaše lice bilo nekako udaljeno, nejasno, kao prikaze iz sanja, više sam se sjećala vašeg glasa. Činilo mi se, da je za vrijeme moje odsutnosti čitav zavod zamro, ljudi i stvari, a sada, kada sam opeta tu, čini mi se, da uopće nijesam bila vani. Dapače, mogu vam kazati: našla sam se ponovo u zavodu, čim sam nogom stupila u vlak.

Vratile se i Ana i Valentina. Posljednja Emanuela.

Zagrlile bi se i bez riječi se promatrale nasmiješenih lica: kako je? odebljala si, jesi li se zabavljala? Ana pokazujući na svoj znak korote, protumači: — Izgubila sam bakicu. — Druge se žalosno uozbiljiše, ali samo na čas. Svima je poznato, da jednom umiru sve bakice.

Silvia reče: — Moja sestra, Immacolata, očekuje dijete. — Emanuela je govorila o putovanju. Ali druge, pošto nijesu poznavale te krajeve, nijesu puno marile za njeno pričanje. Njihovo se prijateljstvo porodilo tu, u tom zavodu, živi od stvari, koje ih tu okružuju.

Augusta nije nikada ni jednoj silazila u susret. Kada se Emanuela uspela do njezine sobe i otvorila vrata, želeći da je iznenadi, našla ju je onako, kako ju je uvijek kroz ta dva mjeseca i zamišljala: sjedila je pokraj stola i čitala, kraj nje je kornjača »Margherita« plazila po zemlji. Augusta ustane i pođe joj ususret, poljubi je i upita je: — Kako ti se činim?

— Dobro.

— Ne, nije mi dobro. Vidiš, kako sam smršavljela?

— Nešto malo...

— Mnogo. Od rada. Radila sam dan i noć, iznemogla od vrućine, dešavalo se, da nijesam niti jela. Hvala ti na dopisnicama. Nijesam ti odgovorila, izgubila sam glavu. Skoro ću svršiti: veliki roman.

— Roman?

— Jest, ali ovoga ne će odbiti. Velim ti, to je univerzalan roman. Roman protiv muškaraca! Dokazujem, da mi žene možemo vrlo dobro biti bez muškaraca, dokazujem kako ih podnosimo jedino poradi stvaranja svojeg društvenog položaja, ne poradi spolne privlačivosti. Dapače ističem nagonsko gnjušanje žene prema toj zvijeri, besmisao društvena položaja žene u braku. Zaista revolucionarna knjiga. Većim se dijelom radnja odigrava u inozemstvu. Osvećujem se. Jesi li opazila, da je u svakom stranom romanu ružna, sumnjiva uloga uvijek pridijeljena Talijanu? Osobito u amerikanskim romanima. Sada se ja osvećujem. Opisujem dva prevarena muža: oba su stranci. Velim ti, pravi međunarodni roman. Sve će talijanske žene tu knjigu pročitati.

— Radoznala sam, — mogu li je vidjeti?

— Pričekaj!

Uvukavši svoja velika prsa izvuče iz pretinca stola veliki snop papira, nježno ga primi u ruke kao da mjeri njegovu težinu i ponudi rukopis prijateljici: — Eto.

Čekala je na prijateljičinu izjavu kao da će ona na sam dodir, na sam pogled uskliknuti: — Krasno! — Emanuela primi rukopis, pregleda ga, sve su stranice bile jednako ispisane, mnogobrojne, koliko? možda i tri stotine. Pogleda Augustu: zaista je smršavjela, zbog plavičastih brazda ispod očiju činila se izmorena. Očito je cijelo ljeto provela sjedeći tu, kraj toga stola. Iskreno zadivljena primijeti: — Koliko je tu trebalo rada!

Augusta uzdahnuvši potvrdi: — Mnogo, mnogo rada.

I ostavši bez riječi zamisli se. Tih prošlih mjeseci, u prvom večernjem sumraku, kao da ju je nešto mamilo iz »Ville«: zrak pred prozorom kao da se zgusnuo, zavod je bio pust, jedino su opatice izlazile u malo dvorište, da se poigraju. Uznemirena gledala je kroz prozor, puštala da joj zablješti oči metalna sivina neba. »Idem, ne idem.« Na koncu bi se svladala: »Ne, ostajem tu!« Znala je, da tako mora biti, da se mora žrtvovati. Sati su bili dugi kao dani, sedmice kao godine. Nema vremena, nema vremena. U zavičaju sumnjivci čekaju smiješeći se: još uvijek nije pala odluka, a nju nešto goni da živi u toj dosadnoj stanci očekivanja, da lebdi u toj prividnoj mladosti, bez hrabrosti da napusti ovu i priđe na drugu obalu.

— Mnogo sam radila — ponovi — mnogo. — I opazivši da neprestano govori samo o sebi, upita Emanuelu: — Što si ti radila?

— Ja? Putovala sam. Ali ocu nije dobro. Službeno sam se zaručila.

— Kada ćeš se udati?

— Nakon Andreina ispita: naredne godine.

Augusta joj nije niti čestitala; ustala je, uzela s ormara bocu nalik na ljekarničku i dvije čašice: — Hoćeš li? — upita prijateljicu. — To je travarica. Sardinijski specijalitet, divlje piće. Čudna je okusa, ne znam, da li će ti prijati: okusi!

Napunila je čaše i šuteći ispila okušavajući tekućinu: zatim upita potiho: — Veseliš li se udaji?

— Svakako.

— Zar si zaista zaljubljena? Toliko da bez njega ne možeš biti?

— Svakako.

Augusta ponovo zašuti i zapali cigaretu: poprimila je muškaračke kretnje i običaje, cigareta joj je visjela sa stisnutih rubova usnica. Tijelo joj je bilo naprotiv debelo, mlohavo.

— Još uvijek pušiš? — upita Emanuela.

— Jest. Privikla sam se kod rada, to me drži budnom.

U njihov se razgovor uvlačila neprijatna šutnja. Emanuela je osjećala, da se prijateljica sprema da održi govor i nagonski je željela to izbjeći. Sjene sumraka polako su prodirale u sobu, Emanuela bi rado zapalila svijetlo, ali ne znajući ni sama zašto nije se usudjivala; male tamne Augustine oči pozorno su je promatrale iz mraka.

— Emanuelo, je li te ikada Andrea poljubio?

Emanuela bi se najradije usprotivila tom preslušavanju, ali se i dalje osjećala pokornom prijateljici: možda poradi Augustinih godina, njena držanja ili poradi tog osamljenog i pomalo tajanstvenog Augustinog bivstvovanja, ali svakako: ona se nje gotovo bojala.

— Jest — odgovori.

— Poljubio... u usta?

— Jest... jest.

— I to voliš? — nastavi tišim glasom, povjerljivo. — Slušaj: ti ćeš se udati. Dobro, ti ne ćeš više imati ni jednog časa za samu sebe, ništa svojega, ni svoje vlastito ime, i tvoje će dijete biti njegovo dijete, sve ćeš mu morati predati, izgubit ćeš vlastitu ličnost, bit ćeš jedino supruga gospodina Lanzianija, on će steći pravo da dozna sve tvoje misli, a ako mu i jednu zatajiš, značit će to prijevaru i imat će pravo i noću ulaziti u tvoju sobu, položiti svoje ruke na tvoje tijelo, kadgod ushtije, promatrati te dok se češljaš, dok spavaš, reći ti »izadjimo« i ti ćeš ga morati pratiti. I sve ono, što je do sada bilo samo tvoje ne će ti više pripadati, a on će pristupati k tebi uspomenama na bezbrojne žene, svojom tebi nepoznatom prošlošću. Zar ti se zaista svidja njegov način cjelivanja? Ja, na svojim usnicama osjećam jedan cjelov, jest... od prije mnogo godina i kadgod se toga sjetim pljunem. Nalazili smo se u vrtu. Pobjegla sam kući kao izvan sebe. Toliko je već godina prošlo. Ali tko će zaboraviti? Onaj čas je još uvijek tu, u mojem pamćenju. Jesi li mislila o svemu tome, Emanuelo?

Jest, uvijek je na to mislila i čekala. Vratit će se napokon časovi nalik na one, koje je provela sa Stjepanom u kućici u Viale dei Colli. Utrnuto svijetlo, plavičast sumrak, i potpuna predaja: zatim ono puno zahvalnosti šćućureno ležanje na njegovim prsima, a glavom na njegovom pazuhu, oštrog muškaračkog daha. Trebala bi odgovoriti: »Ali, Augusto, kakva si ti žena? Ja sam to već iskusila, divno je. Kod tebe je čangrizavost usidjelice, pretjerani obziri kao da si pred ispovjednikom«. Ali je Emanuela zapravo uživala u toj ulozi naivke i zato odgovori:

— Jest, mislila sam.

— Bojim se, pokajat ćeš se. Ti si bogata, mnogo bogatija od mene, ja posjedujem jedva potrebno za čedan život. Siromaštvo baca ženu u ropstvo muškarcima. Mnoge ne bi znale što drugo da rade. Ali ti, ti... Mogla bi živjeti, slušati glazbu. Ne voliš glazbu? Kada odlazim na koncerte i tamo bez riječi, spustivši glavu na ruke, slušam, tada zaista osjećam kako božanstveno gubim svijest, kod nekih pianissimo zadržavam dah bojeći se da ću prekinuti čaroliju. Vraćam se kući i pišem. Dok sam bila mala slušajući glazbu, pomišljala sam da ljubav pruža isti osjećaj. Zar ne bi željela tako živjeti?

— Bih, i zaista Andrea će sa mnom putovati, slušat ćemo glazbu, čitat ćemo pjesme.

Augusta još jednom uvuče dim iz cigarete, a zatim utrnuvši je nadoda: — Jest. To je isto kao kod slijepaca od rodjenja. Rijetki su ljudi dalekovidni; poradi toga baš pišem svoju knjigu. Bit će kao zov divovske srebrne trublje. — Nakon kratke stanke upita: — Što veli tvoj otac?

— Što može reći? Zadovoljan je.

Što je rekao Emanuelin otac? Ispričala mu je ujutro prije odlaska na Gardsko jezero. Otac je baš spremao putne kovčege. Taj je posao volio raditi mirno i pažljivo i možda poradi toga čas nije bio

dobro izabran; ali već je bila ušla u sobu ozbiljna lica kao prigodom svečanih zgoda. Otac, dragi stari otac, u bijeloj košulji, bez kaputa, u bijelim hlačama, bijele i ćelave glave, naličio je na stari vosak. Njezine će ga riječi uzrujati, ali ona natrag više ne može; uvijek je iznebuha prodirala svojim životom u njegov život. Isto je tako ušla, kada mu je najavila, da se zaručila sa Stjepanom, a kasnije da je zanijela, zatim svoj naum da prizna dijete, svoju želju, da se pridruži Štefaniji. Mučila ga je poradi Štefanije, a sada nakon tragedije mirno dolazi saopćiti mu svoju odluku o udaji. Nakon povratka iz zavoda bila je nekako bolje raspoložena, poniznija, nikada joj se više lice nije zamračilo, vratila se iz zavoda mladenački vedra; oblačila se jednostavno, više je radila; u očima joj je sjajila nevinost. »Majka, prava pravcata majka« mislio je starac — »smirila se u blizini svoga djeteta.« A sada? Shvatio je — smirenje je posljedica toga malog ljubavnog romana. — Jesi li i njegova ljubavnica?

Emanuela odgovori jedva čujnim glasom, punim prigovora: — Oh, oče, zašto me tako prosuđuješ? Zar ne mogu i ja biti vrijedna, razborita, kao prije... onoga, što se desilo?

Stao je časkom promatrajući je, zatim reče:

— Jest, možda imaš još vremena, mlada si. Ali tu je Štefanija.

— Štefaniju možemo poslati u neki inozemni zavod, ti si barem uvijek govorio, kako Štefanija ne smije utjecati na moj život.

— Istina, ali si me ti uvjerila u protivno.

— Varala sam se.

— Koliko si se puta varala, kćeri moja?

Ona, neugodno dirnuta, ne odgovori.

— Koliko si se puta prevarila? ponovi otac. — Meni se čini, da je sada, kod takvog stanja stvari, vrlo teško isključiti Štefaniju iz tvojega života, ti si me osim toga uvjerila kako to ne bi bilo ni pravedno.

Što on veli, jest, dakle... taj momak, taj Lanziani, što on veli?

— Andrea za to ne zna.

— Kako? — krikne otac bijesno. — Zar ti nije jasno, kako je uopće besmisleno raspravljati o tom pitanju? Priznaj mu sve, a zatim, ako on pristane, možemo ponovo započeti razgovor.

I nastavi pospremati košulje, četkice, gladeći od vremena do vremena naborano čelo, jer je taj razgovor pomeo njegov važni posao: dobro spremiti kovčege.

Emanuela se u svojim mislima obori na djevojčicu: Štefanija ljetuje u Amalfiju u društvu opatica; prvorazredan je to zavod, krasan ljetnikovac, drugarice su joj iz najodličnijih obitelji, jede, pije, zabavlja se. »Zar joj sve to nije dovoljno? Zar zato što ona postoji može braniti meni, da ja postojim?« Trebala je prihvatiti već prije očev savjet: zahvaljujući novim zakonima djeca bez roditelja žive vrlo dobro, uče, a kad izađu jednom iz nahodišta imadu osiguran život, sretna su, oslobodjena — čak i smetnje roditelja, ne trebaju ih ni poštovati, ni slušati ih, ni uzdržavati ih. Eto, sada je ona u teškom položaju. Ne će još govoriti sa Andreom, kada mu nije prvoga dana rekla, sada mora čekati i šutjeti. Otac... lako Štefaniji, igra se; nehajna je i hirovita poput svoga oca u trenutcima bez nadzora.

Štefanijin otac!... Je li Štefanija zapravo imala oca? Da li se stvarno odigrala ona priča sa Stjepanom? Sve joj se to sada činilo bajkom, jednom od onih bajka, kakve ljudi izmišljaju za druge, ali se usljed neprestana ponavljanja pričinjaju na koncu i onima, koji su ih izmislili, istinitima. Činilo joj se, da je ona sama zanijela Štefaniju kao posljedicu neke bolesti. Možda bi mogla pričati Andrei, da je to bio nesretni slučaj, jedan od onih slučajeva nasilja, o kojima čitamo u novinama, da su se odigravali u svjetskom ratu? Dok se ona vraćala kući iz Firenze u

Maiano, na samotnoj, pustoj cesti... Ne, nema smisla, osim toga njezin otac ne bi pristao na takvu lakrdiju. Štefanijino postojanje, njena nevidljiva nazočnost tlači njezin život, muči je, oduzima joj dah. Zar ne će nikada imati pravo raspolagati sa samom sobom, svojom budućnošću? Dvadeset i pet joj je godina! Pred svakom njenom nakanom uzdiže se nepreskočiva zapreka: Štefanija!

Otputovali su, putovanje je bila prava muka. U samovozu su šutjeli, gledajući neprestance kroz stakla. Emanuela bi od dosade zaspala. Nije više gospodarila svojom voljom kao u zavodu; otac je o svemu sam odlučivao. Jest, Augusta ima pravo, kako da podnosi ponovo zatvor kada je već iskusila slobodu? Sve one tako misle, sve, a sve su razumne djevojke, iznad obične razine. Pravo je Ksenija učinila, što je otišla; ali samo siromasi užívaju takve povlastice, samo oni mogu slobodno se razbacivati vlastitim životom; za ostale postoji svijet, postoje interesi. Osim toga unatoč ličnim slobodarskim načelima, čim živimo u stanovitoj okolini nemamo više hrabrosti odbaciti predaju, pa ni glupo čovječje dostojanstvo, ipak je sve to jače od nas. Mnoge stvari potpuno opravdane u času bijede, postaju nedopuštene, čim posjedujemo lijepo prezime i mnogo novaca. Mnogo novaca: a ipak je njenim roditeljima trajna briga pronaći jeftinija svratišta, čednije gostione. Štefaniji bi nakon dovršenih nauka u Švicarskoj mogla s tim novcem osigurati lijepi miraz. Tako bi se sigurno udala, jer novac vrijedi više od imena.

Svakoga je dana govorila o tome ocu, svakoga dana pomalo ga uvjeravala. Slušao ju je i zbunjen čistio naočale, dok bi majka pridodala po koju dobru riječ: — Jest, istina je, čini mi se, Bepi... — Emanuela je govorila jedino o pravu da izgradi sebi novi vlastiti život: — Andrea bi bio vrlo dobar muž, tko u Rimu ne pozna Lanzianijeve? Solidna prilika, kakvu bi ti, oče, bio zaželio meni i prije, dok sam još

rasla i tek postala pravom djevojkom. Kako sve to odbiti?

— Ne, ne — upustila bi se u navalu i majka — zašto odbiti?

Emanuela je obećala: — Čim stignem u Rim, govorit ću Andrei, izabrat ću povoljan čas.

Vrativši se u Maiano otac je na svom stolu našao Andrejevo pismo i umoran od puta, obuzet nagonskom simpatijom prema mladiću i njegovim riječima, zatjeran u škripac od supruge i kćerke, obeća svoj pristanak. O Štefaniji nije više govorio.

— Što je rekao moj otac? Zadovoljan je. —

Nakon stanke Augusta potvrdi: — Dobro, — i opazivši, da se već zamračilo pozove Emanuelu: — Kasno je, sidjimo večerati.

U hodniku su susrele druge djevojke, koje su takodjer silazile, novopridošle su išle zbunjeno; jedna je učila pjevanje, govorkalo se o njoj kao o budućoj slavnoj pjevačici. Ta je sada umjesto Milly pjevala i svirala na harmonijumu. Baš poradi toga djevojke je nijesu voljele: drugo je bilo Millyno sviranje. Zaista lijepi glas ove nove dirao je sve slušateljice ali se ipak ne bi ganule, očito je to žena, koja znade dirati u tipke, ali samo u tipke. Kada je prvi put pjevala, Emanuela je zaplakala i sjetila se, kako joj je Milly lagano gladila prste, milovala ih, kako je s rukama čitala slijepčeva pisma. Poradi Andree u posljednje je vrijeme bila zanemarila Milly i sada je Emanuela to gorko sebi predbacivala.

Nova djevojka prolazeći pokraj Emanuele i Auguste reče milozvučnim glasom: — Dobro veče! — Očito je željela pridružiti se njihovom društvu, ali su joj obje prijateljice hladno odgovorile ne uspjevši prikriti nagonsko neprijateljstvo.

— Ne — izjavila je kod stola Silvia — ni jedna nova ne smije k nama. Nestat ćemo malo pomalo kao plemenitaški rod. Ksenija je pobjegla, Milly je mrtva, Vinca...

— Istina! Što je s Vincom? — prekine je Emanuela.

— Zar je nijesi vidjela?

— Nijesam.

— Došla je ovamo poslije dolaska Ane i Valentine, ti si još uvijek bila u Firenzi: ona kao i prije, čeka. Preselila se u stan donne Inez, one španjolske fanatičarke. Govori jedino, o Luisu. Podučava španjolski, ponešto prevodi. Posjeti je! Stanuje nedaleko: ulica Sistina, broj 87.

*

U ulici Sistina broj 87. stara je istrošena kuća. Mračan, dugoljast ulaz, rasklimane stepenice; na vratima kreštavo zvono kao tužna žaba. Ali u unutrašnjosti čitava Španjolska.

Malobrojne sobe, krcate svakojakim stvarima bjegunaca. Pojedini komadi pokućstva dokazuju prošlo bogatstvo: srebrni pehari, starinski porculan, kristal, sve nagomilano jedno pokraj drugoga, po glasovirima i pokućstvu. Po zidovima slike princeva, slike iz Pilarina i Ignacijeva djetinjstva, svuda nataknute dopisnice prijatelja iz Španjolske: da bi sjećanje na zavičaj bilo što jače; glasovir, rastvorene lepeze, predmeti od izrezbarene mjedi, po divanima porazbacani šalovi, rese kojih dopiru do poda. Kao posljedica novih dogodjaja pod burbonskim profilom prognana kralja priljepljena je slika generala Franca izrezana iz talijanskih novina: usred stola ovješene o dva prutića iz ebanovine viju se španjolski nacionalistički barjačići; za vrijeme ručka na stol ne postavljaju cvijeće pa su tako ta dva barjačića jedini ukras stola. Nad svim tim prašnjivi nered.

Donna Inez i Pilar ležale bi u krevetu do ručka; to se isprva Vinci, naviknutoj zavodskom redu, pričinjalo gotovo neprístojno. Čim bi ustala, probudila bi prijateljicu u susjednom krevetu: — Ustani, Pilar!

— Što je? Zašto bih ustala?

— Kasno je. Devet je sati.

— Ja ću još spavati.
— Sramota, Pilar!
— Ali zašto? Što ću raditi na nogama?

Pilar je bila energična jedino braneći svoje spavanje, premda je Pepe bio daleko ona je i dalje pružala dokaz svoje hladnokrvnosti, ali ljudi takve hladokrvnosti mogu vrlo lako jednoga dana skočiti kroz prozor.

Kada bi ujutro Vinca otišla da podučava španjolski, našla bi na povratku obje žene još u kućnim haljinama. Donna Innez je švrljala po kući za služavkom, pisala duga pisma sjedeći kod stola u blagovaonici, a kada bi pospremili stol, odmaknula bi tanjir i dalje pisala. Pisala je svima, njezina su pisma bila uvijek ljubezna, puna iskrene strasti. Tražila je neprestano vijesti o Španjolskoj tako su se po stolcima gomilale novine, nakon svake bitke pomicala je barjačiće na zemljopisnoj karti služeći se, tom prigodom stečenim znanjem, ali naravno samo poslije podne, jer je jutro posvećivala spavanju.

Pilar je naprotiv čekala na ručak sjedeći pred psihom i uredjujući kosu: to je joj bila najmilija briga. Imala je vrlo dugu crnu kosu, po sredini rastavljenu brižno povučenom crtom, vlasi su joj se u kovrčicama spuštale preko čela, sjajne kao crna pokost. Marljivo je prelazila četkom od korijena do vrha kose i s užitkom je gladila, nikada zadovoljna uvijek je nanovo započinjala svoj rad.

Često je Vinca sjedila okrenuta prema njoj, razgovarale su o odsutnima i čekale čas, kada bi se obično trebao pojaviti listonoša, što je obično bilo u predvečerje. Poradi toga popodnevom nijesu izlazile iz kuće, po španjolskom su običaju ostajale sve tri na prozoru. Donna Inez s desne strane, Pilar s lijeve, a Vinca u sredini, kao u kazališnoj loži.

To im je bila jedina razonoda, koju bi preko dana sebi priuštile. Sjele bi očešljane, naličene, u papučama, jer im i tako s ulice nitko ne bi mogao vidjeti

noge. Pozorno su promatrale ulicu kao da gledaju predstavu. Ljudi su išli spora koraka, žene zastajkivale pred izlozima. Neke su odlazile prema trgu Trinità dei Monti na ljubavni sastanak, te su obično bile odlučnijeg i pozornijeg držanja. Često se te iste vraćahu u dvoje, držeći se ispod ruke. Španjolke su ih gotovo sve već poznavale i simpatijom promatrale. Vinca, koje je mašta bila najbujnija, zamišljala je doživljaje tih prolaznika kao da sastavlja roman. »Ova sigurno čeka časnika« ili »Ovo se dvoje sastaju četvrtkom«. Kada više dana ne bi opazila poznati par, žalila bi ih i govorila: — Možda ipak nijesu potpuno prekinuli, možda se sastaju na drugom mjestu.

Iznenada bi jedna od njih uskliknula: »Eto ga!« I pogled sve trojice slijedio bi listonošu, koji je ulazio u dućane, u kućne veže, noseći golemu torbu nad trbuhom. Napokon bi iščeznuo kroz vrata njihove kuće. To su bili časovi neizrecive uzbuđenosti za sve tri žene, koje su šutjele, uzrujana srca i hinile, da i dalje gledaju kroz prozor ne bi li tako skratile sebi to mučno čekanje. Vrijeme je prolazilo, »vratarica je spora, ima mnogo stepenica, zaustavio se u razgovoru«. Kadkada je to i predugo trajalo. Napokon bi se jedna od njih usudila kazati: — Nema ništa.

Kada bi naprotiv zazvonilo zvono na njihovim vratima sve tri bi ustale raširenih očiju kao opsjednute. — Mir, mir! — preporučivala je donna Inez. Pisma je najčešće primala Pilar, Luis i Ignacije bili su lijeni. Djevojka bi otišla da pročita pismo u svoju sobu, sjedeći pred psihom kao kod češljanja. Ostale dvije ostale bi čekati i uvijek im se činilo, da taj intimni razgovor previše traje, dapače da bi Pilar trebala biti obzirnija prema njima.

I kada ne bi stiglo pismo od Luisa, ipak je uvijek o njemu bilo govora u Pepeovim pismima. Pilar bi im pročitala pismo na glas. Pepe je obično pisao, da je Luis vrlo vrijedan, štoviše da je uvijek vrlo vrijedan, neki su falangisti još prava djeca i Luis ih sokoli,

on je uzor svima ... Vinca može biti ponosna. Vinca je zaista bila ponosna.

Emanuela je posjetila Vincu i opazila je, da djevojka boluje od neke unutarnje groznice, nosnice su joj neprestano drhtale. Usne su joj se osušile. Ipak je još uvijek i po svojim očima i po vitkom tijelu vrlo lijepa djevojka. Nosila je istu kućnu haljinu kao u zavodu, samo sada nije bila tako čista.

— Jeste li se vratile? Jeste li ponovo sve na okupu? — pitala je Vinca glasom, u kojemu je odzvanjala čežnja. Sigurno je žalila, što nije s njima, u društvu svojih drugarica, ali Luisova odsutnost oduzela joj je mogućnost, da za nečim drugim žali, osim za Luisom.
— Sjećaš li se? Prošle smo godine bile sve skupa. Ti si, Emanuelo, bila nova i Ksenija je htjela da pristupiš našem društvu. Što je sa Ksenijom? ... Ipak je to bilo lijepo! Nikada ne ću zaboraviti! Sretna vremena! Šteta što uvijek primijećujemo sreću tek onda, kada je sreća već prošla! Koliko doživljaja u godinu dana! Jesam li ti pokazala Luisovu sliku sa ratišta?

— Vidjela sam, zgodan je.

— Jest, zgodan je i dobro mu je — prekine se i odmah nastavi tiše: — Meni nije dobro. Onda još nijesam ljubila, nijesam uistinu ljubila. Jednog dana, osjetiš, da ti crv toči dušu, nešto te u grudima tišti, srce ti se nadimlje, kao da je i sam zrak otrovan: to je ljubav. Zapravo bolest! Sjećaš li se kako sam bila vesela u zavodu, smijala se, podvaljivala časnim sestrama, pjevala? Tko bi danas mogao pjevati? Ljubav nam odnosi dah i krv. Kada je prava ljubav? Kada misliš, da ćeš se ubiti, ako toga čovjeka nestane, kada ti se to biće prikazuje bez mana kao najsavršenije biće na svijetu. Svako ljudsko biće ima stanovite mane, ako te mane više ne opažaš, znači, da si zaljubljena. Ako ih ponovo opažaš nijesi više zaljubljena. Kad žena veli: »Napustila sam ga, jer je bio previše ljubomoran« znači, da više nije bila dovoljno zaljubljena, da bi mogla podnositi njegovu ljubomoru.

Nije li tako? Ako veli: »Napustila sam ga, jer je kradljivac« znači da joj je dodijao; jer bi ga inače upitala: »Kada ćeš me odvesti, da kradem skupa s tobom?« Ne misliš li i ti, da je tako?

— Istina je — odgovori Emanuela i upita samu sebe, da li ona tako ljubi Andreu.

— Ja sada živim samo za ovaj čas, kada ima da stigne pošta: to je klin, o koji vješam svoje dane, da toga nema, bilo bi mi kao da je sila teže mojega života izgubila svoju središnju točku, survala bih se u tamu.

— Nikada nijesam pomišljala, koliko je Španjolska daleko, samo nekoliko dana vožnje vlakom. Sada mi je točno poznato, kada vlakovi stizavaju, kada odlaze, istražujući i utuvljujući sebi u glavu te podatke pomažem sebi, da i dalje ostanem na životu. Možda pismo i ne stigne, ali mi smo ipak taj čas očekivale nadajući se i čim taj čas prođe, možemo dalje čekati na sutrašnji čas, zadržavši istu nadu u srcu. Listonoša dolazi u deset prije podne ili u šest sati poslije podne. Provirujem kroz prozor, otvaram kućna vrata, brojim časove, srce mi jače kuca, ne znam više, što govorim, osjećam se umorna. Kada bi jednoga dana taj čas prošao, a da ga ne primijetim i kada bi me zvono iznenadilo zabavljenu drugim mislima značilo bi, da je moja ljubav počela opadati. Nije li to istina, Emanuelo?«

— Jest, barem ti na takav način ljubiš.

— Ne. Postoje različni načini ljubljenja, ali samo je jedna prava ljubav kao što je i samo jedna prava umjetnost. Tisuću oblika, ali umjetnost ili postoji ili ne postoji! Moja ljubav nije nešto drugo od ljubavi Senegalke ili Švicarke. I tu i tamo: ili ljubiš ili se samo igraš.

Na prvi je pogled bilo jasno: Vinca se ne igra. Emanuela je začuđeno promatrala drugaricu, ujedno je primijetila, da su Vincine čarape zakrpane, kućna joj haljina nečista. Vinca je to opazila i kao da odgovara na pitanje prijateljice, izjavi:

— U takvim prilikama ne marim što nemam novaca; poštarina je skupa, pišem svakog dana, a pisma predajem zračnoj pošti. Život je skup. Nemam dovoljno haljina, ali i tako Luis nije tu. Kada se Luis povrati naručit ću novi kaput.

— Kada će se vratiti?

— Ne znam, ništa se ne zna. Bitno je, da se povrati. Ti to shvaćaš — reče primivši Emanuelu za ruke — kadkada pomislim, da bi ... da bi se mogao i ne vratiti. Kadgod ne dobijem pismo, pomislim: možda ... možda više nikada ne će pisati, a Pilar, i ona misli isto ...

Kao da su joj oči zadrhtale pred suzama, njezini su živci bili očito do skrajnosti napeti. Emanuela ustane, pristupi joj bliže i da je utješi pogladi je i poljubi. — Vinco, zašto, tako govoriš? Nemoj tako govoriti ...

— Ne govorim, ni jedna od nas to ne govori, to je jedino, o čemu se nikada ne govori. Novine svakog dana donose slike onih, koji se više ne će javiti, slike odlikovanih. Ja ne govorim, Pilar ne govori, donna Inez ne govori. Tamo je, kako ti je poznato, i njezin sin, Ignacije. Ipak se meni i Pilari čini, da ona manje trpi od nas. Dođe li Pepe na dopust, Pilar će se udati.

— A ti?

— Ja? Ne znam. Nikada o tome nijesmo govorili. Prije je sve to za mene bilo samo šala, izlazila sam s njim, da se sjetim zavičaja, a kada sam ga uistinu zavoljela, tada je otišao. Luis mora misliti na svoje nauke. Nijesi li onoga dana vidjela u njegovoj sobi njegove divne nacrte? Luis je veliki talenat! Nikada nijesmo govorili o ženidbi, a ti, kada ćeš se ti udati?

Emanuela odgovori nejasno i odmah prijeđe na drugi razgovor, jer se pred Vincinom ljubavlju osjećala poniženom. Pozdravi prijateljicu i da bi se što više rastresla, odluči da se prošeta prije sastanka sa Andreom. Pitala je samu sebe, da li ona zaista

ljubi, do danas nije nikada posumnjala, ali sada kao da je otkrila, da je prema Andrei i previše hladna, a ipak Andrea je sto puta bolji od Luisa. Luis je po njenom mišljenju osrednje darovitosti, čedna talenta, premalo istančan: njegovi su nacrti slabi, njegov način govora i suviše jednostavan. Ali Vinca gleda u Luisa drugim očima, dok ona naprotiv uviđa Andreove mane; osobito njegovu umišljenost, tu manu zajedničku svima današnjim mladićima. Osim toga Andrea je osjetljiv i pravi puritanac. Ni s njegovim pjesmama — čitao ih je Emanueli — nije bila osobito oduševljena; isprazne riječi bez unutarnje povezanosti; dok ih je on nazivao modernima. Ali Andrea se vrlo lijepo oblači.

Čekao je Emanuelu na Španjolskom trgu, zadovoljno je promatrao, kako ona silazi niz stepenice.

— Slušaj — reče joj čim se približila. — Uvijek ti zaboravljam reći, da me tvoj način hoda najviše iznenadio već kod našega prvog susreta. Za ženu je vrlo važno, kako hoda; neke odaju svoje nastojanje, da što ljepše hodaju i tada su odvratne. Ti si, mislim, hodala tako već kao dijete, kada si učila prve korake — nadoda smijući se. — Ti si u svemu skladna. Kada ti prolaziš, nitko se ne okreće, da se divi tvojoj haljini, ali čim si blizu odmah udara u oči tvoja naročita elegancija, koja se odrazuje u svakoj pojedinosti. Ne ćeš li nakon ovih mojih riječi postati ohola? — upita stisnuvši joj lagano ruku.

— Pomalo i hoću! — odgovori ona nasmiješivši se.

— Jesi li bila kod Španjolke?

— Jesam.

— Što radi?

— Ljubi.

— To nije mala stvar. A Luis?

— On se bori.

— I to su dva načina burnog proživljavanja života. Nije li tako, Emanuelo? Slušaj: imam važnu vijest za nas; otac pristaje na naše vjenčanje. Izjavio je, da

mi je voljan osigurati, ako mi je po volji, stalni mjesečni dohodak, bez da se obvežem raditi u dućanu, spreman je, pružiti mi svoju pomoć u mom novinarskom ili književnom radu. Odgovorio sam, da ću razmisliti. Do doktorata ima šest mjeseci, ali ipak, Emanuelo, treba da se ozbiljno zamislimo. Ne znam, da li ću pristati, da ovako iskorišćavam oca. Bio je do nevjerojatnosti popustljiv i baš zato htio bih i ja prema njemu biti isto tako iskren. Književnost danas nije nikakva karijera, možda je to bila u doba Lorenza de Medici. Možda bi me tada proglasili dvorskim pjesnikom, raspolagao bih lijepim apartmanom u dvoru, sa golemim krevetom, kakve danas tek oponašaju. Tko može danas živjeti od same književnosti? Bolje je posvetiti se nogometu. Ostaje mi profesorsko zvanje, poslat će me, na primjer, u Bitonto. Pravo je imao otac, kada se protivio mojemu izboru. Starci imaju uvijek pravo; raspolažu iskustvom, ali iskustvo isključuje nepredviđeno. Zato me ne privlači kao jelo, koje ne draži tek. Sve to međutim vrijedi dok smo sami, ali približava se čas ... Želiš li ti biti supruga profesora u Bitontu? Po tvojem načinu hoda, čini mi se, da baš ne bi željela. Ti si žena, koja ima pravo nametnuti obveze.

— Zašto tako govoriš, Andrea? To me boli.

— Naprotiv; baš mi se zato sviđaš. Dakle ne može biti ni govora o profesorskom zvanju. Bojim se, da je mjeriti dijamante, još uvijek najbolje. Nitko mi ne će braniti, da uvečer pišem, dok ti budeš sjedila kraj mene i čitala. Ali, zar ne će biti neobično: pjesnik i draguljar? Umjetnost je sušta protivnost trgovini.

Govorio je i ujedno žurnim korakom vodio Emanuelu kroz mnoštvo, kao da ide prema određenom cilju.

— Andrea, kamo idemo?

— U dućan. Stari ni ne slute: spremam im iznenađenje.

— Sada, odmah? Ovako? Ne, nemoj!

Bila je odlučila, da će mu prije posjeta roditeljima sve priznati, ali kako će sada, ovako nasred ulice? Možda je baš sada povoljan čas, ali na uskom ih pločniku ljudi guraju, rastavljaju. Osim toga, taj joj šešir dobro ne pristaje, ni trajna joj ondulacija više nije svježa, bojala se nepovoljnog utiska na starce. Rado bi i Andreinoj majci ponijela malo cvijeća, ali muškarci ne shvaćaju tih sitnica. Ali svakako je potrebno, da mu najprije sve prizna.

— Andrea ... — reče spremna na sve.

Stigli su već do dućana: on joj kretnjom ruke naloži da šuti i proviri kroz izlog.

— Andrea ... — ponovi Emanuela. Sada će mu reći: »Slušaj Andrea, moram ti kazati ... ja sam već rodila i imam dijete«. Jest, tako je, baš usred ulice, sporedno je to, i tako mora prije ili kasnije to uslijediti. Ali Andrea joj dobaci: »Nema nikoga« — i gurne ju kroz ulaz.

Njihovi su koraci nestajali u sagu kestenjaste boje: dućan je bio elegantan i usklađen: u malom naročito osvjetljenom izlogu sjajilo se drago kamenje; pomoćnik koji je sjedio u kutu spazivši Andreu ustane; mladić mu odzdravi rukom i krene prema vratima sa zastorom. Tu pozadi, u toploj sobici sjedili su starci, točno kako ih je Andrea opisao. Starica je bila zabavljena ručnim radom, otac je čitao novine. Kada se vrata otvoriše, starac pogleda preko naočala. Andrea uz prijazan smiješak reče: — Eto, doveo sam vam Emanuelu.

Djevojka je više puta mislila na ovaj sastanak, kanila je ponijeti sa sobom cvijeća, da bi sastanak bio što ugodniji i pristupivši starici, poljubiti je. Sada je naprotiv ostala zbunjena uz Andreu. On je lagano gurne, starci se nasmiješiše: oba su bili simpatični, debeljuškasti, zaista roditelji staroga kova, kao i Emanuelini. Ali zabuna je kratko potrajala, žene se poljubiše, Emanuelu je poljubio i Andreov otac. Emenuela nije nikada i nikome bila antipatična, osim toga ona je lijepa i dobra ukusa.

Odlučili su, da će u nedjelju Emanuela doći k njima na ručak. Andrea je bio zadovoljan, gotovo djetinjasto zadovoljan srdačnim, pjenušavim zadovoljstvom.

— U nedjelju? — upita Emanuela odlučno.

— Jest, u nedjelju — potvrdi Andrea.

U nedjelju! . . . Svake nedjelje ona odlazi u dva sata k Štefaniji. Mogla bi ove nedjelje ne otići, ili otići ujutro.

— Dobro, u nedjelju — prihvati veselo. Andrea je isprati do zavoda, blaga, ugodna listopadska večer; držao ju je čvrsto a ujedno nježno ispod ruke kao nikada do sada. Obično je veseo mnogo govorio, a sada je išao bez riječi: šutio je i nosio nju, svoju ljubav, kao cvijet u zapučku. Vodio ju je kroz mnoštvo, koje je u to doba posve ispunilo središte grada. Odlučno ju je vodio do protivna pločnika preko raskrižja, po kojima su kao munje jurili samovozi. »Muškarac, mislila je Emanuela, pravi muškarac«. U toj tišini sumraka i duša polagano su hodali, Emanuela uopće nije u tom času na ništa mislila. Najednom je on upita:

— Vidiš li, kako je sve glatko proteklo? Emanuela potvrdi kimnuvši glavom, udišući požudno večernji zrak; u nosnice joj prodirala i strujila u pluća ugodna svježina. Sve će biti lako, uvjerena je. Sve je učinila, da ne dođe do ovoga s Andreom; svijesna položaja nije otišla na prvi sastanak, nije uopće više mislila na njega. Sudbina ih je, baš sudbina dovela, da se susretnu na dan Millyna pogreba. Milly će je zaštititi, Milly se sada nalazi tamo gore i ona je tamo točno o svemu upućena, ona će je zaštititi. Jest, tako je, drugačije ne može biti.

— Voliš li me? — upita Emanuela.

On ne odgovori, ni ne pogleda na nju, ali još jače pritisne k sebi njenu ruku, još joj se više prikuči: na rastanku joj, pomaknuvši rukavicu, poljubi ruku dugim cjelovom i nježno joj zaželi:

— Laku noć, Nuelo, moja Nuelo.

Pratio ju je pogledom, dok je ona zvonila pred vratima zavoda, a kada je kroz okance šapnula svoje ime, još ga jednom pogleda i usnama dobaci cjelov.

Nije joj uzvratio. Promatrao ju je, dok nije iščeznula.

Lagano, gotovo bez daha uspela se stepenicama, otvorila i zatvorila vrata svoje sobe i ostala na nogama, prislonjena o zatvorena vrata. Oko sebe je još uvijek slušala njegov šapat: »Laku noć, Nuelo, moja Nuelo«. Zatvorenih očiju nasmiješi se od sreće.

*

U nedjelju je rano izašla. U najvećoj je žurbi stigla do Štefanijina zavoda — »ovaj se zavod nalazi na vrlo, vrlo nezgodnom mjestu« — plativši taksi pogledala je na sve strane, kao da se boji, da će iz prašne živice uz cestu ili iz drugog taksija najednom spaziti Andreu, koji će je uhvatiti za ruku i upitati: »Što radiš ovdje?« Tom cestom međutim nije nikada nitko prolazio.

Pozvonila je i uzbuđeno zapitala za djevojčicu, navevši da je prisiljena doći u tako neobično vrijeme. Slušala je, kako zvono odzvanja u dvorištu i doskora se umjesto Štefanije pojavila časna sestra. »Eto« pomisli Emanuela »ne dopuštaju da djevojčice silaze u ovaj sat, časne sestre ostaju uvijek časne sestre, škrtare, ali svakako, ja sam ipak došla«. Časna sestra razjasni Emanueli, da je Štefanija bolesna u bolničkom odjelu.

— Već jučer, gospođo, htjele smo vas obavijestiti, ali nepoznata nam je vaša adresa, bilo bi dobro . . .

— Bolesna je? Je li opasno? — upita.

— Šarlah.

— Šarlah! — usklikne Emanuela prestrašeno. Emanueli je od šarlaha umrla šestgodišnja sestrica i izvan sebe ponovi: — Bože, šarlah! . . .

— Jučer je imala četrdeset stupnjeva groznice, danas samo trideset i osam, pet: noćas je buncala, te-

ško je . . . U zoru se smirila. Odvest ću vas u bolnički odio.

Prošle su hodnicima i dvorištima; sve je bijelo i čisto, bijele krizanteme ispunjavaju cvjetnjake zatvorenih perivoja. »Tu je lijepo, vrlo lijepo«, pomisli Emanuela, »bolje nego kod kuće«. Stigle su u izolirani odio za kužne bolesti. U bijeloj sobici ležala je Štefanija.

Spazivši na pragu Emanuelu djevojčica klikne: — Mamice . . .

Nikada je nije ovako dočekala. Lice joj je smršavjelo, glas joj promukao, zastrt; kraj uha nema više pletenice, već joj raspletene leže na grudima.

— Zašto, majčice, nijesi prije došla?

— Nijesam, Štefi, znala, nijesam znala, ljubavi moja . . . — I osjeti, kako je svladava nježnost, od koje bi mogla zaplakati.

Bolničarka je potiho pričala, da djevojčica bunca, osvješčuje se, a zatim ponovo bunca. Groznica se ponovo povisila na četrdeset. S kreveta je djevojčica kao smirena sa svojom sudbinom pričala: — Znam, da imam veliku vrućinu. Sve čujem, sve shvaćam. Ne buncam, nego je stvarno došla Simonetta i povukla me za pletenice! Ja ne buncam, majko!

Časna sestra, namigne Emanueli i reče: — Oh! zločesta je djevojčica ta Simonetta, zato će biti kažnjena.

Ali Štefanija više ne odgovara. Zatvorenih očiju jedva nešto šapće, obrazi joj užareni od jake groznice. Čas zatim nastavi: — Majkice, ti ne ćeš otići?

— Ne ću, ne ću otići.

— Po cijelom tijelu imam crvene točkice kao jagodice. — Promrmlja posljednje riječi i ponovo zašuti.

Časna sestra reče Emanueli da liječnik dolazi u jedan sat popodne (»ručak je u jedan sat« rekla je Andreova majka i ona treba da bude točna i da kupi cvijeće . . .) i po mišljenju časne sestre potrebno je, da Emanuela bude tu. — Možete lično govoriti sa

doktorom. Naravno, propisi to ne brane, ako želite noću paziti na djevojčicu, možemo vam tu spremiti krevet . . .

Zatečena Emanuela je uspjela jedino zapitati: — Propisi to zaista ne brane?

Štefanija je ponovo uz jauk buncala slabim glasom, ne onim svojim inače strogim i samovoljnim, već glasom onih, koji govore bez svijesti: — Nijesam to ja učinila, Simonetto, perec je iza prozora, ostavi mi kosu, Simonetto! — Trzala je glavom kao da se želi nečega osloboditi. Najednom otvori oči, prestrašeno pogleda po sobi, upita: — Zar je otac došao?

Zbunjena Emanuela ne odgovori, bolničarka je bila okrenuta licem prema njoj, časna je sestra stajala iza njenih leđa, možda su jedino časnoj sestri poznati podatci djevojčice: Štefanija Andori od nepoznata oca i majke Emanuele Andori. Nezgodno je da Štefanija doziva nepoznata oca. Što da joj odgovori? Emanuela se bez riječi nadala, da će djevojčica progovoriti o drugim stvarima, ali nakon dvije tri nejasne rečenice Štefanija ponovi: — Je li došao tatica?

Nastojeći zaboraviti na časnu sestru, koja je stajala iza njenih leđa Emanuela promrlja: — Otac sada radi.

— Zar je uvijek kod aeroplana?

— Uvijek.

— Reci mu da sam onoga, što mi je darovao, razbila. Taj je osim toga bio samo igračka, a ne pravi.

Čelo se djevojčici užarilo, takva groznica, a ni kapi znoja. — Kako joj čelo gori! — usklikne Emanuela bolničarki. Da je umiri bolničarka odgovori: — Dvanaest i četvrt, u jedan sat dolazi liječnik.

Prošlo je četvrt sata kao čas, djevojčica je ležala zaklopljenih očiju kao da spava, iz ustiju su joj curili mjehurići sline kao da se time igra. Emanuela pričeka još jedan čas, kao da bi taj mogao biti odlučan, pogleda oko sebe kao da traži nečiju sućut, pomakne se na stolcu i odlučno reče: — Moram otići.

Ipak je to izrekla. Časna sestra pogleda bolničarku i začuđeno reče: — Ali još pola sata i liječnik će biti tu.

— Ne mogu, nikako ne mogu, u jedan sat trebam biti u središtu grada, svakako.

— Možda biste mogli javiti... — opazi časna sestra pomaknuvši se kao da će odvesti Emanuelu do brzoglasa.

— Javiti?... Ne, ne mogu, imam se sastati na ulici.

Časna sestra ne odgovori i spusti pogled prema zemlji, zatim pogleda u Emanuelu i upita je: — A noćas?

— Noćas?...

To je zaista prava muka. Emanuela bi najradije zaplakala i zamolila ih, da je više ne muče: kako bi mogla noću tu ostati? Je li pak moguće ostaviti Štefaniju u takvom stanju? Što da radi? U zavodu bi mogla kazati, da odlazi na put; ali što će Andrei? Što da njemu reče? On bi joj odgovorio: »Otpratit ću te do kolodvora«, ispratio bi je u vlak, osim toga iznenadni odlazak treba opravdati važnim razlogom, na primjer da je otac obolio, ali Andrea bi telefonirao u Firenzu i pitao za potankosti. Što da radi? Međutim su oči časne sestre čekale. Prava muka. — Noćas? — ponovi Emanuela i kao da mora nešto gorka progutati izjavi: — Noću ne mogu tu biti.

Neugodna šutnja koju napokon ljubezno prekine časna sestra: — Kako mislite! — Bolničarka pomirljivo nadoda: — Ja ću biti tu.

— Vratit ću se kasnije, doći ću kasnije — obeća Emanuela. Ali časna je sestra već čekala na vratima, da je isprati, uopće Emanuelu više nije slušala. Emanuela ustane; na štropot stolca djevojčica se trgne i otvori oči: — Kamo ideš, majčice?

Bolničarka odgovori: — Ide u upravu govoriti na brzoglasu.

— Mamice, ti me ne ćeš ostaviti?

Emanuela se sagne nad užarenim čelom djevojčice, poljubi je, žuta, mekana kosa ugodno je mirisala.

— Mamice, ti odlaziš?!

— Ne, Štefi, ne, idem do brzoglasa, zar nijesi čula?

Stidjela se svoje laži, kao da time priznaje samoj sebi i drugima, da nije lijepo što tako odlazi. Kao da se dosjetila, djevojčica joj dovikne: — Skini šešir, skini šešir, skini šešir!

Smiješeći se Emanuela skine šešir. Pomisli: »Štefanija me po prvi put gleda bez šešira« i ta je pomisao gane. Djevojčica je smirena zatvorila oči.

Emanuela izađe na prstima iz sobe, krene za koludricom, postavi opet šešir na glavu i izađe.

Šoferu, koji je na nju čekao, dade adresu i dovikne: — Brzo, brzo. — I kola krenu.

Kada se jednom našla izvan bolnice za Emanuelu nije više postojala ni Štefanija ni njezina bolest. Emanuelu je srce boljelo kao nakon raspršene more, od jurnjave taksija odskakuje u kolima, sagiba se kod zavoja i ujedno uživa osjećaj slobode. U svojoj se unutrašnjosti smiješka, čelo joj je vedro, sve se dobro završava — pomisli — sve je u redu. Stići će na vrijeme, jedino odpada cvijeće, a ona se bila pobojala, da joj časna sestra ne će dopustiti, da izađe. Strašan je bio to čas! Ali sada je prošlo, svršeno je.

Bilo je sat manje dva časa, kada je Emanuela, uređujući svoj ogrtač pozvonila na Andreova vrata. Lagano se uspinjala uza stepenice, gledajući na sve strane, to su stepenice po kojima Andrea uvijek ide, koliko je puta rukom zatvorio rešetkasta vrata dizala? Zaustavi se pred vratima, pričeka i žurno pomisli: »Štefanija je sigurno plakala, kada je primijetila, da sam otišla«. Osjeti u sebi grižnju savjesti, ali — kao da je tu krivicu učinila u snu — kratkotrajnu grižnju savjesti, jer se vrata doskora otvoriše: nasmiješenoj služavki nasmiješi se i ona i napokon uđe.

Ručak je bio vrlo ukusan; u donekle zastarjeloj blagovaonici osjećao se obiteljski dah. Emanuela je

isprva bila zbunjena i ta se njezina krotkost svima svidila. Dvadesetpet joj je godina a ipak je sačuvala djetinjsku jednostavnost, koja svakoga osvaja. Pomičući šalicu prolila je malo kave na stolnjak. Zacrvenivši se pogleda prisutne i opravdavajući se reče: — Žao mi je!

Andreova se majka nasmiješi: — Ništa, ništa, kćeri!

Andrea se nasmije: — Zašto si nas prisilila, da opazimo? Hinili smo, da ne vidimo. U tome je odgoj: hiniti kao da nijesmo opazili. Treba da se spretno okrenemo na drugu stranu, kada naš susjed treba da štucne ili kada opazimo da u ustima drži košćicu i želi je postaviti na tanjur, tada ćemo se tobože slučajno okrenuti na drugu stranu i kada ponovo pogledamo susjeda štucanje je već prošlo, košćica je na rubu tanjira. Dotični je uvjeren, da je bio vrlo pristojan, što ne bi bio, da smo pokazali, da smo sve to opazili. Pomisli na neugodni osjećaj, kada u svratištu, pred očima konobara, dok jedemo pile odgurnemo komadić krumpira na stolnjak? Prava tragedija; pocrvenimo do ušiju. Kod kuće uzimaš taj komad krumpira sa dva prsta i turneš ga u usta. Neki je humorist rekao da je uistinu dobro odgojen samo onaj, koji i kod kuće u potpunoj osamljenosti dohvaća šećer sa štipaljkama za šećer.

Mir i ugodan smijeh. Zaista jedan lijepi dan, lijepa nedjelja: kroz stakla dvorane dopirala je zraka nejaka sunca i lijegala na starinsko, svijetlo, svečano pokućstvo. Medju njima je vladala obiteljska povjerljivost, kao ganutljiva patrijarhalna svečanost; predmeti su starinski, neki već izvan običaja; ali i neprimjetljivi. Da su tu postavili samo jedan predmet po modernom ukusu, čitav bi uredjaj postao neukusan, tu takvog predmeta nije bilo.

Ustali su, prešli u pokrajnu sobu: Emanuela i Andrea bili su savršeno sretni, zadovoljni. Andrea još reče: — Dodji, Nuelo, pokazat ću ti svoju sobu.

Posljednja od bijelih i sjajnih vrata u hodniku bila su vrata njegove sobe. Čim je djevojka ušla, pogleda po sobi i usklikne: — Oh! dražesno, vrlo dražesno! — Istodobno je mislila, da je zapravo soba više ružna nego lijepa, pokućstvo već zastarjelo.

— Jednostavna je — odgovori Andrea — tu učim, ali molim te ne gledaj nered na stolu. Pokušao sam poradi tvog dolaska učiniti malo reda, ali vidiš, nijesam uspio. To su moje knjige — ona ih dodirne kretnjom, koja je trebala da bude puna poštovanja. — Vidiš li svoju sliku?

Tu je sliku snimio Stjepan prije šest godina u perivoju u Boboliju. Nije se bojala na taj način povezati Andreu sa Stjepanom. U njezinom je životu i tako već sve izmiješano, budućnost sa prošlošću, istina s neistinom.

Andrea je primi za ledja i reče joj: — Toliko sam želio, da te vidim usred svojih stvari, usred tih stvari, na koje sam toliko navikao. — Časkom je šutio zatim ljubezno upita: — Sjećaš li se svratišta, u kojemu smo jeli onoga prvoga našega dana? Izradio sam nacrt svoje sobe na praznoj kutiji cigareta . . . . Možda sam već tada mislio, da ćeš jednom tu sobu posjetiti. Nijesam imao te nakane. Sudbina! Lutaš, gledaš tolike djevojke, smiješ se pričama o ženidbi, prijatelji se žene i . . . Ali jednog dana . . . susretneš nepoznatu djevojku, pomisliš: »Mila je . . . «, a zatim . . . . Kako je bilo, Nuelo?

— Pisao si mi pisamce . . . . .

— Jest i nijesi došla. Sledio sam se čekajući, ona su djeca pjevala. Zašto nijesi došla?

— Mislila sam, da . . . .

— Shvaćam . . . . . .

Obojica se zamisliše. Najednom je Andrea privine k sebi, stane je cjelivati u usta, privijajući je sve više k sebi. Njegova se ruka pomakla od stegna prema oblim grudima pod laganom haljinom, njegov je pogled tražio pogled djevojke, koja je zaklopila oči, ali ona se najednom trgne, kao da će on samim tim do-

dirom pogoditi pravo njeno tjelesno stanje. Oštrom kretnjom Emanuela odmakne njegovu ruku od svojih grudiju, oslobodi se zagrljaja i odmakne se, zatim u strahu, da bi on mogao krivo shvatiti tu nenadanu strogost, primakne mu se djetinjastim osmijehom i prisloni glavu na njegova prsa.

On joj nježno reče: Oprosti — i još uvijek vrlo uzbudjen nadoda: — Vratimo se.

U hodniku je uhvati za ruku i potiho upita: — Pogledaj, nije li mi ostao crveni trag na usnama? Emanuela ga umiri i on siguran pođe dalje.

Starci su ih dočekali blaženim smiješkom.

Uvečer, u zavodu počne Emanuela ponovo strepiti za Štefaniju: preko dana kadgod bi je obuzela briga za djevojčicu hitro bi rastjerala svoju zabrinutost. Ali u večer, na večernjici u kapelici, gušila se od straha. »Strašno je, — mislila je — biti zatvorena u ovoj tamnici«. Prije odlaska u svoju sobu nije mogla više trpjeti i pojuri k brzoglasu.

— Spremno? — reče i pogleda oko sebe. — Željela bih doznati, kakvo je stanje male Andori.

— Govori li tamo majka?

— Jest. — Izustila je ovu riječ jedva maknuvši usnicama, kao da će poradi toga njena odgovornost majke biti manja. Činilo joj se, da čeka neizrecivo dugo, bila je sama, ali se nepotrebno bojala da će netko unići. Napokon se javila časna sestra iz bolnice. Bez mnogo obzira odgovori joj: — Stanje je vrlo teško, vrlo teško, liječnik se boji, zabrinut je, temperatura je visoka, djevojčica bunca, zove vas.

— Ah! Shvatila sam, dobro. Laku noć — odgovori Emanuela hladnim prigušenim glasom i objesi slušalicu.

Izašla je u gotovo tamno, pusto predvorje; kućna su vrata već zaključana, polako se uspela stepenicama, iznemogla, nepodnošljivom težinom u koljenima. Sestra je Prudenzina pazila, da se sve djevojke krotke kao ovce povrate u svoje sobe. Sestra Prudenzina i Emanuela nijesu se nikada voljele. Opatica je prvoga časa opazila kod te djevojke nešto, što izmiče njenom nadzoru. Doskora će na povik: »Svijetlo!« zacviliti i zatvoriti se vrata predvorja, djevojke će krenuti u svijet mraka i sna. Ni kada bi Emanuela kriknula: — Umire mi kćerka! — časne sestre joj ne bi dopustile da izađe iz zavoda.

Dakle, časna je sestra iz bolnice rekla: Štefanijino je stanje teško, vrlo teško.

Emanuela je viđala pred sobom sliku djevojčice u bunilu, užarenu od groznice, slušala je sve upornije, njoj do sada nepoznati, novi, blagi glas djeteta, koje je zaklinjalo: »Ti ne ćeš, majko, otići?« Napustivši je smiješeći se, sa šeširom u ruci, počinila je izdaju. Himbena je, himbena prema vlastitom djetetu kao prema svima. Cijeli je njezin život puka laž, kula u oblaku sagradjena na prijevari; staklena građevina, koja će se doskora uz užasan tresak srušiti. Njena raznolika lica najednom će se međusobno sagledati, jedno raskrinkati drugo. Sve će izgubiti: Andreu, prijateljice, kćerku. Vrlo je teško Štefaniji: noćas će možda umrijeti, a majke nema kod nje.

Kao šenuta ponavljala je besprekidno šapćući iste riječi: — Nema majke, tvoje majke nema, nema. — Grčila je ruke, hodala kao izvan sebe po sobi. — Što mogu? Što mogu? — To joj je pitanje samo od sebe bezbroj puta izviralo na usta, pitanje mučno, kao jecaj, paralo joj dušu. Neizbježivo je, bolest će djeteta sve otkriti.

— Ah! — usklikne na glas. — Štefi, koliko mi boli zadaješ! — Ta bol sada, tamo u zavodu, bunca, umire.

— Ako umre?

Prošaptala je to pitanje, a zatim prestrašena stane prisluškivati. Ne će li se poslije toga pitanja soba srušiti i nju zatrpati? Činilo joj se, da će se vrata otvoriti i na njima pojaviti, sav u bijelini, strogi Bog. Prestrašena, ukočena, pogledavala je oko sebe.

Ništa. Ništa se ne zbiva. Povjerljivim glasom kao da pita zrak u sobi ponovi:

— Ako umre?

Ništa se nije potreslo. Njene su misli odgovarale na njeno pitanje: »Ako umre, bespredmetan je razgovor sa Andreom«. Pratit će pogreb djevojčice, sama uz sjenu onog neznanog oca, koji gradi aeroplane. Sama, dugom crnom koprenom preko lica. Eto, oboružava se i protiv te mogućnosti. U utrobi osjeti oštru bol, kao da se sama utroba, koja je to dijete začela i nosila, tome protivi. Ipak je dalje mislila: ako umre, razgovor je s Andreom bespredmetan, dovoljna je, jest, bit će dovoljna mala varka u prvoj bračnoj noći, Andrea ne će ništa posumnjati, naivan je on dječak, jednostavan i iskren. Njezine su isprave uredne, vjenčanje će biti sasma propisno, duga bijela povlaka, mirisna kita gardenija. Tako jako miriše to cvijeće, miris joj prodire u glavu, orgulje preglasno sviraju, zaglušuju je. Sve je uredjeno, sve propisno, ako Štefanija umre bit će kao da se uopće nije ni rodila. Za koga je živjela ta djevojčica? Za nikoga, dakle uopće nije ni postojala.

Štefanijina smrt prenijet će je nekoliko godina natrag, lagano kao na prstima prenijet će Emanuelu natrag do dana, kada se na Lungarnu susrela sa Stjepanom. Cijela je tragedija zavisila od jednog trenutka, bilo je dovoljno da ona skrene prema Ponte Vecchiu umjesto da nastavi ravno. Eto, ako Štefanija umre, bit će kao da je onoga dana Emanuela skrenula prema Ponte Vecchiu. Djevojka je pošla prema mostu, avijatičar prema Lungarnu. Trenutak. I nikada se ne bi bili susreli.

— Umrijet će, jest, sigurno će umrijeti. Oslobodit će me.

Uspravljala se na prstima kao da se sprema na let. Kolika djeca umiru u šestoj godini života? Njezina je sestra umrla u šestoj godini života od šarlaha. Šarlah! Šarlah! Val samilosti obuze Emanuelu na

uspomenu tankog glasića: »Crvene točkice po tijelu kao jagodice«. Zaplače. Nesigurne suze navirale su joj na oči, zatim curkom curile niz obraze. Trpjela je kao da je od nekoga prisiljena prinijeti kćerku za žrtvu. »Za njeno je dobro, za njeno dobro« — uvjeravala je samu sebe. Svuda bi Štefanija morala otkrivati sramotno podrijetlo: otac nepoznat, otac nepoznat. Možda bi jednom posjetila majku i gorko joj predbacila: — Majko, zašto me nijesi, dok sam bila još dijete, ubila?

Stajala je usred sobe, kao pribijena i raskolačenih očiju zurila u vrata: netko će sada ući i objaviti joj smrt djevojčice. Ali u cijeloj kući i dalje vlada mrtva tišina, svijeće su još uvijek ugašene. Emanuela osjeti, kako sva gori, kako u njoj izgara, barem se njoj tako čini, groznica junaštva. »Tako je, nema drugo, sve će se urediti! — mislila je — U petoj godini života ne shvaćamo život, umirući u tim godinama ne trpimo.« Drhtala je i savijala ruke. Na koncu se iznemogla sruši na krevet, napeto prisluškujući, da li se u njoj zaista učvršćuje uvjerenje, da će Štefanija umrijeti.

Zaspala je obučena. U zoru je hladnim srsima probudi još nejasno svijetlo, koje je prodiralo kroz prozor. »Štefanija . . .« pomisli odmah i zgrozi se od vlastitoga jezivotog uvjerenja, da u ovaj sat djevojčice više nema, da je već mrtva. »To je zločin, grozan zločin. Ja sam je zapravo ubila.« Počela se udarati po sljepočnicama šapćući: — Ubojice, ubojice! — Napokon zazvoni zvono. Premda je bilo još rano, Emanuela izađe iz zavoda, pojuri do Štefanijina zavoda i spazivši časnu sestru bolničarku, reče joj jecajući: — Noćas nijesam mogla, sestro, zaista nijesam mogla; vi ne znate . . . — bila je tako očajna, da je časna sestra pokušala, da je umiri potapšavši je po ramenu. Cijeli je dan provela kraj kreveta djeteta. Ni časkom nije pustila djevojčinu ruku, neprestano ju je nježno dozivala: — Stefi . . . Stefi . . . — kao da

joj govori: — Oprosti. — Nije se maknula ni za jelo, pokretom glave odklonila je ponudu bolničarke, da se odmori: — Ostajem tu — odgovorila je. Napokon, u četiri sata Štefanija otvori oči i upita: — Majčice, gladna sam. — Djevojčica je dakle ipak osjetila njezinu blizinu, shvatila je, da je ona bila neprestano tu, ni ne maknuvši se. U šest sati djevojčicu je oblio znoj, kapljice znoja na čelu, na usnama, vrućina je opadala. U sedam sati, kada je Štefanija zaspala, Emanuela je otišla.

Na večer su je drugarice dočekale značajnim pogledima. Emanuela je umorna sjela, pozdravila rukom drugarice, umočila žlicu u juhu i spuštene glave počela jesti. Silvija joj prišapne: — Zlo ti se sprema.

— Meni?

— Jasno, tebi! Jučer si vani ručala, danas isto tako, gdje si bila cijeli dan? Sestra je Prudenzina govorila sa nadstojnicom.

— Ah!

— I ništa ne veliš?

— Što bih rekla?

Kasnije u Aninoj sobi, u kojoj su se sve bile okupile, Silvija, primijetivši da dolazi časna sestra, turne pred Emanuelu knjigu i kao da joj daje osobito dobar savjet, reče: — Uči, uči. — Opatica otvorivši vrata našla je Emanuelu, kako pozorno bulji u knjigu; ali zatvarajući na izlasku vrata, ironično joj dobaci: »Vi mnogo učite, Andori, previše učite.«

Valentina, Silvija i Ana istodobno pogledaše Emanuelu i tada ova razjasni: — Ja nijesam ništa zla počinila: jučer i danas ručala sam kod Andreovih roditelja.

Valentina je prekine: — Jesu li te prstenovali?

— Ne, nijesu još.

— Nedvojbeno je — opazi Silvija — da si posljednja dva dana kao izvan sebe. Možda ja ne bi toga ni opazila, ali me Valentina upozorila na tvoje prazno mjesto kod stola. Došlo je do dugog razgovora između

»starih suknja«, mislim, da one nemaju ni pojma o tvojim poslovima. Priznajem, lani nijesam ni ja toga znala.

— Učim, zato valjda nije potrebno biti upisan na sveučilištu.

— Nije potrebno — odgovori Silvija — svakako. Ali voliš li ti učiti? — i kako Emanuela nije ništa odgovorila nadoda: — Možda više voliš uopće ne raditi ništa.

— Ili šetati s Andreom — nasmije se Valentina.

— Niti to — nastavi Silvija. Ukratko: ne raditi ništa. Ja sam te baš htjela uvjeriti: ne može se živjeti bez rada.

— Po tvojem bi mišljenju onaj, koji nije sposoban za književnost, trebao skočiti u rijeku?

— Emanuela će imati svoj dom, svoju djecu . . . — opazi Ana.

— Ne vjerujem, da je i to suviše zanima — odgovori Silvija. — Danas se time ne zadovoljavamo, pa bilo to dobro ili zlo. Ne znam, ali sve na svijetu napreduje, pa i u domu, sada i čarape pletu na stroju, možda nam danas ni djeca više ne trebaju.

— Ne vjerujem — odvrati Ana podsmijehom.

— Jest, baš je tako. Emanuela znade jedino trošiti novac. Možda ni kod toga ne uživa.

— Zašto si večeras protiv mene, Silvijo, što ti je?

— Nemam ništa protiv tebe, samo velim, što mislim, kao prava prijateljica; što bi značilo prijateljstvo, kad ne bi mogle izraziti svoje mišljenje?

— Ti zaista misliš, da prijateljstvo nečemu služi? — dobaci ironično Ana.

— Ne, ali možda zato, što prijatelje ne odabiremo; nego ih susrećemo. Neke poznajemo iz djetinjstva, u tom je slučaju prijateljstvo samo naviknuće. Kada se nekome divimo toliko, da bi se rado sprijateljili, tada rijetko imamo prigodu za to. Zadovoljavamo se prigodnim prijateljima. Što smo rekle? Da . . . Ti bi ipak trebala nešto raditi. Je li tebi

poznato unutarnje duboko zadovoljstvo, da dan za danom krčiš sebi put, kojim želiš ići? Da gledaš na sutrašnjicu kao na plod, koji cvate samo za tebe? I radost večernjeg umora, umora ne od još jednog proživljenog dana, već od činjenice, da smo vlastitim svojim rukama, kao radnik, koji polaže kamene ploče, taj dan izgradili?

— Puste riječi — izusti nasmiješeno Emanuela — ponavljaš sebi te riječi, da sebe uvjeriš, ali znaš li zapravo što tebe nagoni na rad? Tvoj ponos. — Ponos? — ponovi Silvija i zamisli se. Gledala je pred sobom, ali poradi njenih razrokih očiju, djevojkama se činilo, da ih njezin pogled ne zahvaća. Napokon slabijim glasom prizna: — Možda, jest, možda je to ponos. Ali ne ponos, da me drugi smatraju višom osobom, nego ponos, što u sebi osjećam vlastitu nadmoć i što se trudim taj osjećaj zadržati. Jest — nadoda — možda, Emanuelo imaš pravo: sve je to ponos. Ali ti si i bez ponosa.

— Silvijo, želiš li me poniziti? . . . Moj je život tako zamršen.

— Točno, baš zato: samo dosada zapliće život, tko živi u radu, ni ne pomišlja na zamršenost života. Mislila sam na primjer, da bi ti mogla posjećivati tečaj za bolničarke Crvenoga križa.

— Ja? — klikne Emanuela — To je nemoguće! Krv mi je odvratna, bojim se mrtvaca, kasnije o njima sanjam, nakon toga bih morala unajmiti bolničarku za samu sebe.

— Tada nešto drugo. . .

— Ne, svi su ti razgovori bespredmetni, ne trebam ništa raditi, ne iščem nikakvog rada: u lipnju ću se udati.

— Istina, postoji i brak, na to uvijek zaboravljam — reče Silvija smiješeći se i ljubezno obavije Emanuelu rukom oko ledja. — Imaš pravo. Ja nijesam kao ostale i to uvijek zaboravljam. Postoje i druga pitanja osim onih, za koja se ja zanimam. Svaka od

nas ima pred sobom svoj život. Koliko sam ti puta to rekla? Nalazimo se na mostu i pošto smo most prešle, jedna odlazi dalje ovim, a druga onim putem. Ovo je, dakle, samo prijelaz.

— Doskora će — opazi Ana — most opustjeti.

— Ne, nikada ne će opustjeti. Mi odlazimo, druge dolaze. — Spuštenih očiju mislila je o nečem, zatim promijenivši dosadanji način govora reče: — Sada možemo učiti.

U ponoć je Valentina vrativši se u svoju sobu, kao oslobođena od tereta odlagala svoje knjige, osjećala se lakše, kao žena, koja je skinula steznik. Stajala je pred ogledalom, češljala se, žurno se svlačila i ulazila u krevet. Svaka je njena kretnja bila strastveno izvršena kao da je kroz cijeli dan trpjela čekajući na taj obećani joj čas. Kao da se i siromašna golotinja predmeta u sobi preobrazila i pruža djevojci osjećaj ugodne promjene.

U krevetu je ležala ispružena na ledja, pošto se smjestila kratkim trzajima, ruke je protegnula uz tijelo, plahtu navukla do brade. Smiješeći se uživa u toplini vlastita tijela pod pokrivačima.

Protegnuvši ruku utrne svijetlo i stane čekati. Čekala je zaklopljenih očiju, sabranih osjetila.

Prozor se polako otvara, zrak, koji prodire u sobu, ugodan je i lagano miriši po magnolijama. Vani je sve bijelo, mjesečina je, goleme zvijezde sjaje na mračno-plavom nebu. Po pijesku čarobna vrta šetaju paunovi, bijeli labudovi klize po staklenom vodoskoku. Nad zidom se ograde ocrtavaju svodovi istočnjačkih hramova i obrisi minareta.

Valentina se smještava u udobniji položaj. Strastveno pruža lice kao da će kazati: »Eto počinje!«

Vrata se otvaraju. On ulazi. Bez riječi. Mekani sag guši korake njegovih baršunastih cipela, ali šušti svila širokih hlača. Ruke su mu pune prstenja, crna svijetla kosa pada mu u valovima na sljepočnice.

— Maleni cvijete, spavaš li? — upita je on.

— Jest, gospodaru, spavam.

Večer je ugodna i topla, kroz prozor se spušta mjesečeva traka, djevojčino je tijelo jedva zastrto plavičastom koprenom, pod prozirnim plaštem dršće djevojačka put, svaka pora diše vlastitim dahom: djevojka zatvara oči kao da moli da joj oproste, što je tako živa i lijepa. Živo titranje njena tijela zahvaća čitavu sobu. Oko tankih ruku, tamo gdje se kraj bila jedva vide nježne krvne žilice, vise teške srebrne narukvice.

— Došao sam k biseru harema.

— Pjevaju li žene tamo?

— Pjevaju, zar ne čuješ?

U savršenoj tišini mjesečine odjekuju zvuci gitare ili harfe. Dopire i daleki tanki glas. Zašutio je, željan piesme, i vodoskok u vrtu.

— Pjevaju — ponovi on — ali dosta mi je njih. Svakoj sam pogledao u oči, kod nijednih nijesam našao u očima plave ljubičice.

Iz perivoja prodire u sobu jak miomiris cvijeća, stvara bolan kolut oko čela. On sjedne na krevet, djevojka se, trgnuvši se, povuče. Princ je nježno upita, gledajući joj u plave oči: — Zašto se buniš mali cvijete?

Njegov glas ugodno zvuči; njegove su ruke glatke i mekane kao latice magnolija.

Slatko je pomalo popuštati njegovom zagrljaju; slatko kao podati se divnom snu.

*

— Žena broj jedan — rekli bi Dinovi prijatelji govoreći o Kseniji. Nijesu nju, kao što su druge, nazivali po imenu, ona je bila za njih »Costantinijeva«. Dino je slušao i jedva potvrdjivao, pušio, tresao pepeo sa cigarete i priznavajući njihove pohvale rekao:

— Kao žena, zaista je darovita.

Za prijateljicu je mnogo trošio, ali time je kao i svojim velikim samovozom, povećao svoj prestiž. Često se društvo umjesto, da ode u bar, sastajalo u malom Ksenijinom stanu. Dino je volio sjediti i pušiti pred čašicom konjaka, a na dolazak drugih, tobože teškom mukom ustajati, da ih dočeka, kao da to prekidanje vlastitih običaja poradi posjeta gostiju, znači da se on žrtvuje i njima iskazuje počast.

»Costantinijeva je Riccijevo otkriće.«

Kada bi u Milano stigli prijatelji izvana ili sudionici »automobilskog podhvata« uvijek bi ih pozvali, da uvečer dodju Costantinijevoj. Tri sobe uredjene trijeznim ukusom, kako ih ne bi znale urediti druge njima poznate žene. Rijetko pokućstvo, zasjenjena svijetla, ugodna toplina, dvije ili tri lijepe slike i mnogo knjiga, od kojih neke na stranim jezicima, ali nijedan kriminalni roman, ni jedan časopis sa pornografskim slikama. Pokazujući stan stari bi prijatelji govorili novima: Dražesno, zar ne, dražesno? — i ujedno ih gurkali laktom kao da pitaju: »Lijepa žena, zar ne?«

Ksenija je sada bila ljepša, mnogo ljepša. U modernim haljinama njezino je tijelo postajalo vitko. U očima smirio se požudni bljesak ili se možda samo povukao dublje. Njezin je ukus postao istančaniji; urediti kuću bila je njena najmilija zabava. Često je pričala o ljetnikovcu svojih roditelja u Laziju, uredjenome sa starinskim, obiteljskim pokućstvom i o parku sa velikim srebrnastim topolama, nad jezerom. Toliko je ponavljala tu priču da je na koncu i sama počela vjerovati, da je zaista živjela u toj izmišljenoj kući, jasno je pred sobom vidjala, kako je i opisivala, predvorje, sa prozorima nad dolinom i sobu za boravak po danu, sa naslonjačima kraj otvorena kamina.

K njoj nijesu dolazile žene: Vandina je shvaćala, da bi bila suvišna i držala se podalje. Posjećivala bi Kseniju jedino poslije podne i našla bi je, kako leži

na divanu, imajući kraj sebe knjige i cigarete. Po mišljenju Vandine, odkada su joj prilike krenule na bolje, Ksenija je počela pomalo pozirati.

Drugih prijateljica nije imala osim Barchijeve Mary. Ali s njom nije mogla postati intimna. Susrećahu se doduše svake večeri, njihovi su prijatelji imali iste interese, Mary je nastojala i zaista je bila simpatična, što je i Ksenija poznavala. A ipak, unatoč Marynom nastojanju, Ksenijini osjećaji prema toj znanici, nijesu prekoračivali odnos obična poznanstva. I kad bi se možda desio slučaj da Mary iznenada nestane, Ksenija bi to možda opazila tek mjesec dana nakon njenog nestanka.

U večer su muškarci kartali; kupili su karte i jetone za poker: oko maloga stola stvarao se živi oblak dima, često bi se muškarci kod igre uzrujali, jedino bi Horsch uvijek sačuvao svoju hladnokrvnost. Dino bi zatražio: — Ksenijo, daj nam da pijemo. — I ona bi im vrlo ljubezno ponudila whisky. Sutradan bi Ksenija rekla: — Likeri su skupi, trebam novaca. — Dino bi odgovorio: — Što ćemo? Sve je to potrebno, jer imamo svoj stan, poslovi se tako lakše sklapaju, prijatelji ne uzmiču, uostalom doskora će početi pritjecati prvi prihodi velikog podhvata s autovlakovima.

Ksenija nije osjećala prema Dinu dovoljno zahvalnosti za sav taj potrošeni novac. Koncem ljeta reče mu: — Dakle, što je s namještenjem kod društva za cement? Odgovorio je: — Zar bi se ti htjela opet latiti posla? Vidjet ćemo. — Mirno je dalje čekala. Krivnja mislila je, opravdavajući sebe, nije moja. Zato je lakoćom primala od njega novac, kao da je Dino dužan njoj to davati, kao odštetu za ono, što bi mogla ona sama zaraditi, a što je po njegovoj, Dinovoj volji odklonila.

Cijeli je dan ljenčarila, prelazila je s jednoga divana na drugi, vukući za sobom cigarete, omiljeli joj jastuk, knjige: u njezinu životu knjige su sada igrale

važnu ulogu. Sada je više cijenila nekadanje teško učenje, jer je zahvaljujući tome upoznala užitak čitanja. Ali sav ostali život u zavodu prikazivao joj se naivan: satovi potraćeni beskorisnim obmanama. Što je od Vince i njenog Španjolca bez para, s kojim je išla na duge šetnje tramvajem i u jeftina kina? Sjećajući se kradje smaragda smijala se: »Mogla sam ga zadržati, bio je lijep i skupocjen.« Sjećala se prve noći bijega, puta u Milano u trećem razredu sa zamotkom u rukama, dućana s rukavicama... Kako je sve to daleko, premda je prošlo samo par mjeseci! Činilo joj se: sve je to ona proživjela ne iz nužde. već iz ljubavi prema pustolovinama. Rado bi, da se zavod nalazi tu u Milanu, dohvatila bi slušalicu brzoglasa: — Hoćete li me posjetiti? Moj stan je u ulici... broj... — I gledala bi ih kako ulaze u onim svojim zastarjelim haljinama, ponudila bi im whisky, marons glaces. Ali to ne smije učiniti, što bi rekao Dino, a sobarica? I kad bi ih susrela na ulici učinila bi kao da ih ne vidi.

Preko dana je gotovo uvijek bila sama. Dino je išao za svojim poslom, užurban u širokom športskom ogrtaču, tražio je ljude i veze: poslije ručka došao bi k njoj na kavu, govorio bi o poslovima, ali samo u glavnim crtama, bez ikakvih pojedinosti, kadkad bi s njim došao i Tom Barchi i obojica su se srdili na Horscha. — Ruke su nam vezane — tužakali se — ne pušta nas, da se sami maknemo. — Jednoga je dana Dino, čim je ušao u sobu, rekao Kseniji:

— Onaj stari majmun...

— Koji majmun?

— Onaj, kod kojega si ti radila, onaj od poduzeća X and X an X...

— Što je s njim?

— Propao je. Cijelo se poduzeće srušilo, netko će omirisati sobu sa rešetkama. Netko, ali svakako ne Horsch. — I smijao se.

Ksenija je sve više gledala u Horschu tajanstvenu ličnost. Njegovo je društvo vrlo ugodno, mnogo toga

znade, posjećuje umjetničke izložbe, čita najčitanije knjige. — Ali kada dospijevate sve to učiniti? — čudila se Ksenija. Smješkao se zagonetnim smiješkom; govorio ugodnim, sporim i ozbiljnim glasom, njega bi i nehotice svi pozorno slušali, možda i zato što je potiho govorio. Kadkada bi poslao Kseniji cvijeća, ali samo nekim naročitim povodom, kao na primjer nakon ručka u njezinom stanu. Uvijek joj je slao isto cvijeće: orhideje. Ksenija bi postavila cvijeće u vazu, nikada ne bi ni jedan cvijet uzela i njime okitila svoju haljinu; činilo joj se, da još ne može sebi dopustiti da uništava tako skupocjeno cvijeće; nastojala je, da ga što duže zadrži svježim. Ležeći na omiljelom joj divanu promatrala je to cvijeće unutarnjim divljenjem: golemo cvijeće, kao divna čudovišta isplaženih latica nalik na životinjske jezike. Kada bi susrela Horscha zahvalila bi mu rastresenom ljubaznošću. — Hvala vam na cvijeću — kao da je poslao kitu najobičnijih ljubica.

Svakoga je mjeseca Ksenija slala svojima stanovitu svotu, uvijek je očekivala, da će joj napokon otac srdito odgovoriti: »Čime se ti dakle tamo baviš? Zadrži svoj novac i nemoj nam se više javljati!« Naprotiv otac joj je redovito pismom zahvaljivao. Ili ništa ne sumnjaju, pomišljala je Ksenija ili im je udobnije ništa ne sumnjati. Nije znala, što se u selu šapuće, premda nitko nije znao o njoj ništa potanje, baš oni, koji su zaista vjerovali, da je rad pravi izvor Kseniji njoj, jer se nijesu mogli pomiriti s mišlju, da je djevojci uspjelo naći pošteno zvanje. Da su doznali, da je obična priležnica, ne bi se više za nju zanimali; oni su željeli zanijekati Kseniinu darovitost i požrtvovnost. Možda su se jedini roditelji domišljali istini, ali ni samima sebi nijesu mogli to priznati.

U takvoj starosti i takvoj bijedi prihvaćamo stvarnost ne ispitujući razloge. Što da rade? Posjetiti Kseniju? Lakše je da sve ostane i dalje ovako.

Ksenija se bunila protiv njihove sljepoće. Podpuno je opravdavala svoj život, ali nije željela, da je roditelji opravdavaju. Nezadovoljna do boli, uvjeravala je često samu sebe: »Ne, ne, oni nemaju o svemu tome ni pojma.« Jer kadgod bi osjetila potrebu da ponizi sebe, da prizna niskost odabranog puta, da gane samu sebe, pomislila bi na crnu majčinu pregaču, na vremena, kada je svakog jutra išla s majkom na misu. Osjećala je potrebu, da sama snosi teret vlastitog ponašanja, koje je za nju bilo buntovno djelo protiv poštenja vlastite obitelji, a ne sredstvo udobnijeg života, prihvaćeno od sve trojice.

Ali otac je u pismima odgovarao: »Hvala ti, draga kćeri! Majka je kupila elastične čarape protiv nateklih krvnih žila; neka te Bog blagoslovi i ne umaraj se previše! Veselimo se uspjehu tvoga rada.«

»Rad! Rad!... ne znajući ni gdje sam namještena, pomišljaju možda i na još veću sramotu. Sve je to himbeno, himbeno!« — i poderala bi pismo.

Naročito je osuđivala svoj život kad bi se sjetila Silvije: njenih malih, donekle razrokih očiju, njene korotne crne haljine. Da žive u istome gradu, možda bi je Silvija i bez poziva posjetila. Ušla bi ravno u sobu i zapitala je: »Ksenijo, zašto to?« i Ksenija se ne bi mogla nasmijati kao obično, kad bi započeo razgovor o moralnim osobama. Počela je kao Valentina izrugivati se: »Te poštene žene...« i pri tome pomicala i nehotice ruku, kao da briše prašinu sa haljine. Osim toga nije mogla smatrati sebe nepoštenom; nepoštena bi bila, kada bi Dina varala. Što smeta ako nijesu vjenčani? Treba ostati vjeran vlastitom čovjeku, a ne jednoj ustanovi. Ali tako ne bi mogla odgovoriti Silviji; kad bi druge došle k njoj bilo bi nešto drugo: Vinca bi joj iz ljubavi oprostila, Valentina bi je upitala, što se pri tome osjeća, Emanuela bi se divila stanu i Horschovim orhidejama. Silvija, gledajući je do dna očiju, upitala bi je: »Ksenijo, zašto to?«

Na ovo pitanje, koje se samo od sebe u njoj budilo, Ksenija bi jače ulegla u divan, u usta bi turila kolačić i svrativši pogled na svoju knjigu, odgovorila bi glasno samoj sebi:

— Zašto? Krasna li pitanja, zato jer se meni sviđa.

Kod takvog ljenčarenja našao ju je Raimond Horsch.

Sumrak se bio već spustio, ali Ksenija nije još zapalila svijetlo. Rano poslije podne Ksenija je bila izašla, da se prošeta pod slabimi milanskim suncem. U njoj se iznenada bila probudila želja za borovima, a s time i sjećanje na bor, koji je mirno rastvarao svoju krunu od igličastih granja pod prozorom zavoda. To joj je sjećanje bilo probudilo potajnu žudnju i ujedno neki nevoljki osjećaj prema lijenom i sivom studenom, od kojega je Kseniju spopadala sjeta. »Reći ću Dinu, da me opet povede na Rivijeru.« Zatim se nemirna vratila kući.

— Oh, oprostite, tamno je — rekla je spazivši Horscha i ujedno pomisli, da ju je zatekao u papučama i nenaličenu.

Horsch pričeka, da mu ponudi stolac i upita je:

— Ne treba da zapalite svijetlo. Zar nije ovaj polumrak ugodniji?

— Jest, i meni. Dino nije još došao, ali će doskora biti tu, od sinoć ga nijesam vidjela. Nije mi rekao, da se za večeras spremim. Hoćemo li vani večerati?

— Ne znam.

Zašutjeli su. Teško je bilo razviti razgovor ovako u tami sa šutljivim Horschom. Teško je iznebuha odabrati predmet razgovora. Ksenija opazi gledajući kroz prozor: — Kako je blijedo danas nebo!

Horsch okrene glavu prema prozoru i potvrdi.

— Mislila sam — nastavi Ksenija — da li bih otišla na par dana na Rivijeru, da tako izbjegnem jesensku dosadu.

— Imate pravo.

— Govorit ću s Dinom.

Čini se, da se Rivijera nije svidjela Horschu kao predmet razgovora, jer nije ništa odgovorio. Položio je ruke na koljena i promatrao Kseniju. Da joj kaže, da zapali svijetlo, bilo bi joj lakše.

— Kamo ćemo večeras? — nastavi Ksenija. — Pokušajmo pronaći nešto nova! Možda će se Dino sjetiti, on uvijek ima nove zamisli. Nije li tako? Ako vas je pozvao, ne će zakasniti.

Nakon kratke šutnje kao zaostavši za njenim riječima, Horsch izjavi:

— Dino me nije pozvao.

— Nije vas pozvao? — odgovori začuđena Ksenija. Nije se mogla snaći, Horschov je glas imao tajanstveni prizvuk. Veselit će ga, što ste ovamo došli.

Ali Horsch kao da je prečuo njezine riječi produži:

— Dino ne će doći; Dino je uhapšen.

Kada je mnogo kasnije Horsch otišao, Ksenija je zatvorila vrata i izbezumljena slušala udaljivanje njegovih koraka po stepenicama. Teški, neodlučni koraci, udaljivali se, prekidali se, nestajali. Na koncu tišina i udarac kućnih vrata. Cijela se kuća stresla, zatim opet potpuna tišina.

— Dino — izusti potiho. — Dino...

U tišini je njezin glas odjekivao jezovito; nazivala ga je kao što nazivamo mrtvaca, kao da želi time samu sebe mučiti, svijesna, da joj on ne može odgovoriti. »Došli su k njemu rano ujutro«, pričao je Horsch. Ona je sigurno u to vrijeme još spavala. Dvije osobe ostaju uvijek dva odijeljena bića, zato je jedna mogla otići u zatvor, a druga ostati u krevetu. Gdje je Dino? Kako je u zatvoru? Nije mogla to zamisliti i u mašti se obraćala kaznionicama sa slikopisnog (filmskog) platna. Grozno... Njoj je izgledalo nemoguće, da je Dino zatvoren u jednoj od onih mračnih ćelija. Sada je u zatvoru mračno, podpuni mrak. Kad bi ga ona i pozvala, Dino ne bi

mogao k njoj, kad bi ga nazvala, ne bi je on ni čuo. Isprva se nije ni prestrašila. »Uhapšen? Možda, ali on će brzo sve razjasniti i izaći će. Potražimo ga . . .« Horsch je odbio pokretima glave: »Nema smisla poći tamo, tražiti ga, tu je velika petljanija, bojim se, ne će se Dino lako izvući.« Ksenija je osjetila, kako se teret života ruši na njena ledja. Prije pitanja o razlozima uhapšenja, prije strepnje za Dina, iskrsnula su pred njom pitanja materijalne prirode: idućega mjeseca ističe tromjesečna najamnina, isto tako i mjenica za pokućstvo. Čime će se hraniti? Kod sebe ima samo šest stotina lira. Kako su mogli uhapsiti Dina i nju ostaviti u takvom stanju? Od brige je zaplakala.

— Jesu li mu svezali ruke? — upita kroz suze.

— Ali, kako!

Posljednjih je dana Dino bio zaista nervozan.

— Poradi posla s autovlakovima? — upitala ga je jednom Ksenija. — Jest, ti autovlakovi . . . — odgovorio je. I to je bilo sve. Ali kadgod bi spomenuo Horscha, nadodao bi: »ona svinja«. Sada Horsch sjedi sučelice Kseniji, zavaljen u naslonjaču, slobodan, miran, jedva malo zabrinut, možda zato, da time spasi prividnost. Njegova je krivnja, on je krivac svemu. Srdita Ksenija upita:

— Ali vi? . . .

Horsch je mirno prekine: — Ja ne znam o tome ništa.

Ksenija se nije usudila dalje ispitivati. Trebala bi mu kazati: da on naprotiv sve znade, da je on krivac, kao i za poduzeće X and X and X, ali nešto se u samoj njoj protivilo njenom napadaju na njega. Nešto kao da joj šapće, da je Horsch jedini, koji je može izbaviti iz toga položaja. Šutjela je. Trebala bi barem istjerati ga iz svojeg stana. Naprotiv počela je moliti ga: — Ne ostavite me, molim vas, samu.

Sada je hodala po sobi, pogledavala se u ogledalo pitajući se, da li su joj na licu zaostali tragovi teškog

događaja, udarala je šakom o šaku takvom snagom, da su je zglobovi zaboljeli, šaptala je samoj sebi: — Moram to riješiti, moram. — Shvaćala je: Dinov je položaj ozbiljan. — Posjetit ću ga — rekla je Horschu. — Još ne možete, možda do par dana, nakon preslušanja, govorit ću s odvjetnikom. — Zar već ima odvjetnika? — Jest, odmah sam se, danas, pobrinuo.

Dino, Dino; hodala je, ali uzbuđenje je sve više raslo, na čas bi se zaustavila slušajući, ne dopire li iz daljine Dinov glas. Ali tiha noć nije odgovarala: Ksenija je i dalje, još uzbudjenija, hodala po sobi: stiščući još jače šake. Tako je one noći u zavodu hodala po sobi, a na koncu odlučila, da će pobjeći. »Pobjeći ću . . . Jest, pobjeći ću.« Ta ju je odluka bila onda odmah smirila, mirno je bila legla i prije spavanja pročitala je nekoliko stranica iz knjige.

— »I odavle ću otići, i to odmah, već noćas, u drugi grad, u Genovu. Ali što ću u Genovi? Zaposlit ću se, imam svjedodžbu X and X and X Company. (Nije li Dino rekao: »društvo je propalo, skrahiralo, netko će u tamnicu?«) Genova je trgovački grad . . . Pobjeći ću, odsjesti ću u hotelu . . .« Sjetila se očajne praznine prvih svojih dana u Milanu, obilaženja ureda, u nekima joj nijesu uopće odgovarali: »Sve je popunjeno«, silazila je sporije niza stepenice nego što je uzlazila, uličnа je buka gušila beskorisne joj korake, što ću?, što ću?, noći su bile beskonačne, noću se ne može kucati na vrata ureda i napokon, jednoga dana, pojavila se Vandina. Vandini sve duguje. Slučaj, ali bez toga slučaja gdje bi ona sada bila? Možda bi mogla govoriti s Vandinom . . . Ali ona joj sada ne bi znala pomoći, prije par dana Vandina je zatražila od Ksenije, da joj pozajmi pedeset lira, sada Vandina može samo tražiti, a ne pružati pomoć. Zašto je Horsch otišao? Osjećala je, da treba s njim govoriti, od njega tražiti savjete, danju bi sve bilo lakše, ali noću se čovjek ne može rastresti, noć je duga, neumoljiva. Nije ni večerala, služavci je

rekla: — Idi ti u krevet. — Ona se mora odlučiti. Bi li možda posjetila onoga uplivnog bankovnog činovnika. Jednom su se susreli u slastičarni, prepoznavši je pozdravio ju je pun poštovanja, ona se zacrvenjela, malne se stidjela što više nije tako siromašna kao nekoć. Sada ima svjedodžbu X and X and X Company, Horsch bi je mogao također preporučiti. Tko u Milanu ne pozna Horscha?

Ali, što će sa stanom? Dvogodišnji ugovor i mjenice za pokućstvo, sve je ona podpisala. U banci bi zarađivala najviše pet stotina lira. I zimi, rano ujutro, trebala bi biti kod pisaćeg stola. Prošle godine, kad bi se probudila, stakla su na prozorima bila zaleđena. Težak je život činovnice: ulaze, podpisuju se pod urom, zvono najavljuje ulaz i izlaz, izlaze kao stado, sretne što su napokon bez crna plašta, same ne primiječuju da i na ulici, naličene, sa šeširićem na glavi, da i onda nose sa sobom dah crnoga uredovnog plašta.

Bolje je vratiti se u Rim. Prodati krzno od lisice, nešto pokućstva dobiti novaca i vratiti se u zavod. — Oprostite mi, sestro Lorenzo, nastojte, da mi i časna majka oprosti, mislila sam ... — I tada iznenada nahrupiti u drugaričine sobe u času, dok one uče kod petrolejke i zamoliti ih: »Dajte mi malo mjesta kraj vas!« Kakvi bi to časovi bili, kakvo uzbuđenje? To je jedini izlaz: vratiti se na ishodišnu točku.

Uvečer po zavodskim hodnicima vlada velika tišina: kroz zatvorena vrata čuje se razgovor: to djevojke raspravljaju, uvijek govore o budućnosti. I Ksenija iznenada shvati, da je sve to neostvarivo: ne posjeduje ono, što jedino omogućuje čekanje: vjeru.

Svijet je svinjarija i puka podlost. Silvija obmanjuje sebe, ako se misli progurati do katedre, trebat će preporuku za predsjednika, tko zna kakvog zavoda; Valentina se obmanjuje, ali muža, premda je poštena, ne će dobiti, jer nema novaca; poštenje ti pruža samo toliko, da možeš umrijeti od gladi. Kako

da se povrati k njima, kada je ona svijesna svega toga? Ni k njima, ni u zavičaj! U štošta više ona ne vjeruje odkada znade, da se sve to dade srušiti. Ne boji se više ona grijeha, laž je, da je duši poslije grijeha teško, teška je neodlučnost kod griješenja, učinjeni grijeh nije više grijeh, postaje životni običaj. Neka načela žive u nama, dok ne shvatimo, da možemo živjeti i bez tih načela. U svojem je očaju mislila, da kao Dinova ljubavnica nije griješila, napokon i s mužem se radi isto. Razlika je, da kao ljubavnica ulažeš u tome svoj život, ili — ili, ako ne uspiješ, sama odgovaraš.

Sama, sama, jest, sama! I suhi, gorki jecaji počeše joj razdirati grlo. Možda će se sada, ganut tolikom njenom patnjom, pojaviti netko, bilo tko, na rame kojega bi mogla položiti glavu i usnuti. Dino je u zatvoru. Dino, Dino, sa svojom pomamom za veličinom i gospodstvom! Sigurno je u tamnici hladno! Svakako hladnije nego u zavodu. Bože moj, do sada nije nikada mislila, kako je hladno u tamnici. Upropastio se za nju, upustio se u posao sa autovlakovima, da njoj pruži više novaca, dao se izigrati od Horscha.

— Horsch ... ponovila je glasno. Gledala je Horscha pred sobom, kao malo prije dok je sjedio zavaljen u naslonjaču, lagano lupkao prstima o prste i ujedno neprestano nju promatrao. »Horsch pogledava na tebe ...« rekao joj je jednom Dino. Tada je i ona opazila: jest, Horsch je često gleda.

Pošla je u svoju sobu, pogledala se u ogledalo. Oči joj vatreno sjaje od uzbuđenja, usne su joj stisnute, na licu joj crvene mrlje od plača. Udarivši šakom o šaku progovori svom vlastitom liku u ogledalu, hrabreći samu sebe: »Trebam prebroditi ove prve trenutke, sutra će se sve urediti, danju se uvijek sve uredi.« — Priđe rukom po čelu, popravi kosu, pogladi lice, nasmjehne se i tiho, gledajući u svoje oči, reče samoj sebi: — Horsch mora ... On to mora ...

*

Silvija je imala stupiti pred ispitno povjerenstvo dvadeset i osmoga studenoga, Ana trećega prosinca. Obje su djevojke u posljednje vrijeme živjele strogo određenim životom, odijeljene od drugarica. Ana je bila blijeda i smirena, drugarice su rado išle k njoj, da je malo rastresu, uvjerene, da joj to godi, ali Silviji se ne bi usudile ni približiti se, tako je bila namrštena i ozbiljna. Silazila je na ručak, vraćala se u svoju sobu, često kod toga ne bi izmijenila ni jednu riječ. Kasno u noć ispod vrata je njene sobe prodiralo crvenkasto svijetlo voštanice.

Jedino bi svakog popodneva izašla i otišla k Belluzziju. U to vrijeme, još tromu od ručka, spopala bi je pospanost, umornost joj je oteščavala vjeđe, tada bi ih ona počela trljati rukom i svladavši san dohvatila bi šešir i odlazila. Pod popodnevnim suncem, koje je ogrijavalo hladnoću bliske zime, ulice su lijeno drijemale. Pomalo ali ipak teško Silvija bi se osvježila i rastjerala pospanost. »Ne mogu dalje« mislila je djevojka, ali u starinskoj veži Belluzzijeve kuće val bi je studena zraka potpuno probudio.

Smršavila je kao da je nestrpljivost proždire, lice joj je sa svojim upaljenim, draženo razrokim, malim očima, postalo malo i koščato kao lice glodavca. Ali njeno je držanje sada postalo odlučno, uvjerena, da je ona profesoru potrebna: ta je pomisao jačala Silviju, povećavala njen ugled pred samom sobom.

Jednoga dana, bilo je oko tri sata popodne, dok je ona u ime profesora odgovarala na primljena pisma, otvorila su se vrata od sobe i pojavila se služavka. Oprezno je pogledala naokolo, a zatim upitala potiho Silviju: — Je li tu? — pokazujući tajanstveno na zatvorena vrata radne sobe.

— Nema ga — odgovori Silvija jedva dignuvši glavu — nije se još vratio.

Služavka se u tren oka promijenila, približila se Silviji i uzbuđena reče: — Gospođice, dođite žurno ovamo, gospođa je popila veronal!

U drugoj sobi je gospođa Dora ležala u naslonjaču, blijeda, zatvorenih očiju, jedva dišući. Kada je čula, da je sa služavkom još netko ušao u sobu, raskolačila je oči. Spazivši Silviju najprije je časkom oklijevala, a zatim počne plakati uzdižući oči prema nebu.

Silvija se obrati služavci: — Kada je popila? Kada?

— Sada, baš sada, vidite li na ormariću onaj stakleni omot? Ušla sam i zatekla je, da nešto pije, shvatila sam, jer odkada je stiglo ono pismo neprestano plače. Pitala sam: što to radite, gospođo? Odgovorila mi je, neka je ostavim, jer želi umrijeti.

Silvija dohvati omot: u omotu nedostaju četiri komada, samo četiri. Časkom je oklijevala, zatim se odlučno obrati služavci: — Donesi čašu tople vode! — Približivši se zatim gospođi Dori reče joj zapovijedajući: — Dođite sa mnom, morate odmah povratiti, jeste li shvatili? Odmah!

Gospođa zaplače još jače, suze su joj tekle niz naličeno lice; kroz gospođinu otvorenu kućnu haljinu Silvija je spazila, kako joj se velike grudi dižu i spuštaju od teškog dihanja.

— Ostavite me, gospođice, ostavite me, vi to ne shvaćate, dosta mi je svega, pustite me umrijeti, gospođice . . .

Silvija svladavši nagonsku odvratnost uhvati je za debelu, bijelu ruku: — Vi ne ćete umrijeti, uzeli ste samo četiri pilule, morate povratiti, inače ćete samo trpjeti i doći će do skandala! Shvaćate li? Do skandala! Dođite, velim vam!

Žena se opirala. Silvija joj strogo dovikne: — Brzo, brzo! Zar želite u takvom stanju dočekati gospodina profesora?

Na te se riječi žena trgne, ali odmah još jače zaplače: — Ne, ne, — reče — jadni Guido, imate pravo, gospođice, jadni Guido, vi ste tako dobri, ali za mene je bolje da umrem, to bi bio konac mojih muka . . . — Ipak je pošla za Silvijom prema kupaonici. Tu se usred prostorije zaustavila i problijedivši reče:

— Spopada me vrtoglavica — istodobno se nagnula unatrag kao da će se srušiti u nesvijest, ali joj to nije uspjevalo. Lamatala je rukama, sa rukom se primala za grlo kao da je nešto guši: — Bože! Bože! — šaptala je kao da glumi tragediju na pozornici: — Bože, udijeli mi smrt! — Kada joj je Silvija turnula u ruke čašu punu tople vode, gospođa je izvan sebe upita: — Što ću s time?

— Ispijte, odmah! — I Silvija joj prinese čašu k ustima. — Silite se, morate izbaciti sve, što ste progutali, shvaćate li? Što bih vam rekla? Stisnite dušnik, tu, tu. — I Silvija joj stane pritiskati prstom udubinu na grlu. Gospođa Dora progutavši vodu počela je mrmljati kao u polusnu: — Ne ću, ne ću, pustite me umrijeti!

Silvija joj srdito turne čašu među zube i naloži: — Pijte, pijte još i kašljite, velim vam, pokušajte, turnite prst u grlo, no, no, prst u grlo. — Dohvatila joj je ruku i silom joj turne prst u usta.

Počela je povraćati. Gospođa je plačući povraćala, stiščući pri tome krajeve usnica nalikujući na golemo nakazno dijete, kakvo izlažu po sajmovima. Od napora lice joj je pocrvenjelo, nije više mogla suzdržati povraćanje, neprestano povraćanje prodiralo joj kroz usta, suze pomiješane sa crnim ličilom za oči stvorile su joj crne mrlje na licu. Silvija se gnjušala, a pred sobom je neprestano viđala to iznakaženo lice nakićeno šeširom sa velikim zelenim perom, što ga je gospođa imala na dan predavanja. Pred njima se nalazilo ogledalo; »možda će se gospođa pogledati, vidjeti, kako izgleda i sabrati se, shvatiti«. Ali naprotiv, slika je vlastite patnje još više ganula ženu, koja se gladila po kosi, spuštenoj nad neurednim licem. Prislonila je glavu o zid, pa je trla znoj sa čela, promatrala je sobu ozbiljnim i tužnim pogledom i šaptala: — Jadna ja, zašto me nijeste pustili umrijeti?

»Obična lakrdija,« pomisli Silvija, »ni umrijeti ne bi ova znala ozbiljno. Možda je omot s pilulama bio

već načet, možda je progutala samo jednu i da nije ušla služavka ne bi više ni progutala, glumi tragediju, da bi svima naturila pred oči svoje gnjusno osjećajno razočaranje. Ne stidi se to raditi pred služavkom, koja će već sutra sve ispričati susjedima.«

Jedva čujnim glasom gospođa Dora zamoli: — Odnesite me na krevet, onesvijestit ću se.

Silvija i služavka odvele su je do kreveta. Služavka prepusti svu brigu oko gospođe Silviji, a sama počne žurno skidati svileni pokrivač i namještavati jastuk. Kada je gospođa napokon teškom mukom legla, služavka je pokrije perinama.

Gospođa je jedva dihala. Neprestano je jaukala: »Onesvijestit ću se, onesvijestit ću se.« Tražila je pomoć kao da je jasno da će sada umrijeti. Kroz usta su joj izvirale riječi isprekidane od uzbuđenja — ... vi ne znate, gospođice ... vi ne znate ... — istodobno je tražila Silvijinu ruku — vi ste mladi, ne možete shvatiti ... što će biti sa mnom? ... Vi ništa ne znate, ne možete ni zamisliti ... to je potpuna propast, tragedija, oprostite mi ... vi ne znate, vi ste tako dobri, jadna gospođice, nikada ne bih bila pomislila ... — Prekinula se i zadržala dah, kao da je već mrtva. Silvija je nepovjerljivo držala njezinu ruku i ujedno promatrala njeno debelo, raskvašeno tijelo. »Starica« — mislila je Silvija — »prava starica«. Zavaljena na krevetu, debelih koljena, pretankih nožnih listova, precrvene kose, a lice joj razmazano pudrom, suzama, ličilom.

Gospođa Dora uvidjevši da zadržavanje daha ne znači umrijeti, počela je govoriti kao u predsmrtnom buncanju nejasne riječi bez veze.

— Vi ste tako dobri, i Guido je dobar — prekidala se, kroz oči joj navirale suze — jadni Guido, vrlo je dobar, ali vi ne shvaćate, vi ne znate. — Neprestano je to ponavljala davajući tim riječima tajanstveno značenje: — Vi ne znate, zatvoreni ste usred knjiga, to je s vaše strane sebičnost, vi ne znate, što je to strast, vi ste mladi, vrlo mladi, možda me ipak

jednom shvatite. Kako me glava boli! ... Usta su mi gorka ... Bože ... — gutajući vlastitu slinu prepuštala se krevetu; sva iznemogla jadikovala je dalje.

Tada Silvija namigne služavci neka spusti zastore i zamrači sobu. Na zveket vitica od zastora, gospođa se Dora pridigne, raskolači oči, ali ubrzo se smiri i anđeoskim smiješkom na licu reče: — Ah, kako možete misliti da spavam? Nema više za mene odmora.

Debele suze precrtavale su sjajnim prugama mekanu ružičastu boju lica. Plakala je tiho kao da ne želi smetati ili svojom tragedijom izazvati najmanju uzbunu, igrajući ulogu herojske duše. Što shvaćaju te dvije djevojke o njenoj drami? Spustivši trepavice šaptala je: Zatvorite, zatvorite, a zatim, jadnice, možete slobodno otići, hvala, zatvorite — pratila je svoje riječi blagim, pokornim, poslušnim pokretom glave. Od neprestanog uzdisanja pridizahu joj se debela prsa.

Djevojke su nepomično čekale. Kada je Silvija primijetila, da se gospođa više ne smiješi, dapače da kroz usta diše glasnim, jednoličnim dihanjem, ustane, turne omot veronala u džep i namignuvši služavci neka izađe, vrati se na rad u knjižnici.

Malo kasnije došao je profesor. Prošao je pokraj Silvije spuštene glave, skoro ne primijetivši je. Zatim se vrati natrag i zadovoljan izjavi:

— Sastavio sam sutrašnje predavanje, tu mi je ... — i lupne se prstom po čelu. Zatim joj počne diktirati bilješke.

— Radije mi recite, ako vam je poznato, kako glasi druga kitica onoga soneta Chiaroa Davanzatija: »I o s o n c i e r t a m e s s e r c h e v o i m' a m a s t e ...«

Spremna Silvija nastavi: — »E d i o a m a i v o i, e d e l m i o a m o r p i l g l i a s t e ...«

— Točno, točno — potvrdi on i ponovi stih kroz zube. Zatim misleći na drugo, upita:

— Kad biste nam donijeli šalicu čaja, ako Dora ...

Silvija ga prekine: — Gospođi nije dobro, mali poremećaj, možda od ručka.

— Nije joj dobro? — i on raskolači oči iza leća naočala. — Idem k njoj.

Silvija ga pozove natrag: »Ne, ne, nije potrebno, već je prošlo, sada počiva, spava.« — I nasmiješi se, ne bi li ga njezine riječi razvedrile.

On se povrati malim koracima, kako je obično hodao i ponovi: — Ah, spava. — Očito je već mislio na drugo. — Pozvonit ćemo služavci, da nam donese šalicu dobra, topla čaja. — Hodao je po sobi i rastreseno ponavljao stihove: — »I o s o n c i e r t a m e s s e r ...« — zaustavivši se pogleda djevojku: — pravi je biser ovaj sonet, zar ne, Custo?

— Tako je, gospodine profesore.

Promatrala je, kako hoda, vedar u carstvu svojih misli, nedostiživ od buke i glasova svijeta. Promatrala ga je nježno baš poradi toga nepoznavanja stvarnosti kao što gledamo sirotno dijete, koje nije svijesno da više nema roditelja.

— Osobito ono: »e n u l l a c o s a c r e d o r i s e r b a s t e — c h' i o n o n l a d e s s e i n l a v o s t r a p o t e n z a«. Zar ne, Custo?

— Jest, gospodine profesore — odgovori ona nježno i ženski mu se nasmiješi. On je dalje promatrao svoje ruke i njezin smiješak nije ni opazio.

Vratila se u zavod umorna, ozlojeđena, nije mogla zaboraviti lice one žene, ono djetinjasto jaukanje. Zatvorila se u sobu i čekajući na večeru dohvatila je knjigu, ali nakon kratkog vremena pokuca na vrata Ana.

— Ah, napokon si došla — usklikne Ana sretna, što je našla prijateljicu.

— Tek sam se vratila, što je?

— Na brzoglasu javila se Vinca tražeći tebe ili Emanuelu, da dođete odmah k njoj — tebe nije bilo, Emanuele također, ja sam učila. Otišla je Valentina: Luis je ranjen.

— Ranjen!? — i Silvija pomisli: ovo je dan neobičnih događaja. — Teško?

— Ne vjerujem, ali nema još točnih podataka. Pisao je Pilarin zaručnik. Valentina veli, da je Vinca kao izvan sebe!

Obje se sjetiše Vincina lica, kada ih je posljednji put posjetila. »Ne ću, ne mogu spavati, neprestano očekujem nesreću« — govorila je.

— Sutra ne mogu k njoj... Što ću? Neka ode Emanuela, neka je ne ostavi samu! Sjećaš li se, kako se uzbudila, kada je doznala za Luisov odlazak?

— Da, ali ne treba pretjerivati; takva je njena narav.

Silvija odkloni glavom: — Ja naprotiv mislim: to je ljubav. Tebi je poznato, ja se smješkam na tu riječ, uvijek sam smatrala ljubav slabošću, ali kada gledam Vincu, mislim: jest, istina je, ljubav postoji i golema je njena snaga. Dok Vincu slušam, kako govori, opažam svoju samoću i bijedu. Nije li tako?

— Jest, nema sumnje, zaljubljena je, ali hoće li njena ljubav potrajati?

— Nikada nijesam toga pitala. Uvijek sam mislila: ljubav ne može biti temelj života, postoje druge vrijednosti, snažnije, možda i ljudskije.

— Obitelj? — upita Ana.

— I obitelj za one, koji imaju obiteljskog osjećaja. Možda ni jedan osjećaj ne može sam biti dovoljan temelj života. Možda je bitno ovo: predati nečemu ili nekome čitavog sebe, a ne mali dio sebe mnogima. Svakako živjeti u velikoj napetosti. Tada i ljubav i obitelj i rad, sve poprima jednaku vrijednost. — Zamisli se i nastavi: — To je težak udarac za Vincu. Emanuela se nije povratila?

— Ne, barem do malo prije.

Emanuela je odgađala povratak: u zavodu je hladno, u staroj je veži studeno kao u vlažnom podrumu.

Često je pila čaj s Andreovom majkom, dok je on učio. Starica je vezla i govorila joj: — Zašto ne po-

neseš i ti svoj ručni rad? — Ali Emanuela se uvijek nadala: Andrea će prekinuti učenje, doći će k njima u blagovaonicu. Velika starinska soba slabo osvjetljena, gotovo tužna: kada bi prekinule razgovor i starica nastavila svoj rad, Emanuela je pomišljala, da će uvijek tako biti. Ura bi objavila satove uz veliko udaranje zvona po cijeloj kući i ponovo bi nastala tišina. Djevojka se tješila: u njenom će domu biti sve drugačije, i zidovi, i pokućstvo, sve će biti vedro i mladenačko. Ali sviđao joj se taj novi, sada odkriveni Andrea: ljubitelj doma i obitelji, koji voli nju, elegantnu i lijepu, ali zatvorenu, tu u toj sobi, sa njegovom majkom, uz ručni rad i čekajući na njega.

Za lijepih bi dana izašli: ali to više nijesu bili potajni sastanci i čar se smanjio. Andrea je vodio Emanuelu po muzejima starih slika kao i prvih dana, ali u tim šetnjama Emanuela nije nalazila onoga romantičnog sukusa od nekoć. Voljela bi poći među ljude, posjećivati živahnija mjesta, ali on bi uvijek odklonio: — Ali!? Ne mogu izdržati u tim lokalima, ali ako ti želiš... — Slijedila ga je da mu ugodi, on je to shvaćao kao zajedničku im želju. — Nalik si na mene, — govorio joj. — Ne bih mogao živjeti s drugom ženom. Ipak se dešava, da i ja zaželim odkriti nešto u tebi, što bi mi se manje sviđalo, što bi zapamtio i time sebe ohrabrio i ojačao. — Tada bi Emanuela pomislila: u takvom položaju ne smijem govoriti, bolje je ostaviti, kao u romanima, pisamce: »nemoj me ništa pitati, nemoj me tražiti« i odmah otputovati. Bolje tako nego uništiti sebe priznavši mu istinu. Pomišljala je: »Na koncu ću tako i učiniti«.

One su večeri šetali po predgrađu uz rijeku: studeni je, sedam sati i nebo se već iskitilo zvijezdama. Emanuela pogleda nebo i gorko usklikne: — Kako dugo promatram noć jedino kroz prozore »Grimaldija«.

— Doskora će naše noći pripadati samo nama — odgovori Andrea.

Možda on time misli na zvijezde, na promatranje noćnog neba, ali Emanuela ipak zadršće.

— Misliš li na to? — upita je.

— Mislim.

Čas kasnije Andrea nastavi: — Jesi li opazila? Dešava se, da te kadkada ni ne poljubim. To je zato, jer te previše želim i cjelov mi ne bi bio dovoljan. I ne želim ništa rastepsti. Hoću te takvu, potpuno nepoznatu.

Sjedili su na malom zidu, koji je opasavao mračnu zasjenjenu livadu. Jedna je zapaljena svjetiljka viseći na žici podsjećala na golemu, od krvi crvenu zvijezdu. Andrea je promatrao paljenje svijetla u gustom mraku.

— Vidiš li ono svijetlo ... tamo, desno?

— Ono malo?

— Jest?

— Dakle?

— Slušaj ... — i stane joj nježno govoriti: — kada bi to svijetlo bilo naše, od tebe upaljeno svijetlo! Svijetlo kuće s prozorima na livadu. Budi tiha, pusti me govoriti! Želio bih s tobom stanovati u takvoj kući. To su sanjarije, znam, ali pusti me, da govorim o svojim sanjama. Jednokatna kuća i čim izađeš iz nje, noge ti upadaju u travu. Kraj kuće nekoliko borova, širokih primorskih borova. U daljini more, nad morem mjesec, ali ovaj ne sjaji samo kadikad, nego vječno. Bi li ti takvo nešto željela?

— Bih.

— Šuti, slušaj! Pod od crvenih opeka, koje oprane izgledaju kao nabojadisane. Rijetko pokućstvo, samo par komada. Električno svijetlo nije potrebno, volio bih lutati po sobama sa voštanicom tako, da bi iza mojih leđa bio mrak.

— Jest, — potvrdi Emanuela uzbuđena od toga maštanja: — Jest, kao u zavodu, voštanica crta po zidovima fantastične sjene, ali tu se ne bih bojala, jer bi ti bio u mojoj blizini.

— I podpuno sami — nastavi on: — jedan uz drugoga i nikoga više. Prolaznici po glavnoj cesti rekli bi, kao mi sada: »Pogledaj ono malo svijetlo« i koješta bi nagađali.

— Zatim?

— Što?

— Pričaj još o kući!

— Ti to želiš?

— Jest, želim.

— Eto, mislim: ujutro ne bismo mogli dugo spavati, probudilo bi nas već u zoru cvrkutanje vrabaca po stablima, miomiris rosne zemlje. Slušaj, poslugu ne ćemo držati, samo staru seljanku sa ljubičastom pregačom. Zvat će se Rosa, uvijek se takve žene tako nazivaju. Ti bi joj kazala: »Slušaj, Roso, priredi ručak, ja ću prostrijeti stolnjak na travi, prostri sve na zemlju i onda možeš otići. Rosa bi možda pomislila: ovi su poludjeli. Ne misliš li i ti, da bi nas Rosa smatrala luđacima?

Odmaknuo se i pogledao ozbiljnu, zamišljenu Emanuelu. Andrea se nasmije:

— Eto, znam, šutiš, jer se bojiš, da ćeš morati jesti sjedeći na travi, bojiš se mravi ... — glasno se smijao, ali su Emanuelu od toga smijeha podilazili srsi.

Ona ustane i krene cestom:

— Kamo ideš?

— Potražiti ...

— Što?

— Takvu kuću.

U zavodu je Emanuela susrela drugarice u mračnom hodniku, koji vodi prema blagovaonici. Prepoznale su njenu sjenu i pozvale je: Emanuelo, Emanuelo ...

— Što je?

Odgovorile su sve odjednom, uzbuđene: — Vinca ... Luis je ranjen ... Tražila je tebe ... Moraš sutra k njoj.

— Je li ranjen? — upita. — Nije li možda i umro? Možda su joj rekli, da je ranjen, samo da je pripreme.

Iz dalekih uspomena pojavljivalo se lice časnika, koji je nju, prije toliko godina, dočekao na aerodromu. Govorio je, tumačio, brbljao ... A Stjepan je već od jutra bio mrtav, i nije više imao oči.

— Bit će tako — reče — uvijek takve vijesti davaju malo pomalo, obzirno.

Sve su bile ganute. Valentina, koja je vidjela Vincu, živo je pričala.

— Da je mrtav, rekle bi mi one druge. Ali, istina, nijesmo ni časkom ostale na samo. Očajno su izgledale ... jest, ako dobro promislim ... moglo bi biti tako. A možda ni one ne znaju sve. Možda je onaj drugi Španjolac, Pepe, pisao tako, da ih pripremi. Svakako, ako to bude, Vinca će se, čim sazna, ubiti.

Kada su na mig časne sestre ustale, Ana reče:

— Pomolimo se, da ne bude tako!

Ali Augusta opazi: — Ako je mrtav, molitva mu više ne će pomoći! — I postavivši se u red krenu prema kapelici. U kapelici se djevojke raštrkaše, pokleknuše, a njihovi su glasovi odjeknuli mirno kao uvijek. Kada je sestra Luiza zapjevala »De profundis«, Vincine su prijateljice zadrhtale.

*

Još je bio dan, kada je Emanuela izišla iz Vincine sobe. Izišla je primirena, Vinca je primila novo Pepino pismo: Luisova rana na desnoj ruci nije ozbiljna, dobit će mjesec dana dopusta. Luis ne može pisati, ali preporuča Vinci mir, njemu je dobro i zadovoljan je, što će opet vidjeti svoju obitelj. Vinca je nastojala da bude vedra, silom se smješkala, jer je Luis tako naredio. Govorila je o svom kraju. Barem se tako jedan od njih dvoje vraća u zavičaj, rat će svršiti prije nego Luisu istekne dopust. Zamišljala je, kako se on sada nalazi u Cordovi, pratila je u mašti svaki njegov korak, govorila o pojedinim kućama i

ulicama, na koncu se ispričavala, što tako dugo govori Emanueli o nepoznatim stvarima.

— Znaš, domovina ... dok smo daleko od nje, još nam je milija.

— Doskora ćeš se i ti vratiti.

Vinca zaniječe pokretom glave: — Ne ću se vratiti; znala sam to već onda, kada sam zamolila oca, neka mi dopusti otići: možda je to i on znao, ali je tobože vjerovao u moju želju za naukom kao u razlog moga odlaska. Njegova mi je žena rekla: »Vrati se, ovo je uvijek tvoj dom«. To je uvjeravanje baš bio dokaz, kako taj dom više nije moj. Tada je bio običaj odlaziti u Italiju na nauke. Za mene je isprva bilo vrlo teško učiti. Jest, vjeruj mi, moje je tadanje znanje bilo vrlo oskudno. Zatim sam čula, kako me u zavodu i na sveučilištu svi gledaju: »Španjolka«. To me i protiv moje volje srdilo. To zvuči prezirno, odvratno, kao kada Francuzi nazivaju Mariju Antoinettu »Austrijankom«. Drugim riječima znači: »Tuđinka«. Tješila sam se: tu ću se manje osjećati tuđinka, nego u očevoj kući, tu barem ne gledam, kako otac neprestano cjeliva onu djevojku, tu mogu drugačije zamišljati njega, onako kakav zapravo on nije, mogu zamišljati oca, koji me voli i koji željno očekuje moj povratak. — Prekine se, ali odmah nastavi: — Luis je sada kod kuće. Do sada nijesam imala dojam, da se Luis vratio u domovinu, ratišta su svuda jednaka, a sada cijelo jutro mislim samo na Španjolsku.

Vinca je bila ganuta i donna Inez opazivši dobaci joj španjolski: — No, no, ne plači za to! Sjeti se, rana nije teška i moglo je biti gore.

— Istina. Za drugo ne marim.

Izašavši na ulicu Emanuela se osjetila oslobođena: u društvu tih žena počinjala je sumnjati, da li u gradu još uvijek teče obični život, imala je osjećaj, kao da je posjetila žive zakopane. Donna Inez, pomisli zlobno Emanuela, nosi vlasulju i naliči na pjevačicu. Na dramsku sopranisticu. Ne. Na jednu od onih sopranistica, koje užurbano izgovaraju bezbroj neshva-

tljivih riječi, a zatim zadive dvoranu visokim falsettom. Takva je donna Inez.

Emanuela je nekako olakšana lagano hodala i promatrajući predmete u izlozima zadovoljno mislila: »Ako mi se nešto svidi mogu unići i kupiti«. Hodala je uspravnije, jer je opazila, da je neki muškarac slijedi. Pogledavala je ispod oka, da li još uvijek ide za njom. Bio je neprestano za njenim petama. Zgodan mladić! Pogledala se u staklo izloga i pomislila: »Ova mi haljina zaista pristaje.« Takve bi haljine ona trebala uvijek nositi i čuvati se zamršenih krojeva.

Muškarac bi svaki čas pristupio bliže Emanueli, da je bolje pogleda i da joj nešto prišapne: ona bi uozbiljila lice i kod toga osjećala malo uzbuđenje. »Kako to zabavlja«, pomisli uživajući. Sjeti se onih žena u ulici Sistina i da rastjera sjetu nazove ih dosadnima. Svakoga časa umire toliko ljudi! Ne smijemo se dati svladati od tuđih susreća. Tim posjetom izvršila je dobro djelo i to je dosta. Tko se za nju brine? Tko je njoj ikada pružio pomoć? Treba lakoćom snositi vlastitu nesreću, a ne proglasiti je narodnom žalošću. Trenutak je mislila na Andrea i na Stjepana, ali je svježi vjetar, gladeći joj lice, raspršavao njihove slike. Drago joj je, što je Andrea odlučio danas ostati kod kuće i učiti: potrebno je od vremena do vremena malo slobode, ne zato da iskoristi tu slobodu, ne počinja time nikakvo zlo, zapravo ništa, ali je ugodno biti sama, prelaziti po volji preko ceste, ne biti prisiljena govoriti i odgovarati: živeći neprestano u dvoje zaboravljamo, da je zabavno sami šetati. »Taj mladić je još uvijek tu«. I osjeti, kako je draži unutarnji smiješak.

Opazivši, da djevojka kreće prema mračnom uglu Španjolskog trga, mladić požuri. Emanuela, još više obradovana, pozvoni na vrata zavoda, uđe, a časna sestra zatvori vrata. Mladić na susjednom pločniku ostane razočaran. Emanuela se zadovoljno nasmiješi kao nad uspjelom šalom.

Bila je vesela i sve je pred njenim očima poprimalo šaljiv izgled: ni sama nije znala, zašto je vesela, možda što joj ta haljina lijepo pristaje, a možda ni nema prava razloga. Radost je nije napustila, ni kad je ugledala časne sestre, koje su prigušeno kao šapat prolazile hodnicima, ni kad je spazila jednolična vrata i prozore sa rešetkama. Uspinjala se uza stepenice skakutajući plesnim korakom; na svakom odmorištu uređen je mali oltar ukrašen papirnatim cvijećem sa Madonom kao od šećera uskršnjih ovčica. Rukom dobaci cjelov i uđe u Silvijinu sobu, koja je čitala sjedeći kod stola.

— Kako možeš učiti u takvom mraku? — upita je Emanuela i zapali svijetlo.

Silvija je pospano pogleda nabreklim očima od učenja. Emanuela sjedne na krevet takvom snagom, da je odskočila i držeći šešir u rukama usklikne: — Lijepe li jeseni!

Silvija je žurno upita: — Što je s Vincom?

Emanuela žalosno razvuče lice, da bi izražaj lica odgovarao razgovoru i izjavi: — Nije opasno, čini mi se, da smo jučer mi same tražile tragediju. Ogrebotina na ruci i odlazi na dopust. Sada shvaćam razlog svoje radosti; prošla me je mučna pomisao na Luisovu smrt. Vinca govori o Španjolskoj. I mene je spopala želja otići tamo. Poći ću, naravno, kada prestanu pucati.

Kod stola Augusta prišapne Emanueli: — Dođi kasnije k meni!

Ponudila joj je rakije i cigareta. U razgovoru sebi sama napuni još jednu čašicu ni ne ponudivši Emanueli, da i ona popije. Augusta se tome navikla živeći sama u svojoj sobi. Emanuela je pričala Augusti o Vinci, koja, smirivši se zbog Luisa, ponovo plače za Španjolskom.

— Jest — potvrđivala je Augusta, — to su zemlje, koje nas ne napuštaju i ako pobjegnemo daleko. Takva je i Sardinija. To su zemlje, gdje još uvijek

žive predaje i legende, možemo otići bilo kamo, umiješati se među najraznovrsnije ljude, ipak ostajemo djeca Sardinije. Ti na primjer nikada ne govoriš o Firenzi.

— Misliš li? — začudi se Emanuela i nakon kraćeg razmišljanja prizna, da je možda istina, skoro je zaboravila na taj grad. A ipak je voljela ono samotno šetanje pri zalazu sunca, ono divljenje mostovima, koje su posljednje zrake sunca pozlatile. Tu se tako lako navikla na novi život, uopće se ona na sve lako navikne.

Pomičući papire po stolu, Augusta je pričala da je istog popodneva slušala vrlo zanimljivo predavanje. Emanuela pomisli, kako će Augusta postati jedna od onih usidjelica, koje stvaraju stalno slušateljstvo stanovitih priredaba. Zatim je Augusta govorila o sestri Lorenzi: — Smršavjela je, kao da je progoni fiksna ideja? Boji se, da će joj udaljiti pitomice. Došla je k meni i ispitivala me, da li nam sestra Luiza izdaje naloge u njeno ime, govorila mi, da ništa, zaista ništa ne zna, da sve pred njom taje, da će ona pisati u Genovu. Ali kad se susreće s drugima, ipak se pozdravljaju laganim naklonom glave, mole i pjevaju skupa, kao da su jedna duša. To je taj samostanski mir!...

O svemu je govorila osim o svome romanu. Emanuela je upita: — Što je s tvojim književnim djelom?

Prije odgovora Augusta zapali još jednu cigaretu. — Pričala sam o tome i drugima — reče — ali ne u pojedinostima... Neka ga pročitaju, kad izađe iz tiska. Silvija će se možda izrugivati.

Augusta nije voljela Silvije, koja je bila tako jednostavna i neuglađena, da se kadkada činilo da pretjerava. Kogod bi imao pred njom nešto zatajiti, osjetio bi kao da ona prodire svojim pogledom u njegovu unutrašnjost. I Emanueli je bilo nevoljko u razgovoru sa Silvijom, nikada se ne bi usudila prikazati se pred njom onakvom, kakva je zaista i uvijek je hinila pravu jednostavnost, samo da se Silviji svidi. Silvija nije

nikome opraštala, možda je njezina moralna nepopustljivost bila samo razboritost ružne žene, žene, kojoj nitko nema što oprostiti. Emanuela je jednom htjela zapitati Augustu: »Vjeruješ li, da će Bog istom mjerom suditi lijepoj ženi, koja živi usred napasti i jadnoj rugobi, koju su posvetili samostanskom životu? Vjeruješ li, da ih Bog smatra istim ženama?«, ali pogledavši Augustu nije progovorila.

Augusta nastavi: — Pričat ću ti. Još sam uvijek rastrgana od umora. Vi — reče prizvukom prezira u glasu — vi ne znate, kako je to teško. Prolazite pred izlogom knjiga i gledate kao da je to izlog tanjira. A iza svake knjige toliko je sati rada, toliko patnja, toliko krvi, ne papira već živa mesa. Kada bi u izlogu sa knjigom bila izložena i sva književnikova muka, izlog bi eksplodirao. Michelangelo je poslao na dar Vittoriji Colonna jedno Raspelo, svoje vlastito djelo, i na stražnjoj strani Raspela isklesao je: »Nitko ne misli, koliko je krvi u ovome.« Krvi! Krvi! A svjetina prolazi pred izlogom, zastajkuje i ide dalje, a knjiga ostaje tu, sa svojom mukom zaklopljenom među stranicama, kod kuće bacaju knjigu među ostale, čitaju je uz otvoreni krugoval, da bi istodobno uživali u dvostrukoj zabavi. Dešava se, da na koncu i prezirno naškube usta.

Emanuela se sjeti, da je u jednom Huxleyevom romanu čitala protivno, da je isti trud uložen u dobru ili u slabu knjigu. Augusta je međutim priredila svjetiljku, da ih mrak ne iznenadi. Zatim joj ispriča sadržaj romana govoreći ispod glasa kao na ispovijedi. Dugo je pričala, često ustajala i ispijala čašicu, govorila je tako mračnim i tajanstvenim prizvukom u glasu, da je djelovala i na Emanuelu.

— Kako da se žena oslobodi muškarčeve samovlade? Treba da ga zamijeni. Žena treba da živi slobodno, da se oslobodi i robovanja svojim nagonima: potrebna je podpuna nezavisnost duha i tijela.

Velika je novost u romanu imala biti, što osobe imaju nestvarna imena, što vrše nestvarna djela. Na

koncu romana žena tjera muškarca iz života kao anđeli Lucifera iz raja; žene danju rade, noću slušaju glazbu, ne zijevaju i ništa ne žele.

— Tako — nastavljala je Augusta sagnuvši se prema prijateljici, govoreći joj jedva čujno u lice — tako se ni jedna od nas ne će bojati više starosti, raspadanja naše ljepote. Užasno je gledati, kako se malo pomalo naša ljepota rascvate, kako nam tijelo postaje mlohavo. Sve nas to straši, jer postoje oni, muškarci. Kada mi žene budemo živjele vlastitim nezavisnim životom, ne ćemo se više time baviti. Žena stari, ali umjetnica ostaje uvijek mlada. Dapače tokom godina imat će još veća zadovoljstva, a ako radi u trgovini ili industriji, imat će veće časti. U tome je spas, shvaćaš li?

Kad bi Emanuela čitala takvu knjigu, možda bi udarila u smijeh, ali sada je na nju utjecala okolina, ta tiha kuća, to uljeno svijetlo, što na bjelini stropa ocrtava aureolu koncentričnih krugova, taj Augustin glas, pa i sama Augusta, koja je donekle naličila na ciganku ili na medium. Toliko su je obuzela načela iznesena u romanu, da je izgubila i ono malo preostale joj ženskosti. Kao da iza nje stoji njen zavičaj, kao da priča o tamošnjim čarolijama i sujevjerjima, o pustolovnim pričama iz njenoga sela, koje leži samotno kraj šume, o okupljanju oko seoskih ognjišta, dok vjetar zloslutno fijuče: pričala je, da u takvim časovima njeni suseljani prekapaju po srcu svoje grijehe zaklinjući od Boga milost. Obraćena na ovu i takvu vjeru Emanuela je raskolačenih očiju odobravala i iskazivala svoju suglasnost.

Jest, Augusta ima pravo, treba sve žene uvjeriti. Ona će ih uvjeriti. Zamišljala je Augustu, kako odilazi u polja, u šume, kako se vozi na kolicima, kako se zaustavlja po seoskim trgovima, saziva narod i govori mu. Možda će žene ostaviti svoje domove i poći za njom, osnovat će zajedničko neznano naselje, izgraditi novi grad. Ona, Emanuela ne će više trpjeti

ni poradi Štefanije ni poradi Andrea, mirno će slušati glazbu, po Augustinim načelima.

Ali ova više nije marila za Emanuelu. Govorila je samo zato, što je uživala u zvuku svojih riječi i jer se htjela uvjeriti, da te riječi mogu živjeti i izvan nje. Sve je oko nje ispunjeno samoćom: uživa u piću, u pušenju, u književnosti i glazbi. Smeta je nazočnost Emanuele, koja sada stoji tu pred njom oduševljena. Augusta iznenada ustane, da se oprosti i spremivši papire u urednu hrpu zaključi: — Do petnaest dana šaljem rukopis nakladniku, ali pametnom nakladniku, koji će me shvatiti.

Kada je Emanuela izašla, bio je potpuni mrak. Šuljala se uza zidove i šuštanje njene haljine podsjećalo je na fićuk vjetra oko Augustina posjeda. Nesigurno se spuštala niz stepenice, a ujedno mislila na prošle dane provedene sa Stjepanom, kada su se skrivali i tajili svoju ljubav, na sve one lukavštine, što ih je trebala izmišljati, da bi vidjela Štefaniju. Treba govoriti s Andreom i konačno prekinuti. U tom zajedničkom životu između žene i muškarca uvijek ima neizrečenih, skrivenih stvari, treba se iz svega toga izvući i stvoriti sebi bistar život pod sunčanim svijetlom. Ali tko živi bistrim životom? Tko ne laže? Tko može doznati što se skriva iza tuđeg čela? Možda je čovjek, koji sjedi kraj nas u tramvaju, ubojica, koji je proživio deset godina u tamnici, a to nitko ne zna, ne vidi, njegova krivnja nije obilježena mrljama na koži, svi smo jednaki, jer sve nas brani čelo, iza kojega nas nitko ne može slijediti. Iza svojeg čela svatko čuva nešto, što ne ispovijeda nikome i poradi čega bi mogao pocrvenjeti. Svakako svi se u mraku bojimo i svi se bojimo smrti.

Stigla je do vrata svoje sobe i u tom času nagonski zaželi poći dalje, susresti se sa Milly. Zašto više nje nema? Pravom pitaju drugarice, da li je Milly zapravo ikada postojala. Možda je ona za sve predstavljala samo skrivenu želju za dobrotom, gotovo mističku želju, do koje nijedna nije znala doći. Ono

najbolje, što je u nama i što nas oslobađa. Možda su misleći na Milly sve one osjetile želju, da mogu biti bez čela, a da ipak ne trebaju zacrvenjeti se.

Ipak se Emanueli sve, što je postojalo između tih zavodskih zidova činilo fantastičnim, kao abnormalan život zatvorenih i nemirnih ljudi, koji muče svoju glavu svakojakim raspravama i pitanjima. Pogladi rukom čelo, da se oslobodi utjecaja Augustinih riječi. Rado bi izašla na zrak, da ne govori više o običnim stvarima, pa ni o Andrei. »Sada mislim tako — pomisli ogorčena na samu sebe — a sutra ću se vratiti Andrei, jer ne znam što bih drugo učinila, nemam drugo ništa. Vratit ću se Augusti i slušati njene govore samo zato, da bi me nešto prodrmalo, kao kada odlazimo u Luna park pogledati dvorac sablasti.«

*

Odmah poslije Dinova uapšenja Tom Barchi je odputovao. Mary u strahu, da će redarstvo i nju potražiti, pošla je, prestrašeno se ogledavajući, posjetiti Kseniju. Dobila je pismeni poziv za Toma, da se prijavi redarstvu, ali je on bio već odmaglio. Uskoro će se vratiti, jer je odvjetnik izjavio, da za njega nema opasnosti. Sve je podpisivao Dino, sve tereti Dina, a on sigurno ne će povući za sobom prijatelje. Mary, bljeđa nego obično, neprestano je kašljala. Po prvi je put govorila o svojoj bolesti. — Da — rekla je — sušica je nevidljiva bolest, koja nas izobličuje, zato ne čini nam se nikada teškom. Čim se osjetimo bolje odbacujemo termometar, ni ne mislimo više na bolest. Kada takvi bolesnici vele: »Odlazim na brda«, govore kao da to rade iz zabave, gotovo osjećaju grižnju savjesti, što tamo žive dokono i što troše novac. Zar se može umrijeti osjećajući se dobro? Vrućina?... Jest, ali groznica... No čim ti se desi kakva nezgoda, odmah se sjetiš da ti i sušica u tijelu podkapa život, osjećaš, kako bolest raste, kako se razvija. Shvaćaš li to?

Mary je bila vrlo dražesna, visoka, plave kose, nalik na Engleskinju po miru vodenih očiju bez inteligencije: pod kožom kao da joj umjesto krvi teče hladno mlijeko. Tom, svojim odijelom sa šarenim kockama, kratkim kaputom, lulom i valovitim hodom nije joj odgovarao, ali život ne dopušta dugog izbiranja i oni se slagahu. Mary je bila uvijek mirna i popustljiva, kao da živi od mjesečine. Malo se više zagrijala jedino, kada je izjavila, da je Horsch lopov.

— Ti si upućena u stvar, znaš da je to Horschov posao. Ali on je uvijek gurao pred sobom Dina, njega, koji je i inače lakouman u poslovima. Dino je svemu vjerovao, jer je u sebi pošten i zato je podlegao primamljen mogućnošću lakog života.

— Jest — potvrdi Ksenija — teško je odkloniti mogućnost lakog života.

Mary uzdahne odobravajući i nastavi:

— Dinov je položaj ozbiljan, već prije par godina imao je... jest... drugu nezgodu, ali se tada izvukao. Sada je, kako se ono veli?, da, rekao je odvjetnik u recidivi.

— Nijesam znala, ali shvaćam.

— Je li pravo što Horsch radi?... Ja ga prezirem.

— Ne, nije pravo. Ali, pravo veliš, sve, što možemo, jest: mrziti ga. Treba se priviknuti, da podnosiš koješta, što čovjeka boli. Je li pravo, da mi budemo isključene iz društva, jest, sada smo same i možemo to priznati, samo zato, što nas neki muškarac uzdržava? Ali kolike dopuštaju, da ih muž izdržava, a ujedno ga varaju? Dok muž radi, dok ih ljubi najvećom nježnošću, dok trpi i tegli za njih? Je li to pošteno? — Ustane i uzbuđena počne hodati po sobi pogođena oštrinom vlastitih riječi, zatim stane i pogleda prijateljicu u lice. — Nije, nije pošteno. Ali na svijetu nema poštenih i nepoštenih. Ima samo siromašnih i bogatih, a siromašni mogu uzalud vikati pred zidovima Bastilje. Postoji samo jedna sila na svijetu, a to je — novac. S njim možeš kupiti i poštenje.

Umukne i sama se iznenadivši, počne razmišljati o svojim riječima, kao da su to tuđe riječi. To je

u posljednje vrijeme zaista i bilo njeno mišljenje, ali tako izgovoreno ipak ju je iznenadilo. Sve se u njoj preokrenulo, ono što joj se prije prikazivalo nepopravljivom nesrećom, zapravo je pridonijelo najboljem riješenju. Gdje bi bila sada, da je s uspjehom načinila ispit? Da je imala preporuke, sada bi bila namještena u onoj banci: tako se uljudan činio onaj viši činovnik, ali tko zna . . . Zapravo sve duguje Vandini, zapravo ni njoj, jer ni Vandina nije bila svijesna, da njoj pravi dobro, možda joj u tom slučaju ne bi ni pomogla, učinila bi to samoj sebi, ali bez uspjeha, jer je to bila sudbina. Sudbina je nad nama, nad našom glavom i upravlja s nama kao da smo nitima privezani. Sudbina je sastavljena od kratkih časova, od slučajnih susretaja. Ipak neke stvari predviđamo. Ona je uvijek predosjećala, da je njen život na selu privremen, da će nešto doživjeti i da ne smije sjediti smirena. Čekala je i, eto, došao je Raimond Horsch.

Horsch je svakoga dana posjećivao Kseniju i tješio je. Jednom nije došao i Ksenija ga je nemirna odmah nazvala brzoglasom. Odgovorio je, da ne može doći, jer je subota: subotom uvijek odlazi u Menaggio.

Dino je jednom bio rekao, da Horsch u Menaggiu ima ženu i kćer: Ksenija je pokušavala zamisliti kuću, u kojoj te dvije žene žive, i to kako su drugi pričali, vrlo čedno, ali joj to nije uspijevalo, jer čim bi joj uspjelo zamisliti njegov dom, dalje ne bi mogla misliti. Žene je zamišljala šutljive i dostojanstvene. U ponedjeljak je dočekala Horscha neobičnim veseljem i upitala ga:

— Jeste li dobro proveli nedjelju?

On umjesto da odgovori, upita:

— A vi?

Ksenija je shvatila: ne smije ponovo pitati; za nju subota i nedjelja Raimonda Horscha mora ostati nepoznanica. Isprva ju je to vrijeđalo, ali kasnije joj i to postane sasma obično, opažala je, kako malo pomalo sve postaje naravno u njenom svakodnevnom

životu. Pobuniti se protiv Horscha ne bi imala smjelosti.

Kseniju su svladale one njegove odmjerene kretnje, odmjerene riječi, sve ono, što o njemu nije znala, jer je on vrlo malo o sebi govorio. Svakog bi ga dana upitala: — Kada ću vidjeti Dina? — On bi odgovorio: — Doskora, doskora — i izvršivši tu dužnost prema Dinu svratili bi razgovor na drugo. Ksenija se sjećala Dina nekim žaljenjem, kao što se sjećala zavodskih drugarica. Kad bi Dina pustili na slobodu ni sama ne zna, kako bi se prema njemu držala.

Često se sjećala svilenog šuštanja Dinove pidžame u njihovoj prvoj noći. Sada, navikla Horschovoj finoći i njegovim razgovorima, priznavala je, da je Dino bio donekle prost. U Horschovoj je nazočnosti sebe uvijek nadzirala i čudila se, da se takav čovjek, tako razborit, zaljubio u nju. »Baš u mene« — mislila je promatrajući se u ogledalo »baš u mene, takovu«. Horsch joj je često govorio: »Ksenijo, vi ste neobična žena, ni jedna nije nalik na vas«. — »Sigurno je tako« — mislila je ona. Već kao dijete vjerovala je u to. Što je ona zapravo posjedovala u sebi već od rođenja? Je li zaista dijete tih roditelja, ona, koja ima tako fine ruke i tako milozvučan glas i koja se tako lijepo kreće? To je pravo čudo.

Horsch ju je savjetovao: — Putujte, zašto više ne ćete putovati? Nekoć ste željeli otići na Rivijeru.

Nije upitala: — A novac? — već samo nadodala: — A kamo? — jer je željela čuti, što će on odgovoriti, da li će se zaista Horsch dati uhvatiti u zamku.

— Za sve ću se pobrinuti, ja ću sve urediti. Najbolje je, da stan odkažete, znam da vam ne bi bilo ugodno ovamo se povratiti, osim toga ovo je čedna kuća u siromašnom kraju. Ne brinite se, mislite na svoj odlazak!

Sutradan, po prvi put, dao joj je novaca. Ksenija ni ne pogledavši odloži novac u jednu knjigu i dražesno se zahvalivši, prijeđe na drugi razgovor. Što znači novac za ženu, kakva je ona? Jednom, dok je

pričala o zavodu, o svom bijegu, Horsch je uljudno prekinuo njene riječi. Shvatila je: bio je kriv potez s njene strane, ona ne smije više govoriti o prošlosti, dapače, zašto ne bi izmislila drugu prošlost? Bilo je dovoljno čuti način Horschova opraštanja od nje — Laku noć, prijateljice moja — i shvatiti, da ono bijedno djetinjstvo, ona osrednja prošlost ne pripadaju više njoj. A kako je bila očajna one noći, kada je Dino uhapšen. Sada se brzoglasom javila Mary i zamolila je, da sutradan ne dođe k njoj, jer da ima važna posla, da mora nekamo otići: »Mary bi«, pomisli Ksenija, »ponovo brbljala o pravici«.

Kada joj je jedne večeri Horsch donio iglu ukrašenu s rubinima, Ksenija ni ne zahvalivši usklikne: — Oh! . . . ja toliko volim rubine! — Izrekla je to kao da je čitav svoj život izabirala drago kamenje. Bila je zadovoljna načinom, kojim je to rekla. Zatim mu je ponudila čašicu whiskyja, skupila se na divan, ali premda je u razgovoru nastojala ne pogledati onaj mali crveni plamen na svojim prsima, ipak je osjećala, kako je taj plamen pali. Kada je Horsch otišao trkom je otišla pogledati se. Tada nehotice pomisli na Emanuelu. Toliko se mučila poradi Emanuelinog smaragda! Ali odmah rastjera te misli, bilo joj je jasno: u njenom nagonskom čuđenju dokaz je neobičnosti njene sreće. »Ja hinim, da se zbog ničega ne iznenađujem, naprotiv trebalo bi, da se zaista zbog ničega ne iznenađujem«.

Horsch joj je javio, da u četvrtak može posjetiti Dina, odvjetnik je dobio naročito dopuštenje. Ksenija je jednostavno odgovorila: — Dobro je, — ali joj je srce jače zakucalo, kao one prve večeri, kada se činilo, da se sve oko nje ruši zatrpavajući je. U srijedu je Horsch ponovo došao. Htio je, da pođe s njom nekamo na večeru, da se razonodi, ali ona otkloni: — Još ne — kao da ga time moli, da poštuje još svježu njenu žalost.

Tada je po prvi puta večerao kod Ksenije. Kada je služavci izjavila: — Gospodin će večerati kod mene

— shvatila je, da je odnos između nje i Horscha počeo biti ozbiljan. I šutljiva ravnodušnost, s kojom je služavka to primila, potvrđivala je, da je to sasma shvatljivo. Sjeli su za stol bez riječi, gotovo zbunjeni. Ksenija je promatrala Horscha na kojega je padalo svijetlo sa stropa. »Ima barem četrdeset i šest godina« pomisli gledajući na njegove ruke, dok je uzimao hranu; po svojoj obloj debljini debele ruke župnika, još bolje kanonika. Ostarjele ruke. Jest, svakako ima barem četrdeset i šest godina.

Četvrtak poslije podne: nisko kišovito nebo, vodeni plašt sjajio se na pločnicima, prozori na kućama naličili su na crne mračne oči. Ljudi su išli uza zidove, prokisli od vode i kao da umjesto glave nose veliku i sjajnu pečurku na leđima, nestajali su u kućne veže. Sporu vožnju samovoza pratio je neprestano glas trublje. Ksenija navuče kišnu kabanicu, šešir spuštenih krila i žurno izađe iz kuće, da stigne na munjovoz. Osjećala je, da tom prigodom ne može taksijem otići do San Vittore, da ne može izaći iz svog udobnog toplog stana i jednim skokom stići tamo kao u kazalište. Od kiše su joj bile promočene cipele, noge. Dugo je čekala na munjovoz. U munjovozu je sa kišobrana curila voda i stvarala čitave mlake na blatnom podu. Niz stakla su curile hitre, nesigurne kaplje; promatrala je u staklu susjednoga prozorčića svoj nejasni lik: kišne se kaplje pretvarahu na njenom licu u suze; od drndanja krcata tramvaja odskakivala je na sve strane, gurala laktom tuđe nakvašene laktove. Zatim siđe i uđe u drugi tramvaj. San Vittore je daleko od njezine kuće. Kod svake postaje putnici su izlazili; nestajali napokon skupa sa drugima izađe i Ksenija i udalji se. Na sebi je još uvijek osjećala dodir tih nepoznatih ljudi. Sigurno nije nitko pomislio da ona, tako odlična gospođica, ide posjetiti tamnicu. Kad je ušla u vežu od umornosti i zabune izgledala je tužno. To je dakle ta »tamnica« o kojoj se toliko šapće i govori ispod glasa. Obratila se čuvaru onim

naročitim načinom, kojim govorimo tražeći, da nam dopuste sastati se s nevinom osobom, koja je tu pogrešno dovedena. Predočila je dopuštenje, promucala nekoliko riječi i zahvalila se tako uljudno, kao da će prisiliti čuvara da pomisli: »Prijatelj takve žene mora biti nevin«.

Dvorana za razgovore, velika soba prašne boje, osvjetljena svijetlom iz svjetiljke, zatvorene rešetkama, bila je podijeljena u dva dijela dvjema pararelnim velikim rešetkama, između kojih je šetao stražar. U odjelu za posjetitelje kao i u onome za zatvorenike, pred otvorima, velikim jedva kao ljudska glava, bile su postavljene drvene klupice. Zadah zatvorene prostorije i znoja, tišina isprekidana teškim korakom čuvara, koji je išao gore dolje, spuštenih očiju.

U sobi se već nalazila jedna žena u razgovoru sa starcem, koji je sjedio raskrečenih debelih koljena, na tjemenu mu iskočilo salo i duboka brazda, sigurno stara brazgotina. Smješkao se smirenim, pokornim smiješkom i slušao ženu neprestano potvrđujući pokretom glave i ujedno ljuštio naranču, koju mu je žena donijela. Od narančina soka širio se po dvorani svjež miris. Pazeći da mu olupine narančine kore ne padnu na pod turao ih je u džep kao dijete, kojemu su prigovorili, da je zamazao pod.

Žena je na glavi nosila šeširić nalik na tavu, a ogrtač joj je bio od baršuna. — Budi miran — govorila je — i dobar, pitanje je dana, shvaćaš li? — Govorila je blago kao bolesniku ili djetetu. Muškarac je šutio, neprestano potvrdjivao i turao kriške naranče u usta.

Kada je Dino ušao, Ksenija je skočila na noge i blijeda lica nazvala ga po imenu. Najradije bi ga zagrlila, ali ih željezna rešetka dijeli. Dino se prislonio na željeznu rešetku i nastojeći, da mu glas bude što mirniji, reče joj:

— Ne može nam uvijek biti dobro, zar ne, mala? — I rukom pokaže oko sebe. Jest, to je zaista ono, što je on uvijek nazivao »galera«, tamnica. Htio je

nasmiješiti se, pokazati se još jednom hrabrim, ali zbunjen turne ruke u džep i nešto promrmlja, kao da nešto traži. Bez ovratnika, zgužvana odijela, već dva dana neobrijan: podrtina.

I Ksenija je šutjela ne znajući što bi kazala. Napokon ga nježno upita: — Kako ti je? — Govorili su o beznačajnim stvarima i o vremenu, časovi su prolazili, a oni nijesu mogli otrgnuti se ispraznom govoru. Oboje se je osjećalo i ne znajući zašto, šupljo kao trstika.

— Jedeš li? — upita ga Ksenija.

Jest, jede; plaćajući može se dobiti jelo iz vana, hrana je dobra, ali on nema uvijek teka, i tada daje ručak onima, koji nemaju. Tako je jučer učinio sa pečenkom. »Ja hranu šaljem obično jednome siromahu, koji odlazeći na šetnju u dvorište proviruje kroz moju rešetku i veli mi: »Samo hrabro!« Prvi su dani dosta teški. Možda baš prvi nije, jer prvoga dana čekamo, da se vrata svakog časa otvore i da nas puste na slobodu. Šetamo, ne ćemo da sjednemo, jer se nadamo, da ćemo i tako naskoro izaći. Šum nam se svakog koraka u hodniku čini kao, da je to korak onoga, koji dolazi da nas oslobodi; drugoga dana uvjereni smo, da će nas pustiti, na slobodi su naši prijatelji, nema sumnje, pobrinut će se za nas. Trećega . . . Četvrti je najočajniji, satovi prolaze, slušaš zvono sa nedaleka zvonika, mrači se, približava se još jedna noć i nitko ne dolazi. Sam si, potpuno sam, ne možeš zvati one, koji su vani, možda se tebe više ni ne sjećaju, ne poduzimlju za tebe ništa. Kada smo vani, ne mislimo na one unutra. — Stane, nasmiješi se i zaključi. — Kasnije se i na to naviknemo.

Ksenija ga stane tješiti. — Kako ti je poznato, stvar smo predali Raineriju, poznato ti je, kakav je on odvjetnik, budi miran, još samo par dana. — I Ksenija opazi, da govori isto onako kao i ona ženica, koja je sada stajala bez riječi i prozebla stiskala ogrtač od baršuna, muž joj je sjedio prema njoj, s rukama na

koljenima. Oboje se gledahu bez riječi čekajući čas, kada će ona izaći, a on povratiti se u samicu.

Kad bi čuvar prošao izmedju Ksenije i Dina, jedan bi drugome nestali s očiju kao da su najednom odbačeni jedan od drugoga u neizrecivu daljinu, bilo je dovoljno to stražarevo tijelo i već nijesu jedan za drugoga postojali.

Dinov pogled naličio je sada na pogled onoga drugoga zatvorenika, prazan pogled kao pogled čovjeka, koji sanja otvorenih očiju čekajući nešto neobična, čudotvorna. I Dino je potvrđivao neprestano glavom. — Istina? Jest, dobro, pitanje je samo dana. — I time se tješio. A Ksenija ga je promatrala i mislila: gotov je, gotov. Nije moguće, da je to onaj isti čovjek, s kojim je jedne večeri večerala u San Remu: pili su, a glazba je svirala Mozarta; ipak su ono bili sretni časovi! Dino nije nikada govorio o ljubavi, ali je svakog dana radio za nju, Kseniju, sve, što je mogao. Za nju je i u zatvor otišao. Možda ni ne pomišlja, da je slučaj tako ozbiljan, da drugi misle samo kako će se oni izvući i da sve pada na njegova ledja. Ksenija ga je promatrala beskrajnom nježnošću kao uspomenu, koju želimo još časak zadržati prije nego zauvijek nestane.

— Dino . . . — reče mu ljubezno.

— Da. A kako je tebi?

— Ne brini se za mene!

Time mu je htjela reći, kako je potrebno da on sada bude miran, da misli na sebe, njegova je stvar važnija, barem za sada.

On joj je potpuno odobravao jačajući time svoju nadu, dapače sigurnost: — I tako ću, to je tebi dobro poznato, doskora izaći — nadoda čvrstim glasom.

Možda Dino želi s ovim riječima odbiti svako razjašnjavanje, pomisli Ksenija: ne brine se više za mene, prihvaća, da se ja sama brinem, sve je svršeno, slobodna sam . . . Tako je ona shvatila i zato mu se zahvali smiješkom. Jadni Dino, u kakvom je sada

stanju, on, koji je imao toliko svilenog rublja. A možda on govori samo zato tako, jer je tu unutra zatvoren sa svojim mislima zatvorenika, dok ona slobodno živi tamo vani, gdje se uopće ni ne misli na zatvore i na zatvorenike: a ovi se tu unutra ni ne sjećaju da postoji to pitanje novca, dugova, najamnine. Vani je čisti zrak. I oni u svojoj samoći misle samo na to, na slobodu. Njihova ih patnja progoni među ta četiri gluha zida i malo pomalo uništava njihovo ljudsko dostojanstvo.

Dino upita: — Što je s Tomom? Dobro je dijete Tom.

— Mnogo te vole, on i Mary. Ona me uvijek posjećuje. Tom je nekoliko dana bio na putu . . . Sada se vratio.

— Ah, vratio se.

— Jest, jučer.

— Jučer — reče tiho Dino — jučer je bio petnaesti dan moga zatvorenja. Danas je šesnaesti.

Spuštene je glave Ksenija očekivala drugo pitanje, koje joj već odzvanja u ušima: »Što je s Horschom?« Ne bi mu mogla lagati i odgovorila bi mu: »Jest, i Horsch je bio kod mene.« Dino bi shvatio. Što da radi; jadna Ksenija? Jest, kao i ti, jadni Dino, ni ti nijesi mogao drugo. Poštenje je veliko zadovoljstvo, ali idealisti nikada ne govore o novcu, o potrebama, o hrani. Tada se pokoravamo prilikama. Malo manje ideala, malo više novaca. Ali Dino ne postavlja toga pitanja, igra se prstima.

Ušao je čuvar i najavivši, da je dosta razgovora, stane čekati na vratima. Oba zatvorenika žurno ustadoše želeći izraziti svoju poslušnost. Primaknuše se ženama i rekoše im: »Zbogom«, nasmiješeni kao da odlaze na igru u perivoj. Dino provuče ruku kroz rešetku, Ksenija mu pruži svoju. Njihovi se pogledi susreše i uz stisak ruke Dino joj reče: »Samo hrabro, djevojčice!« Kao da je opet nekadašnji Dino, ali to je potrajalo samo čas. Dino se obrati čuvaru, da bi

ga uvjerio, da će odmah otići i dobaci Kseniji: — Dođi još jednom! — i mahne rukom u znak pozdrava.

Ona potvrdi smiješkom. Suze su joj zastrle oči i Dinov lik. Oba zatvorenika izadjoše. Mala žena promatrala je Kseniju i pokazavši rukom prema vratima, kroz koja su izašli muškarci, upita je: — Hoće li skoro izaći?

— Skoro, da, skoro.

Otišle su skupa. Malo dalje od sobe za razgovore naiđoše na kažnjenika u odijelu sa prugama kestenjaste boje, koji je popravljao električne žice. Ksenija ga pogleda raskolačenih očiju i stane. — »Kažnjenik«! — pomisli i protiv volje zamisli Dina obučena u takvom odijelu i s takvim cijelama na nogama.

Kažnjenik osjetivši da je stala kraj njega podigne glavu i ugledavši je mladu i lijepu nasmiješi joj se. Djevojka požuri i zgražajući se pomisli: »Smiju se, premda su zatvoreni, u takovim odijelima, a smiju se«. Starica je kraj nje i dalje govorila:

— Moj ne će tako brzo izaći. Ne znam, kada će biti rasprava. On vjeruje, da će mu odobriti privremenu slobodu, ali vara se. Zašto je . . . vaš?

— Zašto? . . . Poslovi!

— Prijevara? — ispravi starica.

Ksenija ne odgovori već upita:

— A vaš?

Starica mahne glavom: — Ne. Pokušaj ubijstva. Ali kao i uvijek poradi . . . i rukom pokaže usta. — Glad. Njegov ortak nije mu htio priznati njegov dio. Godinama ga je izrabljivao. — Spustivši glas nadoda: — Ali ga nije usmrtio. — Bilo je očito, da starica to žali. Nakrivivši glavu u znak shvatljiva povjerenja upita: — Je li vam to muž?

Ksenija potvrdi i ujedno pomisli na starčevo lice, debelo, dobroćudno lice. Tko zna, koliko je godina trpio. »Na svijetu nema poštenih i nepoštenih, već samo siromašnih i bogatih«. Sada se starac zadovoljno smiješka.

Žena je hodala gegajući se i na vratima se zaustavi. Pogleda prema nebu: — Još kiši. Oprostite, ja se žurim, treba da priredim večeru. — I pozdravivši Kseniju pokretom ruke ode. Ksenija je dugo gledala, kako se starica, zgrbljena, udaljuje pod kišom.

Horsch se cijelog dana nije pojavio, a Ksenija ga nije potražila. Još uvijek kao da se nalazi u atmosferi tamnice, čak je na rukama osjećala miris naranče, koju je starac mirno gulio. Sigurno je to jedan od onih mirnih ljudi, koji krotko dugo trpe, ali te jednoga dana mogu zgrabiti za vrat i pritisnuti iznenađujućom snagom. Zatim sjednu u munjovoz i pođu do prve redarstvene postaje, da sami prijave svoj čin.

Strašno je u tamnici, živjeti zatvoreni usred tolikih tragedija; to je svijet preokrenut naglavce. Shvatila je to vidjevši, u kakvom je stanju Dino, duge brade, bez kravate, ucviljen, ponižen. Horsch ne može ni zamisliti, što je tamnica i ona osjeti nenadani bijes protiv Horscha. Nije ga potražila. Bjesnila je na njega i poradi one pokornosti u Dinovu glasu. Možda Dino kroz tamničke zidove gleda Horscha, kako mu otimlje ženu, kao što mu je oteo slobodu posluživ se pri tome gladju. Ksenija opazi da kao razlog svemu upotrebljava, samo da bi mogla sebe žaliti, riječ glad, dok bi točnije bilo, kad bi rekla: taština. Ujutro, prije izlaska, navlačeći skupe nove cipele sjetila se istrošenih blatnih cipela, što ih je nosila na selu, i svojih gusto zakrpanih čarapa. Jest, taština, jer premda voli Dina, ipak ne može uništiti svoje budućnosti. Sutradan je govorila na brzoglasu s Horschom: obećao joj je, da će je iste večeri posjetiti. Dočekala ga je u salonu i odmah ga upitala: — Hoćemo li malo izaći?

— Po vašoj želji.

Izašli su. Još u salonu, u njezinu stanu upitao ju je: — Kako je bilo jučer? . . . — ali Ksenija mu nije

dala dalje govoriti i uhvativši ga za ruku reče mu: — Zašto da govorimo o prošlosti? Govorimo o sadašnjosti; kamo ćemo? — I pomisli, da mu nikako ne će priuštiti to zadovoljstvo, da sluša, kako mu ona priča o Dinu iza rešetaka, kao o bivšem čovjeku. Ne, o jučerašnjem danu ona ne će govoriti, ona ide s njim, zadovoljna je, što ide s njim, ali ništa više. Zašto i dalje vrijeđati jadnoga Dina?

Horsch se zamisli i odgovori: — Pođimo na večeru u klub!

Horsch nije nikomu dopuštao, da ga traži u vrlo elegantnom klubu. Ako imaju što saopćiti, neka mu jave brzoglasom, premda ni toga nije volio, jer je tvrdio, da na kućnoj centrali uvijek prisluškuju. Tu se u večer kartao, tu je imao svoje velike prijatelje. Ksenija je zadrhtala od zadovoljstva, ali je mirno pristala: — Dobro je, pođimo u klub!

U elegantnim je klubovima zapravo dosadno, pomislila je malo kasnije Ksenija. To nijesu ni privatni domovi, ni svratišta. U tom času je u klubu bilo malo i to šutljivih ljudi: po zidovima, koji su bili na pol presvučeni patvorenom kožom, visjele su engleske slike, koje su prikazivale konje, koji su prije barem trideset godina pobijedili na slavnim utrkama. Vranci i dorati, na sedlu jaše jahač sa crvenim prugama na odijelu, sve slavni jahači, sve slavni konji, mrtvi jahači i mrtvi konji. Ugodna mjesta, jer iz pristojnosti govorimo, da su to ugodna mjesta. I Ksenija je rastvorivši ubrus svečano izjavila: — Tu je vrlo ugodno.

Konobari su bez riječi prolazili po sagu velike dvorane sa svodom starinske palače. Kucanje čaša i zveket posudja. Prisutni se bez riječi pozdravljahu samo s očima kao članovi kakvoga šutljivog bratstva. Većinom stari momci sa svojim hirovima: jednome je kupus bio preslan, dok mu je liječnik naredio hranu bez soli, drugi se jadao, da mu je dodijalo čekati,

srdio se, stiskao ruke nad stolnjakom. Kasnije su ušli drugi, veselijeg raspoloženja i pristupačniji. Horsch ih pozove na kavu. Bili su sve sami Sjevernjaci, skloni smijehu. To su bili velikani industrije: Gume, Tekstila, još jedan od Tekstila, Asfalta. Horsch im je predstavio Kseniju: — Gospodjica Costantini. — Ljudi su se jedan po jedan uslužno naklanjali i ljubili Kseniji ruku.

Bila je iznenadjena njegovom izjavom : »gospođa«. »Zašto je to rekao? Zar se nje srami?« Sva je pocrvenjela. I jučer je ona starica u zatvoru pomislila, da je udata žena. »Moj se muž nalazi u zatvoru poradi poslova, jest, poradi prijevare.« Zadrhtavši preuzela je Ksenija svoju novu ličnost, ličnost gospođe Costantini.

Protivno nego u Dinovu društvu ona je tu bila središte razgovora. Muškarci se u razgovoru obraćahu na nju i Horsch ju je takodjer uvodio u razgovor. Ksenija je znala otvoreno i živo razgovarati popraćujući svoj govor oštroumnim primjedbama. Jedan od starijih, onaj od Gume, koji je Kseniji iskazivao naročitu pažnju, upita je:

— Vi ste, gospodjo, Rimljanka, živite li stalno u Rimu?

Ksenija nije dospjela odgovoriti, jer je već Horsch upao:

— Gospodja je na prolasku kroz Milano. Gospodja se kani stalno ovdje nastaniti.

Ksenija dražesno potvrdi: — Toliko mi se svidja Milano.

Guma, Asfalt, Tekstil zadovoljno se nasmiješiše.

Horsch i Ksenija potpuno su se shvaćali, bili su već potpuni ortaci, znači dakle, da poslije ovoga Dino više ne postoji, da nikakav bijeg iz Rima ne postoji, tko uopće više govori o prodavaonici rukavica? Ona nije uopće nikada živjela u Milanu. Horsch ni ne čekajući na njen pristanak izgradjuje joj novu prošlost; prisvaja njen život, daje mu obrise po vla-

stitoj želji. Vandina, Tom i Mary! Tko uopće spominje više te osobe? Sve je prošlo. Ovog će joj časa Horsch možda stvoriti i izmišljenog muža, baruna, jest, baruna i konjaničkog časnika. Barun je već umro. Umro, jest, mogao je umrijeti u etiopskom ratu. Ali to bi bilo preblizu. Ili je umro prigodom samovozne nesreće? Vrlo dobro. Jadna gospodja sada putuje da se razonodi i nastanit će se u Milanu. Gdje će se stalno nastaniti gospodja, još ne zna, ona uopće ne zna ništa, njezin prošli i budući život zavisi od toga debelog ćelavog gospodina, koji sjedi kraj nje. Ništa se medju njima nije promijenilo, ipak joj od večeras on više nije stran, možda po medjusobnom neizgovorenom sporazumu, da ne govore više o jadnome Dinu. Nešto medju njima već postoji, po čemu Ksenija shvaća, da s onim od Gume treba najobzirnije postupati, premda gospodin od Gume boluje od kiseline u želudcu i premda nije ugodno kraj njega sjediti. Horsch ga je predstavio Kseniji naročitim smiješkom, ponudio mu mjesto kraj nje i pustio, da se razgovaraju, dok on puši kao da je odsutan, a zapravo je promatra, njezina usta i njezine žive oči važe sve, što ona govori i misli da je sve to savršeno, čini joj se, da joj Raimond i sada ponavlja: »Vi ste neobična žena!«

Stigla su još dvojica: jedan od Drva i mali obli gospodin, provincijalac s puglieskim naglaskom u govoru i jednostavnog imena: Alfonso Bartone. Gospodin Alfonso Bartone po prvi put dolazi u klub, pogledava naokolo, sjedi na rubu stolca, promatra Kseniju sa smiješkom. Očito se gospodinu Alfonsu Bartone svidjaju žene. Ali on nije ni Guma ni Asfalt. Po ljubeznom nehajnom Horschovu pogledu Ksenija shvaća, da Bartone ne zaslužuje osobitu pažnju.

Ksenija pije, tečno vino, gotovo kao blijedi jantar, to je francusko vino, pitko, suha gorka ukusa. Ksenija pomisli: »Poznato mi je to ime: Bartone. Jest, kao da sam čula to ime prije više godina, ali gdje?« Na-

jednom se sjeti: jest, u zavodu, Ana Bartone, bijela i olimpijska Bartone, koja je jela sirove kestene i govorila, da se kani povratiti na selo. Jest, jest, Ana, prijateljica ili rodica one Valentine, kojoj zadrhću nosnice čim se povede razgovor o muškarcima. Ovaj obli gospodin možda je Anin rodjak.

Svi raspravljaju. Govore o skorim božićnim blagdanima. Neki odlaze u gore, drugi na Rivijeru, na jezera, spominju raskošna svratišta. Gospodin iz Puglie naprotiv izjavljuje: — Mi obično provedemo Božić kod kuće. Ja sam u koroti — i pokaže na crnu traku oko rukava. — Umrla mi je majka. — Ksenija se u sebi smije: možda je to utjecaj vina, ali koliko bi godina trebala imati Bartonova majka? Jadno siroto dijete, kako da se čovjek ne smije?) — Osim toga naš je običaj provesti Božić kod kuće. — (Jest, kao u Veroliju, puka dosada, svaka se kretnja prenosi od pokoljenja na pokoljenje, svake godine tvrdi puran, ali takav je običaj, grožđje miriši po podrumu, ali i to spada u božićne običaje.) — Ako mi bude moguće, vratit ću se u siječnju poradi sjednice upravnog odbora. Ali se baš koncem siječnja udaje moja kćerka. Nalazi se u Rimu, uči, ovih će dana načiniti posljednji ispit, a zatim — raširi ruke u znak nemoći — zatim se vraća i udaje se.

Ksenija je htjela uskliknuti: Ana, zar se Ana udaje? Ali se brzo svladala: prošlost ne postoji, za nju, dakle više ne postoji ni Ana. Gospodja Costantini, udovica baruna i konjaničkog časnika, nije mogla prošle godine biti u djevojačkom zavodu, prošlu je godinu provela u koroti u svome ljetnikovcu u Laziju, gdje je starinsko pokućstvo tako ukusno rasporedjeno. Sigurno bi Horsch tako razjasnio. I ona osta šuteći.

Dakle znači ,da u zavodu napreduju: Ana polaže ispit, odlazi, udaje se, s kim? Ona je naprotiv pobjegla i postala priležnica, zašto ne bi imala hrabrosti izustiti tu riječ? U zavodu je i bez nje sve išlo svojim tokom, u njezinoj je maštи život njenih prijateljica od dana njena bijega stao, a zapravo one svršavaju nau-

ke, Ana se udaje, a ona je priležnica. Kako bi mogla kazati Bartoneu: »Slušajte, ja poznam vašu kćer.« »Kako? To nije moguće« odgovorio bi. »Poznam je, poznam je, iz zavoda.« Gospodin Bartone bi možda pomislio, da u zavodu »Grimaldi« nešto nije u redu, da je tamo šareno društvo. Kako malenu ljusku ima ovaj svijet! Ana izlazi i udaje se, a Ksenija će dalje zamišljati, da je u zavodu. Kada odlazi Ana, sigurno odlazi i Silvija, imale su jednake semestre. Kako je Milly, onoj blijedoj mjesečarki, koja je uvijek govorila kao u snu? Jedna po jedna odlaze, nestaju po svijetu, kada bi ona htjela, mogla bi ih još uvijek pronaći, mogla bi opet nastaviti prekinuti život u zavodu, a za mjesec ili godinu dana, sve će nestati. Koja se od njih još sjeća, da je postojala Ksenija Costantini? Taj odlomak iz njena života raspast će se u ništa. Tu je Anin otac, rado bi ga povukla za ruku i upitala ga: »Gospodine Bartone, kada se udaje vaša kćerka?« Željela bi, da toga dana Ana, koja je u zavodu spavala tik zida njezine sobe, primi lijep dar od nje, one Ksenije, koja je pobjegla ili još bolje, koja je danas bez imena, jer ona nekadašnja Ksenija ta više ne postoji. Kao da je onog dana skočila u rijeku i njeno tijelo sada počiva u blatu korita. Jest bolje je da je bezimena; ali gospodin, koji sjedi kraj nje, zaključio je, da se sve to uopće nije nikada dogodilo i zato ne može ona poslati svadbenog dara Ani. Sada se gospodja Costantini ne može zanimati za poštene i provincijske doživljaje gospodjice Bartone. Tako je i srećom je tako. Ali pred očima gospodje Costantini drhturi dorat, koji je pobijedio na kraljevskom Derbyu u Londonu, u svibnju tisuću devet stotina i treće.

*

Cijelu je noć padala kiša. U neugodnoj tišini zavoda to neprestano udaranje kiše izaziva jezovitu stravu. Sestra Lorenza sluša budna to udaranje kiše; bijeli zastori oko kreveta dijele je od svijeta. Kao da obavijena mirnim jedrom plovi usred uzburkana mo-

ra, kao da se sav život svijeta odijelio od nje nestavši u nedostiživoj daljini. Nekoć su kraj zastora njenog kreveta bili zastori njenih drugarica, i to je bio neki dodir sa živim bićima, takodjer brodolomcima usred mora. Već prvoga dana, kada je imenovana časnom majkom nadstojnicom shvatila je što znači biti opatica; dok joj je bilo dopušteno raditi, osjećala se sudionicom u životu drugih žena na svijetu, jedina je razlika bila u crnoj kukuljici na glavi. Nikada nije žalila za slobodom, ali je sada žudjela za svojim ligurskim seocem i muklim glasom valovlja. Spopadala ju je želja, da ode bosa do plaže, da umoči nogu u vodu, da je izvuče i da promatra padanje bisernih vodnih kapljica, a zatim da sklizne rastvorenih ruku u more okrenuvši lice prema suncu. Miran je i radin je život na selu, tek uvečer svi pojure u dragu, da dočekaju ribarske brodice sa rastvorenim, kao lepeze, jedrima pod vjetrom. Sestra Lorenza učila je nekoć u samostanu, koji se nadvio nad morem kao klisura. U ožujku bi sunce otopilo školsko dvorište i ona je sjedila s drugaricama na dugoj klupi. Bilo je tako lijepo zadržati se u blagoj srdačnosti ženskog drugarstva. Manje se djevojke skupljahu u grupama oko nje, dok ne bi zvono razprostrlo svoj vedri glas u večernjem sumraku. Tamo je to bio jedini mogući način života. Ne zna kako, ali sasma naravno, a možda i zato, što je jedino tako moglo da bude, jednoga se dana sestra Lorenza našla na dugoj klupi u opatičkoj haljini. I kraj nje su sjedile sve same opatice...

Sada joj se svi klanjaju, čim se časna majka pojavi u blagovaonici, djevojke ušute i skaču na noge, ne tužakaju se, ne prigovaraju, pa ni nevaljaloj juhi, kako je to obično radila Costantinijeva: čekaju jedino da časna majka što prije ode.

— Ružno je — mislila je časna majka Lorenza — stići do vrha stepenica. Postaješ svima strana, zatvorena si u vlastitom nezadovoljstvu. Čim nešto postignemo, to nešto gubi svoju vrijednost, zaboravljamo

dugo, napeto željkovanje. Volja se istoga časa obraća novim neutaženim željama. Nemamo prava jadikovati, stigli smo tamo, kamo smo željeli u času svojeg odlaska. Patila je od pomisli, da ne poznaje više dušu onih, koji je okružuju. Svi se smiješkaju, klanjaju, ali što zapravo rovare iza njenih ledja? Kao da čuje iza sebe dvolične opaske, šaputanje. Mučena ovim sumnjama, sate i sate je šetala po radnoj sobi kao zatvorena zvjerka.

Jednoga dana iznenadila je časnu majku Lorenzu časna sestra Prudenzina: sestra Prudenzina potječe sa sela, u oblim staklima njenih naočala teško da ima mjesta za lik Božji.

— Majko — rekla joj je — vi ste izgubili svoj mir.

Tko smije govoriti tako časnoj majci nadstojnici? Tko se to usudjuje? Čedna joj opatica upire neumoljivo pogled ravno u oči, možda će se nakloniti, ako joj časna majka predbaci nedovoljno poštovanje, ali će u svojem miru ipak zadržati svoje mišljenje; časna majka nije zanijekala, jedino je šapnula: — Te djevojke...

I danju i noću misli samo na njih. Noću se budi iz sna: »Djevojke, djevojke....« ta riječ je progoni rovari u srcu, neprestano odzvanja u njenoj glavi, odmahuje glavom, ali se ipak ne može osloboditi, zatvara uši, ali i dalje čuje taj glas: »Djevojke... djevojke...« Ne poznaje nove došljakinje, a starije jedna po jedna odlaze. U posljednje joj vrijeme neprestano dršću usne, prsti se nervozno pomiču, ako je ne oslobode, ona će poludjeti. Sestra Prudenzina ne shvaća djevojke, za nju su one samo sredstvo iskušavanja njene strpljivosti za konačni obračun pred vječnim sudom. Sestra Prudenzina jedino govori: — Treba se mnogo moliti, jest i za djevojke.

Sestra Prudenzina možda ne osjeća nazočnost Božju u tom svojem radu: sestra Lorenza je naprotiv ljubila Boga u moru, u djevojkama oko sebe, u suncu. Sestra Prudenzina nosi Boga u grudima, u svojim

bijelim grudima nevinima kao kip u kapelici, kreće se, spava, jede, jer to pruža potrebnu snagu za obožavanje Boga. Njezin se život iscrpljuje u tom obožavanju.

— Treba se moliti: pa i za djevojke.

Kako se može moliti za njih? Djevojke su tako tajanstvene,pritajene su im misli i želje, i ako im pristupimo, ne uspijeva nam prodrijeti u tajnu, kojom su se obavile: izgovaraju svoje misli samo napola, ostatak zadrže u svojim očima kao u zatvorenom gnijezdu. Opatice kroz čitav život ostaju djevojke. Nikada ne govore o svojem domu, o svojim roditeljima, ne zna se, zašto su se jednoga dana tu zatvorile. Sestra Lorenza nije bila svijesna, da se time uopće nečega lišila. Mislila je naprotiv, da je sebično živjeti samo u jednoj obitelji, umjesto da svakoga dana dodje u dotičaj s novim ljudima, da prima na sebe nove dužnosti. Treba se mnogo moliti, ali molitva nema istovremeni učinak i zato je ni molitva nije mogla udovoljiti.

Kiša je lijevala, udarala o stakla nesmanjenom snagom. Sestra Lorenza bi se rado vratila u svoj zavičaj, pridružila svoje iščekivanje iščekivanju drugih žena, kojima su muževi na moru. Njoj nitko ne odlazi, njoj se nitko ne vraća. Još se nije upoznala sa djevojkom, koja već dva dana boravi u zavodu. Poludjet će, jest. Kiša je tišti, bijeli je zastori oko kreveta gotovo guše. Zapalila je svijetlo.

Na mračnom zidu nad dvorištem otvorilo se žuto oko njena prozora.

Drugo budno žuto oko bilo je ono Silvijina prozora. Sjutra, u deset sati, polagat će ispit. Drugarice su se oprostile od nje zagrlivši je, a ona bi ih bila najradije zamolila: »Zašto me ostavljate samu? Možda ću propasti kao Ksenija.« Ali one joj i tako ne bi mogle pomoći, kao ni Kseniji.Preostajalo je još samo par sati, sada već beskorisnih nalik na kap u već punoj posudi. — Lezi i spavaj! — savjetovala joj je Ana.

Zašto da spava? Čim bi zaspala, počela bi sanjati o velikoj zelenoj dvorani, u koju je nekoliko puta ušla da prisustvuje ispitu drugarica. U snu bi sebi rekla: »Ulazim, pozdravljam rimskim pozdravom uzdignute ruke, zatim sjedam (koliko je puta u mislima odmaknula rukom stolac?) otvaram svoje spise, zašto ih uopće otvaram, sve znam naizust, upirem pogled u povjerenstvo, čekam. Na dnu dvorane kraljevo poprsje. Odatle dopiru glasovi. Koji će od profesora prvi progovoriti? Trecca? Hoće li joj glas imati snage, da joj prodre kroz grlo? »Zašto ne odgovarate, gospodjice Custo?«, ona bi htjela odgovoriti, riječi su joj spremne u prsima, zna sve, ali ipak ne može otvoriti usta. »Zašto ne odgovarate, gospodjice Custo?« Ne može, ne može.

Danas poslije podne Belluzzi joj je položio ruku na rame i uvjeravao je: »Budite mirni, vaša je radnja savršena, nije obična radnja za ispite.« Ali u posljednje vrijeme prefesor Belluzzi nije više onaj nekadašnji, promijenio se, Silvija je osjećala, da se u kući nešto promijenilo, nešto što izmiče njenoj pažnji. Gospođa ju je Dora izbjegavala, gospođa nije umrla, dobro joj je, deblja se.

Kada su ujutro drugarice došle po nju, Silvija je već bila spremna. Mirisava od sapuna, kosa začešljana više no obično. U crnoj svilenoj haljini izgleda svečano. Zbunjeno se smiješka, a drugarice ne mogu govoriti s njom kao obično: — Samo hrabro — govorile su joj — jesi li spremna? Kao da odlazimo po rođake da ih otpratimo na sprovod. Silvija je gledala kroz prozor na sivo jutro kao da ga po posljednji put gleda, zatim je spremila spise. Drugarice su je promatrale pune poštovanja: i one su potiho govorile. — Krenimo! — pozvala ih je napokon Augusta. Silvija bi najradije bila rekla: »Pričekajmo još čas« i stala; u tom času željela je da ne priđe opasnom doživljaju, ali joj je bilo jasno, da više nema kamo, treba

otići. Zatvarajući vrata pomislila je: »Dok se vratim, sve će proći.«

Bez riječi su sišle niza stepenice, njihovi su koraci jasno odjekivali, Ana je podržavala Silviju pod ruku, sve su joj obraćale najveću pažnju, a ona im je bez protivljenja dopuštala. Emanuela je htjela nositi torbu za spise. »Ne, hvala ti, torbu ću ja nositi«.

Na izlasku su joj prepustile počasno mjesto u skupini. Časne sestre i ostale drugarice pozdravljahu je sažalnim pogledima; domahivale su joj rukom i smiješkale joj se.

Na ulici su išle žurna koraka. Silvija je bila zabrinuta, druge su šaputale, da su to zaista neugodni časovi, ali da zatim i to prolazi i da se nakon toga osjećamo slobodni, u tim je časovima zapravo smisao svih tih godina učenja. Ljudi su prolazili pokraj njih ni ne opažajući ih, kao kraj skupine djevojaka, koje svakog dana polaze u školu, ništa više. Silvija je mislila, kako je za druge možda ovo običan dan. Ljudi ulaze i izlaze iz dućana, šetaju, prolaze munjovozi, ništa naročita u svemu tome. I Ksenija je tuda prošla, ali nije uspjela, četiri je godine radila u tutanj i nitko toga nije ni opazio. Djevojka, koja se vraća iz škole, — a žena je, koja je tada u munjovozu sjedila kraj nje, možda bila sretna i očekivala, da će dobiti dijete. Kolike li tajne! Jedna žena prolazi kraj tebe i premda ti to ne vidiš, ona možda nosi u sebi drugo biće. Ipak — zaključivala je gorko Silvija — život pripada samo tebi: nitko ti se ne može potpuno približiti, treba sam snositi i ponos i čednost. Kako je Silvija šutjela, drugarice su svratile razgovor na drugo. Ali Ana držeći je pod ruku upita je: — Teško je, zar ne, Silvijo?

Tada se ona trgne i uz smiješak odgovori:

— Ipak, to je samo ispit.

Opazila je to i na sveučilištu, došle su prerano i morale su čekati. Nijesu znale, o čemu bi razgovarale. Kao da su pred vratima operacione dvorane i če-

kaju na svoj red. Kroz prostrani prozor prodiralo je bijelo i zasjenjeno, već zimsko jutro; zraka slaba sunca spuštala se prema podu kao da je sastavljena od prašine.

Napokon zacviliše prstenovi zastora i podvornik dade znak Silviji da udje. Ona pogleda drugarice kao da im šalje posljednji pozdrav i nestane kroz vrata.

Silvija prestrašena svojom glavnom ulogom bojažljivo se smiješkala: njena ozbiljna i sjetna duša odražavala se u pomalo razrokim očima, u neskladnom pogledu. Sjela je, otvorila torbu za spise i u tom je času po prvi put osjetila, da ti spisi više nijesu isključivo dio njena bića, već nešto što je ona stvorila i čemu će drugi sada suditi. Prešavši letimice pogledom po spisima učini joj se, da je radnja nevaljala i dah joj zastane. Iza svojih ledja osjećala je poglede svojih drugarica, kao da su je zgrabile za tjeme i umjesto da je ohrabre, vuku je natrag prema vrtlogu. Za stolom, licem okrenuti prema njoj, sjedili su profesori, nije im razaznavala lica, kao da su svi jedna te ista osoba, jedan jedini profesor.

Ispitivali su je, a njezin je glas odgovarao kao da to nije njezin glas, slušala je, kako njezin vlastiti glas odzvanja po dvorani: sve joj se činilo vrlo lako, kao da netko drugi govori, njoj kao da je dovoljno da šuti, da stoji postrance; zato je bila savršeno mirna. Glas joj je sam raspravljao, bez muke nalazila je riječi, na koje se u dugim noćima i danima pripremala, glas joj je bio siguran. I Belluzzijev glas činio joj se nepoznat. Shvaćala je, da joj u tom času ne može nitko pomoći osim nje; nitko joj ne može pristupiti, svi su daleko, a ona sama sa svojim glasom, koji odzvanja pod svodovima dvorane. Dok je govorila, profesori se naginjahu prema njoj pozorno, samosvjesno: glas se nije strašio, ali Silvija se strašila, nastojala je nestati u samoj sebi s nadom, da je ne će ni opaziti, da će joj oprostiti, što se uopće tu nalazi.

Njezin glas naprotiv, taj glas, koji je dopirao iz toliko sati sabranog učenja, napora i rada, taj se glas, čist, i jasan, uzdizao i nametao drugim glasovima, koji su joj se sada činili gotovo nečujnima.

Kada je svršila, učini joj se, da pliva na neobično mirnoj vodi, u svijetloj tišini. Ustala je i izašla, izašle su i njezine drugarice: za njom se spustio zastor, djevojke su joj stiskale ruke, grlile je, dovikivale joj oduševljeno: »Izvrsno, izvrsno«, kao da je Silvija pravi junak. I Vinca je došla i Andrea je došao, Silvija se nervozno smijala, kao da će zaplakati. Kada su je ponovo pozvali, stala je oklijevajući na pragu dvorane. Titranje svijetla u njenim očima prigušilo se kao plamen svijeće pod dahom vjetra. Pozvali su je, da pristupi bliže i ona pristupi malim koracima, stišćući ruke. Belluzzi izjavi, da je položila doktorat filozofije s najboljim uspjehom i pohvalom, nadoda čestitke ispitnog povjerenstva.

Djevojka se nasmiješila, jedva pozdravila i okrenula se. Činilo joj se, da nikada ne će stići do izlaza.

Andrea ih je brzo ostavio, shvaćajući, da bi im smetao: treba da ostanu na samo sa Silvijom, kao što su bile za cijelo vrijeme učenja i truda. Gledao ih je, kako se udaljuju, kako se Emanuela svojom profinjenošću toliko razlikuje od njih. Silvija je blijeda kao nakon proživjele opasnosti: izašavši na vrata sveučilišne zgrade časkom se zaustavila, pregledala vežu sporim, ljubeznim pogledom i glasno zaključila: — Sve skupa besmisleno. — I krene dalje.

Djevojke su se olakšano smijale, Vinca kao da se iznova vratila k njima. U Silvijinu se dušu naprotiv slegla laka sjeta kao nakon završena plesa. Nema se više čega bojati, može se nasloniti, prekrižiti ruke i čekati, a ipak nikada nije u sebi bila tako nezadovoljna kao sada. »I radost ima svoju teškoću«, pomisli »i sreća ima svoju gorčinu.« Treba brzojaviti obi-

telji, javiti svoj uspjeh, prekinuti majčine molitve, koje već mjesecima ona upućuje u korist kćerina uspjeha. U duši joj se širilo zadovoljstvo, da je ipak nešto svršila, privela kraju, ali dokončano djelo ostavlja za sobom prazninu utažene čežnje. Doktorat: ta nam riječ odnosi dobar komad života; po Augustinim riječima još više: dobar komad mladosti. Doktorat! Kroz toliko godina postoji samo ta riječ: predavanja, knjižnica, prašni dah knjiga, noćno učenje: sve do noćas, kada je kiša udarala o stakla. I kiša je neprekidno šaptala: »Doktorat, doktorat.« Ludilo!

Sada je sve svršeno, bilo je sve tako jednostavno: potpuni uspjeh i pohvala. Proživljavati doživljaje lakše je nego zamišljati ih. Predat će joj list od pergamenta sa njenim imenom, tiskanim usred crvenih i zlatnih ukrasa.

Što sada, Silvijo, što sada?

Ništa se nije promijenilo, jedino ima pravo, da pred svojim imenom postavi dva slova: »Dr.« Prepuštena je samoj sebi. Isto je iskusila, kada je napuštala svoje selo i našla se sama u vlaku. Odputovala je uvečer. Tmurno se nebo malo pomalo pokrilo zvijezdama, toliko je bila uzbudjena, da nije mogla zaspati. Činilo joj se, da će spavajući potratiti dragocjene časove. Naprotiv, čim je stigla u zavod, uvidjela je, da tu djevojke žive običnim životom, doduše uče, ali zatim jedu, piju, mirno izlaze, ljubakaju, kadikad pobjesne: — K vragu knjige! — Odmah se sprijateljila sa Ksenijom, koja je takodjer željela nešto postići i koja je znala misliti.

Sve je to mislila i gotovo umorna zaostala je za prijateljicama. Djevojke su ušle u kavanu, jer ih je po običaju, Silvija trebala počastiti čašicom vermuta. Stara kavana u ulici dei Condotti, u kojoj su se prošlih godina obično sastajali umjetnici, bila je pusta. Možda se obični ljudi boje sjena onih, koji su veći od njih. Sjele su na divane od crvenog baršuna. Kako nijesu bile navikle sjediti u kavani, to je sada za njih značilo neproživljenu i uzbudljivu svečanost.

Sve ih je zahvatila neka nasmiješena hladnoća, sve su promatrajući Silviju nastojale opet pronaći onaj obični do tada drugarski odnos, ali im ipak to nije uspjelo, kao da se nešto u njima ukočilo, kao da se nijedna ne može osloboditi čudne zabune.

— Što se to dogodilo? — pitala je Silvija. — Sve smo zbunjene, a ja najviše.

— Ništa se nije dogodilo, možda smo samo ganute, — odgovorila je Augusta.

— Neznam što je: ne spadam više k vama — premda su se drugarice tome usprotivile, Silvija je nastavila: — Pustite me, da govorim! Tako je: svršeno je. Bila je dovoljna sitnica, sat proveden u ispitnoj dvorani i moj se život odijelio od vašega. Sada nas dijeli golema udaljenost, ja vas promatram oplakujući vas, vi mene ucviljeno. Ah, to je strašno!

— Zašto tako govoriš? — upita Ana.

— Zar ti to ne osjećaš? Zar ne opažaš da nemamo što da medjusobno govorimo. Koliko smo večeri proveli skupa? Bilo je dovoljno, da jedna govori i govorila je u ime svih. Sada, dok ja govorim, moj glas dopire nekako iz daljine. Ja sam svršila, vi još čekate. Nema razloga mojem zadržavanju, moj bi odlazak za vas bilo olakšanje.

— Silvijo! — klikne Emanuela.

— Tako je, nema sredine. Kada je Vinca napustila zavod već sutradan nijesmo nju smatrale našim članom, kao dan prije, jest, priznajmo, Vinco, tako je, zapravo nijesmo te ni oplakivale: zašto biste vi morale plakati za mnom? Večeras više ne ću trebati polagati svoje knjige kraj vaših, ne ću više ništa očekivati ni poradi bilo čega uzbudjivati se: kada bi mene nešto uništilo, vas se to ne bi ticalo.

— Jest — prekine je Vinca — Silvija ima pravo. I ja sam, izlazeći, isto osjećala; u tom času preuzimamo natrag svoj vlastiti lični život, što smo ga kod ulaska bili predali u ruke časne sestre vratarice. To nije utješno — nadoda — jer dokazuje kako ništa ne traje, ništa ne odolijeva.

— Kako je Luisu? — upita je nakon stanke Silvija želeći promijeniti temu razgovora.

— Bolje mu je; pisao mi je dopisnicu lijevom rukom. Dok ozdravi, rat će se sigurno svršiti. Vratiti će se.

— Kada?

— Ne znam. Ne smeta kada, ali vratit će se. — Vinca se nasmiješi i njezin se smiješak proširi i na druge, kao da su sve oživjele od toga njenog smirenog pouzdanja. Svaka je govorila o svojim osnovama. Jedino je Augusta i dalje raspravljala sa Silvijom.

— Dobro govoriš, Silvijo! Život pripada samo nama, priznajmo, tko bi vratio svoj život svojim roditeljima?

— Jer smo sposobne same živjeti, jer smo, recimo tako, pametne djevojke. Kolike bi se sada oslobodile te odgovornosti? Ne shvaćaju, da nas može zadovoljiti samo ono, što iz nas proizlazi.

— Pa bilo i dijete — upane Ana.

— Jest, pa bilo i dijete, ali rad nam još više pripada. Nitko nam ne može našeg rada oduzeti, nitko nam ga osporavati. Neke vole prisloniti svoj život na tudji život, neke se prepuštaju vjetru.

U Silvijinim je zjenicama sjajila vedra radost poradi svojih uspjeha. Emanuela zadrhće pri pomisli, da je od njih, ona, koja se prepustila vjetru. Tko zna, kamo će je vjetar odnijeti? Tko zna kamo?

Pojavilo se sunce i prije povratka u zavod, djevojke su skrenule u »Villu«, da se naužiju sunca. Blažene, sjele su na dvije klupe, kasno je jutro počivalo. Mršava stabla kao da su olovkom iscrtana na prozirnoj, sivoj pozadini neba. Po pijesku staze skakutahu prozeble ptičice. Šest djevojaka na klupi. Pet djevojaka i jedna doktorica, mislila je u sebi Silvija i u sebi se smijala. Bolno je od sebe odbacivala mogućnost, da je i ona žena kao i sve druge.

Smješkala se misleći: »Ružna žena«. Možda bi sada rado uzjahala na konja, potjerala ga kasom i pošla u susret hajduku, crnom kao što je ona. Hajduku, koji bi dohvatio uzde njezina konja i rekao joj: »Sidji«, a zatim je prisilio, da se uspne na njegova konja. Kad bi mu i odgovorila: »Ja sam doktorica filozofije«, on ne bi shvatio, što to znači: odveo bi je u svoje sklonište i naredio bi joj: »Ženo, zapali vatru«.

Pred njima se hrpa dječaka igrala vojnika. Dječak plave kose i odlučna, čvrsta pogleda istupio je pred drugima i izjavio: — Ja ne ću. — Možda taj dječak nije bio najljepši, ali ipak nije bio kao drugi; kao da mu je nad namrštenim obrvama označena druga sudbina. U desnici je, kao da se prijeti, držao crveni bodež. Druge je taj njegov postupak smetao, čekali su na njegovo razjašnjenje, najradje se ne bi dalje s njim bavili, a ipak nijesu imali smjelosti nastaviti igru. Dječak, čudne velike glave pod svijetlom kosom, ustrajao je i dalje. — Ne ću, ne, ne ću. Ja ne ću biti u četi. Ja moram biti izvan čete. — Da su mu se usprotivili, sigurno bi se bio udaljio i bacio mali drveni bodež u lice prvome, na kojega bi naišao. Drugi su ga dječaci gledali, ali on nije spustio svoga pogleda. Tada jedan od dječaka pristane i potiho reče: — Tada neka on bude kapetan! — I preda mu drvenu sablju. Oči se plavokosog dječaka promijeniše, pogled mu se smekša, postade ljubezniji: pogleda prijatelje i zagrli ih vedrim, blagim pogledom. Imao je duge, vitke noge: jednim korakom pristupi i strogo dovikne: — Pozor! Stupati, stupaj! — i ponosno krene naprijed, a za njim četica.

Djevojke su lijeno šutjele. Eto, pomisli Silvija, treba znati biti onaj, koji stupa izvan čete. Ne ću ostati u četi, u krdu. Žene često popuštaju osjećajima ili vlastitom nepouzdanju; druge se gnjušanjem udaljuju od ljubavi, bez otpora, kao Augusta: teško nam je udaljiti se od onoga, što volimo, u blagim, proljetnim danima teško je raditi, ne možemo dalje, sve

je u nama podatno i bezvoljno, spremno na popuštanje. »Orlovi nokti« šire oštar miris, od kojega nas zaboli glava, lastavice ludo cvrkuću, dan kasni. Tih dana žene na selu sjedaju na kućne pragove i čekaju muževe; neprestano prinose ruku k čelu i paze na cestu prema poljima; njišu se kolijevke, tihe uspavanke razblažuju srce. U tim časovima Silvija očekuje hajdukov poziv sa vrha brežuljka. Treba zaklopiti oči nad proljećem, ne gledati, ne slušati. Ne, hajduče, ja ne ću paliti tebi vatru. Krenut ću sama samcata u brda i potražiti pećinu, koja će biti samo moja.

U zavodu je sestra vratarica spazivši Emanuelu u društvu Silvije i ostalih, pristupila Emanueli i rekla joj: — Pođite k majci nadstojnici, treba Vas.

— Mene?

— Jest, vas.

Emanuela se zbuni: nije potrebno ići k nadstojnici: sigurno je sve doznala o Štefaniji, jasno je, potjerat će je, kakva sramota! Zašto da se uopće trudi? Nagonski se okrenula, da pobjegne, kao kradljivka, kojoj više nema bijega i koja zato baca stolac na električnu žarulju, ne bi li u tami pobjegla, ali vrata su zavoda već zatvorena, ključ visi o pojasu sestre vratarice. I ona podje.

Časna je majka ustala sa naslonjača i pošla joj u susret. Njezin je pogled bio dobrostiv i bolan, tako, da se Emanuela odmah umirila: »Ne zna ništa«.

— Emanuelo, došao je za tebe brzojav. Treba da odmah otputuješ, tvojem je ocu zlo.

Emanuela gušeći se ponovi: — Ocu?! . . .

— Jest, ocu. U 14.15 polazi brzi vlak u Firenzu.

Emanuela nije zaplakala, tupo je ispod glasa ponavljala: — Otac, otac, otac. — Vidjela je, kako su se drugarice skupile oko nje, kako su je okružile i spremaju joj prtljagu, Silvija je neprestano bila uz nju. Augusta je svečano držala Emanuelinu ruku, — otac, otac — telefonirale su Andrei, Andrea ju je do-

veo do kolodvora — tata, tata — dahtanje vlaka kao da ponavlja ta dva sloga, koja joj, pretvorena u ridanje, raskidaju grudi; — tata, tata — žurba, da što prije stigne do njega, osjećaj i žaljenje, što mu nikada nije priredila ni najmanje radosti, što mu nikada nije dopustila da se približi njezinoj duši, što mu je uvijek ostala nepoznata, tako nepristupačna i uporna, dapače nehajna — tata, tata — nikada ga nije pratila na šetnju, nikada nije ostala s knjigom kraj njega, nikada nije uživala u njemu, koji je već bio ostario — tata, tata, — od njega bi sačuvala uspomenu samo na kazne, na strogost i na rijetke prigovore, nikada se nije sjećala njegovih oproštenja, hotimice je tako s njim postupala kao sa strancem; s ocem, koji je toliko radio za nju, koji joj je htio izgraditi novi život, koji je sve prihvaćao kao svoju dužnost prema njoj. Nije on bio njezin otac? Baš je njega držala daleko od svojeg pokoljenja, zatvorena u svojoj sebičnosti, nikada mu nije priuštila malo mira, nikada mu nije rekla: »Oče, sretna sam«, vječno nezadovoljna, »dobar dan, dobar večer«, tek sada, kada je obolio, shvaća ga, i vlak, koji je drmao njenim cijelim tijelom, drmao joj u prsima riječju: — tata, tata — i žudnjom za onim, što u dvadeset i pet godina nije nikada učinila, što mu nikada nije izjavila i što će mu sada napokon izjaviti.

Nije dospjela. Otac je noću od kapi umro. Otišao je ponijevši sa sobom njezin nehaj i njezinu šutnju. Nikada drugo o njoj ne će on doznati.

Emanuela je postala vlasnica velika imetka; nije nikada pomišljala, da je tako bogata; dok joj je bilježnik čitao oporuku, djevojka se obraćala pogledima na majku, koja se obavijena crnim koprenama činila još manja. Emanuela opazi, da je njihovo bogatstvo i za majku iznenadjenje. I na posljednjem je putovanju otac nastojao, da što manje troši za svratišta i benzin. Zašto otac nije nikada u životu više trošio!? Svakako

ne samo zato, da bi za sobom ostavio lijep imetak; kćerka je shvaćala, da većim bogatstvom ne bi stekao veće zadovoljstvo. Uzimao je za sebe ono, što je za njega bilo dostatno, a za ostalo nije mario. Novac se medjutim gomilao. Postala je vrlo bogata. Na kraju oporuke nalazila se klauzula: »Sve je vinkulirano na moju unuku Štefaniju i na ostalu buduću djecu moje kćerke.«

Obje su žene ostale bez riječi: bilježnik se nije čudio. Sve mu je bilo poznato: Emanueli se učini, da joj otac time opet polaže na ruke njenu djevojčicu. Suzama na očima spustila je glavu i prihvatila.

Emanuelinu je majku obuzeo neki veličanstveni mir, kao da se ništa nije desilo. Govorila je o mužu bez ganuća. Jedino bi prošaptala: »Jadni Bepi.« Emanuela bi je često pitala: — Majko, a što je, što je otac govorio o meni?

— Uvijek je govorio: »Potrebno je, da se Emanuela sporazumi s ovim mladićem.« Da si stigla na vrijeme bio bi tebi to isto rekao. Uvečer, kada već nije mogao govoriti, promatrao je, jadni Bepi, tvoju sliku, kao da želi s očima to kazati.

— Jest, majko, to ću i učiniti, odmah ću to učiniti, jer je to očeva volja.

Možda otac sada, tamo gore, shvaća, zašto ona nije to još učinila, toliko je puta pokušala, pa i prije par dana, kada je Štefanija htjela, odmah nakon bolesti, povesti se s njom u kočiji, a ona se bojala, da bi je Andrea mogao vidjeti, pa je bila odlučila prekinuti to laganje. Ali Andrea joj je došao u susret nasmiješen i rekao joj: — Pogodi, što sam učinio! Kupio sam hladionik. — Hladionik? — uskliknula je od čuda ona. Jest, za naš dom, ti ćeš naravno kazati, da to nije najpotrebnije, da je bilo bolje nabaviti spavaću sobu ili kuhinjski električni namještaj. Jest, znam, imala bi pravo to kazati, ali je hladionik tako lijep, a osim toga mi ga je ponudio prijatelj, stari dragi prijatelj, koji gladuje skupa sa ženom i dvoje

djece, blizancima, zamisli! Ali hladionik je vrlo lijep, uvjeravam te: led se zadržava u kockicama, nemoj me, Emanuelo, tako promatrati! Kupio sam na otplatu. — Smijao se. Kako da mu nakon ovoga govori? Drugi put. Jest, sada nije mogla. Bila je počela:

— Voliš li djecu? — On joj je nemilosrdno odgovorio:

— Mrzim ih; volim ih jedino, kada plaču, jer tada ih stariji odstranjuju.

Sada će svakako govoriti, ali prije će, pomisli zlobno, natuknuti Andrei kako je bogata očeva baština. Zatim će ... eto ne zna kako će započeti, glavno su prve riječi, zatim je sve glatko. Osjećala se vezana brojnim vezama, proganjana nesklonom sudbinom. A ipak tolike djevojke rade to isto, bez ikakvih posljedica. Uvijek je sve protiv nje. Možda je i sama ta njezina ćud, sa svojom neprestanom nadom u nešto novo, sa svojim oduševljavanjem, baš najveći njezin protivnik. »Neke se« — rekla je Silvija — »prepuštaju vjetru«. Eto, sada je nju vjetar doveo do ovoga i ona treba odlučiti, djelovati. Bojala se, da će je Andrea napustiti, on ne će nikada oženiti ženu, koja ima svoju prošlost: često je u mlađim godinama čula naziv: »žena sa prošlošću«. I ona je tada zamišljala stasitu, zrelu ženu, sa velikim šeširom ukrašen perjem, iz posljednjih godina prošloga stoljeća. Ona, Emanuela, sa svojih dvadeset i pet godina, niskih peta, pitomica zavoda »Grimaldi« ne može biti »žena sa prošlošću«. Ipak je tako, ništa ne može uništiti ili smrviti prošlost: možeš je brižno skrivati, tajiti, nitko nije ništa vidio ni čuo, osim tebe i ti ne ćeš nikada nikome pričati. Ipak prošlost i dalje živi, veže te i onemogućuje ti budućnost i jednoga ćeš dana ti sama progovoriti, uzdignut ćeš svoju prošlost, očistiti ćeš s nje prašinu, eto tu je t v o j a prošlost i spazit ćeš, da je ta prošlost živa, da gradiš svoj život na prošlosti kao leptir na čahuri. Tko će je zaboraviti? Nitko je ne može zaboraviti. Možda je jedino prošlost besmrtna.

»Zašto sam to učinila?« upitala se Emanuela. Zapravo nije nikada mnogo voljela Stjepana, a čuvstva treba svladati, barem tako se čini — iz daljine; prošlost, baš zato, što je prošlost, priviđa nam se jednostavna i glatka: ipak doživljaje prosuđujemo tek pošto smo ih proživjeli. Sutra će ovaj sadanji čas pripadati prošlosti. Trebali bismo biti uvijek sigurni, da se ne ćemo kajati.

Sada treba povratiti se u Rim i izjaviti: »Slušaj, Andrea!« Ili pismeno. Eto našla je: lakše je, mnogo lakše pisati. Ustala je nakanom da uzme papir, da to odmah učini. Ali ne: on bi toliko puta pročitao pismo i stvar bi se njenim vlastitim riječima uveličala. Treba jednostavno sve kazati. Jest, u najgorem će me slučaju napustiti.

Ali nije željela, da je Andrea napusti.

Oduvijek je u sebi imala nejasan osjećaj žudnje za mirom, a ipak ju je taj isti osjećaj nagonio, da izbjegava mir, da se oslobodi jednoličnosti. Teškom bi mukom stvorila u sebi privrženost prema nekome, ali nije imala snagu da tu privrženost sačuva, puštala je, da joj isklizne iz ruku, a kasnije se nije zato kajala, jedino je uviđala pustu prazninu svojeg živovanja bez jedne luke mira, bez želja. Ništa je do sada nije zadovoljilo; mijenjala je sve u nadi, da će naići na nešto, što će je zadovoljiti, ali u njoj je i dalje tinjalo nezadovoljstvo spojeno sa dubokom željom podati se drugima, trpjeti za druge, žrtvovati vlastiti život za tuđe dobro. Sada je oko očeva lika stvarala čitavu legendu, govorila je o njemu ispod glasa, raskolačenih očiju, puna poštovanja. Dok je bio živ: dobar dan, dobar večer. Nemir se u njoj rađao od nesvijesna uvjerenja, da još uvijek nije ništa svojega odkrila, od toga trajnoga očekivanja, da će ipak nešto svojega odkriti.

Firenze joj je postala nepodnošljiva: dom bez oca, majka uvijek zatvara kapke na prozorima, u sobama polumrak, majka kao da se savila u samu sebe, u

svojim je sobama, glasno govorila. Zima i tišina zavladaše cijelom kućom. Možda bi Emanuela trebala ostati kraj majke, ali oduvijek se tako slabo shvaćaju, Emanuela se rodila kad je majka bila već u godinama, među njima je postojala nepremostiva razlika u mišljenju. Ili je možda stara već po tome, što je to njena majka? Štefanija je jednom upitala Emanuelu: — Majko, pokaži mi svoju sliku iz mladosti. — Emanuela se nasmijala, dok ju je djevojčica ozbiljno promatrala ne shvaćajući, čemu se majka iznenada smije. Kasnije je Emanuela shvatila, da je djevojčica imala pravo. Majke imaju sve iste godine: nema mladih ili starih majki, lijepih ili ružnih: postoje samo majke.

Sada će majka ostati u podpunoj samoći: treba joj barem ponuditi, da će ona ostati kod nje. Emanuela joj to predloži kod stola prekinuvši tišinu tih njihovih tužnih ručkova. Progovorila je ni ne pogledavši majke, tražeći žlicom zvijezdice od tijesta u juhi.

— Majko, želiš li, da ostanem kod tebe?

Majka odbivši glavom reče: — Ne, hvala ti, kćeri.

— Ali ja ću ostati, sama si, jedine smo.

Majka ponovo odkloni: — Ne, uvijek sam bila sama. Ti zapravo nijesi nikada bila moja, i kao djevojčica, kada bi se udarila, ti bi odjurila k ocu. Ne znam zašto; kada si ono otišla, osjetila sam kao da je to glavni pokus pred smrt, sada sam već navikla i želim ostati zaista sama.

Majka je dakle oduvijek shvaćala i držala u sebi tu skrovitu misao. Kao da se njezin život sastojao u tim njenim rukama, koje su bezprekidno vezle u hladu perivoja. Nitko nije ni sumnjao, da ona naprotiv krije tu svoju muku, ona inače tako krotka, uvijek spremna dotrčati i drugima pomoći.

Emanuela pogleda majku želeći je vidjeti u tom novom i hrabrom liku, ali je majka već ponovo sagnula glavu; Emanuela je mogla vidjeti samo majčinu sijedu glavu sa rijedkim razdjelkom kose na bijeloj, svijetloj koži.

*

Ksenija je upravljajući sama samovozom stigla uvečer u Nizzu. Rekla je svoje ime vrataru:

— Dobro došli, gospođo barunice! — Za njom su nosili brojnu prtljagu.

— Sviđa li vam se soba?

— Vrlo dobro.

Čim je ostala sama, Ksenija osjeti olakšanje, osjećaj odmaranja. Put je bio dug i težak, napeta pozornost po krivudavim cestama i dugo čekanje na granici, na užasnom mostu San Luigi, na protivnoj strani kojega već nije bila Italija. Kroz prozor je mogla promatrati dugi drvored paoma, po koje svijetlo na moru. Ksenija umorna sjedne na rub kreveta, radosna što stanuje u podpuno svojoj sobi. Sve joj se sviđalo, pa i izbljedjeli zastori, jer je napokon sama i mirna.

U kupaonici je spustila vodu u kadu. Zatim je iz kovčega izvadila predmete potrebne za noćnu toaletu; lijepi predmeti, užitak ih dirati. Pogleda ostale zatvorene kovčege i duhom preleti njihov sadržaj. Zadovoljno i požudno protare ruke.

Kroz vrata je dopirao šum koraka po sagu od hodnika, ljudi su išli po stepenicama. Nitko ne će pokucati, jer je nitko ne pozna.

Ta joj je pomisao ulijevala naročiti užitak.

Ništa boljega protiv umornosti od toplog kupanja. Ksenija je blaženo promatrala nepomično, plavo jezerce u kadi. Smješkala se bez razloga, smješkala se promatrajući se u ogledalu, a oči joj se sjajile kao zvijezde. U vodu je bacila zelenkasti grumen, koji se rastopio proširivši ugodan miris lavande, udahne od užitka i turne ruke u vodu, zatim je izvuče, punu vodu, pomiriši i ponovo se nasmiješi. Polako je turnula noge u vodu i gola sjela na rub kade, zatim zatapšala nehajno nogama kao djeca. Činilo joj se, da se sva sreća može nalaziti u tom naivnom pomicanju nogu, u tom klizanju kapljica, u tom gledanju crvenih nokata ispod zelenkastoplave vode. Prije toliko godina, koliko?, turala je ovako noge u potočić kraj maslinika. Ksenija je tada ulazila u vodu oprezno pridižući haljinicu od porketa i gacala gledajući u svoje noge: na dnu potoka ležali su bijeli čisti kamenčići, ali je voda bila studena i doskora je bila prisiljena izaći, jer joj se koža oko gležnjeva ježila od studeni. Jednom se na granici susjednog polja pojavila druga djevojčica njenih godina, koja je počela Kseniju promatrati začudjenim očima. Ksenija se uzbunila: — Zašto me gledaš? Idi! — Djevojčica bojažljivo odgovori: — Hoću da isto radim kao i ti. — Tebe to ne bi zabavljalo. — Djevojčica je imala čvrste, crne noge. Ksenija je sada mislila: »Možda se druga žena ne bi osjećala sretnom zato, što se kupa. Zar je kupanje tako divna stvar? A onaj mali potok?« Spustila se na koljena, a zatim legla u kadu, dok su joj tijelom prošli trnci.

Zašto sada toliko misli na djetinjstvo? Sjeća se, kako je u djetinjstvu kadkada sumnjala, da li uopće postoji: »Živim li?« pitala se: »Da li zaista živim?« i dodirnula bi bilo koji predmet, da se uvjeri, da je osjećaj opipa zaista njezin, čudila se, što može sve oko sebe vidjeti, na koncu bi zakašljala ili glasno izgovorila svoje ime: — Ksenija... samo da čuje vlastiti glas. Činilo joj se čudesno, što postoji, od te ju je pomisli hvatala vrtoglavica; to joj se dešavalo sve do dvanaeste, trinaeste godine, kasnije je prestalo. Sada se taj osjećaj ponovo javljao. Je li zaista to ona, Ksenija Costantini, je li se ona zagnjurila u toj mirisnoj kadi najvećeg hotela u Nizzi? Jesu li njena ta kola u garaži, ta najljepša kola u Milanu? Šalju li upravo njoj najelegantnije krojačke dvorane kutije, pune haljina? Je li to njezin taj naslov »barunica Costantini«, koji je i njoj već počeo zvučiti kao da je pravi? Sve su to priče iz romana. Kadkada je čitajući na livadi kraj kuće uz vijorenje bijelih topola, pomišljala, da ona ne će nikada takvo nešto doživjeti, ako ostane na selu, a ipak je čvrsto vjerovala u svoju budućnost, jer neobičnu sudbinu osjećamo u grudima, a takva je teža od drugih. Sve joj je bilo lahko. Malo

je učila, a ipak je bez napora bila prva; čim je narasla, opazila je, da je svi muškarci gledaju, promatrali su nju i kada bi bila u društvu prijateljica savršenije ljepote od nje. Nakon dugog čitanja vraćala se kući izvan sebe od zanosa, njezina je majka to nazivala: zaludivati sebi glavu s knjigama. Kod kuće je bilo sve teže, često nije bilo novaca ni za cipele. Ona je sama jednom zaključila: — Tako dalje ne ide, moram raditi. — Otac se i majka pogledaše, ali je ona već bila odlučila: svršila je gimnaziju, poći će na sveučilište. Založili su vinograd, otac više ne će pušiti, majka će štedjeti na hrani. Tako je odputovala.

Sada je zatvorenih očiju pomišljala na brojne prijateljice na selu, koje se tamo udaše za muževe, koji uvečer odlaze u krčmu, umorni se iz nje vraćaju i uzimaju svoje žene u polusnu: i svakih devet mjeseci po jedno dijete. Otvori oči i pogleda svoj bijeli glatki trbuh. Oko nje se uzbibala voda. Kao djevojčica prala se hladnom vodom u umivaoniku od tutije, možda je kadikad iz straha pred hladnom vodom ostala pomalo i nečista. Jest, ostala bi nečista. Nasmije se na ovo sjećanje. Pljesne nogama po vodi, ustane i dok je voda curkom curila po njoj, protegne ruke beskrajno zadovoljna.

Uživajući legla je u krevet: to je njezina najljepša večer, prva večer prave sreće. Kad bi u sobu ušao muškarac, najbolji muškarac na svijetu, i htio je poljubiti, njoj bi bilo dosadno. Neke su žene stvorene da žive u dvoje, neke da žive u samoći. Od svih slasti ta joj se jedina pričinjala nedostižívim užitkom: uživati u samoj sebi, u svojem vlastitom društvu, u svojem liku, ništa joj ne može pružiti veće zadovoljstvo; imade naprotiv žena, koje bi i najveće ludosti počinile za muškarca. Oh, ne, ne, ona nikako ne će uništiti vlastito zadovoljstvo, vlastiti mir za jednog muškarca! Muškarci su ugodni, kada se zadovoljavaju sa nekoliko sati dnevno, ali muškarac obično zaokuplja ženin život od jutra do mraka. Kako bi žena mogla reći muškarcu: »Danas ne mogu biti s tobom, htjela

bih pročitati ovu knjigu?« Čitanje je užitak, često puta veći od svakog razgovora. »Ti slobodno čitaj« — odgovorio bi muškarac: — »Ja ću ostati tu i pričekati«. Ali pomisao na to njegovo čekanje ubija užitak razmišljanja. Ali muškarac naprotiv pridržava za sebe to pravo. Zatvara se u svoju radnu sobu i veli: — Ja ću sada raditi! — često baš u času, kada bi se žena rado razbrbljala. Kako da se usklade te dvije sebičnosti? Ksenija je priznavala, da po svojoj ćudi ne naginje pustolovinama, vješto se koprcala usred pustolovina samo dok je trebala steći sebi položaj, u kojemu može lijegati u meki krevet, pod jorganom od perja, u nesmetanoj tišini pod nadzorom svjetiljke, koja pruža toliko svijetla, koliko je dovoljno za rasvjetu otvorene knjige. Sada kada je sve to postigla smatra i sve ono, što ju je u životu ponizilo — opravdanim.

Ali nije mogla čitati; tjelesna udobnost smanjuje živost kretnja, pa i misli: položila je ruke na plahte, ugodna joj je svježina prostrujila laktima, protrla je nogu o nogu i zatvorila oči. Neki misle, da sreća proizlazi jedino iz ljubavi; Ksenija je bila podpuno sretna, premda nije nikada bila zaljubljena. Dino, Bože, jadni Dino, do mjesec dana imat će raspravu! Jest, Ksenija priznaje, ona je uvijek bila zaljubljena jedino u sebe.

San će je svladati kao iznemoglost, ona ne će imati snage podignuti ruke i utrnuti svijetlo: san će je zateći tako prostrtu s knjigom u rukama. Jest, zaista sve, što je pretrpjela, nestaje pred tim samotnim užitkom. Sve, pomisli. Iznenada su joj pod spuštenim trepavicama navrle suze na oči.

Ne, s v e ne, s v e ne. U Milanu postoji Horsch, koji se toliko brine za nju. Vrlo je ugodan čovjek i ona mu sve duguje, i haljine, i unajmljeni ljetnikovac, sve, pa i prošlost, i naslov, i dojam poštene žene, kakav je on umio stvoriti oko nje. Ali iza svega toga nastupa noć. Ti je noćni sati ispunjavaju grozom. U posljednje su vrijeme svake večeri izlazili skupa. U Milanu su govorili: »Horsch i barunica« kao o jednoj

te istoj osobi: Ksenija je sve znala, i o malim i o velikim poslovima, Horsch bi uvijek najprije nju pitao za savjet. Raimondovi su poslovi sada bili njihovi zajednički poslovi. Dva puta sedmično Horsch bi uvečer ostao kod nje i već rano ujutro Kseniju je spopadala groza pred tim časovima. Ni haljine ni vožnja nijesu mogle raspršiti njenu zlovolju. U času, kad se vrata sobe zatvarahu za njim, njeno se iskreno prijateljstvo prema njemu pretvaralo u mržnju. Njegove ruke, njegove spore kretnje, onaj njegov pogled pokornog obožavanja, sve je to budilo u njoj grozu. U mraku, dok je on nju tražio, oči bi joj se od groze raskolačile i najradije bi kriknula; sve se u njoj bunilo i čudno je da taj njezin krik odvratnosti nije još odjeknuo. Kasnije bi on zaspao, a ona bi se još uvijek budna odmaknula, bojeći se, da bi se u snu to gnušanje moglo pretvoriti u groznu moru. Budna i nepomična dočekala bi prvu zoru. Rano ujutro bi on otišao, pogladio bi je po čelu i nevino poljubio po kosi. Nasmiješena, umorna kao nakon duge bolesti, ljubezno bi ga pozdravila: — Zdravo, Raimonde! — I sklopila bi oči olakšanjem, kao da se već oporavlja i prepuštala se nejasnoj udobnosti samoće. Vedra bi zaspala. Vedra kao sada, sa suzom na obrazu, koja je osušivši se stvorila prozirnu okruglu mrlju.

Narednih je dana Ksenija uživala otkrivajući novosti toga života. Šetajući po ulicama toplima od sunca, poslije maglovite milanske zime, spopadala ju je ugodna nesvjestica, užitak je biti sama u inozemstvu, govoriti francuski, lako odabirati riječi. Kupovala je svakovrsne predmete, obmanjivala samu sebe, da je sve to jeftino, prava prigoda. Ujutro bi se probudila oduševljena i sastavljala sebi dnevni raspored. Mogla je odabirati po miloj volji, a smije i da promijeni već donešene odluke. Dani su uvijek bili prekratki za brojne njene nakane. Uvečer bi sama otišla u kazalište, a pješke se vraćala kući. Svaki doživljaj, jer je zavisio samo od njene volje, činio joj

se da je vrhunac čarobnosti. Na koncu, ležeći u naslonjaču, na balkonu, mogla je dugo promatrati more. Na nebu se ocrtavala tanka četvrtina mjeseca. Kao u djetinjstvu Ksenija je uživala prepuštajući se osjećaju svijesti da postoji, da živi.

Poslije par dana sklopila je nekoliko poznanstava: upoznala se sa holandeskom gospodjom, već zrelom ženom, ali još lijepom, koja je imala dvije razroke kćerke za udaju. Te su djevojke imale lijepa tijela, lijepu kosu, lijepe zube, ali razroke oči i zbunjenu tugu razrokih ljudi. Kada su bile skupa bilo je još gore, kao da svaka ima četiri razroka oka. Majka je naprotiv imala plave oči, u kojima je titrao suzdržani nemir. Majka je uvijek išla korak ispred kćeri, koje su je pratile, gledajući naokolo svojim nastranim pogledom. Pozivale su k sebi mnoge goste, mlade ljude, ali oni bi redovito počeli udvarati majci, koja bi na koncu popustila možda iz uvjerenja, da time vrši sve, što može učiniti da priskrbi kćerkama dobrog muža.

Osjećaj dužnosti doskora bi ponovo zahvatio majku i ona bi brzo odpustila novoga ljubavnika.

Djevojke su smiješeći se pozvale Kseniju u svoje društvo. Čim su je upoznale, okružile su je nježnošću, koja je bila dostojna obožavanja. Ksenija je bila malo starija od njih. Tako mlada udovica!, da je utješe promatrale su joj ruke, jadna barunica! Njihova tjelesna mana, umjesto da u njima pobudi zlobu, pretvarala ih je u andjele. Trčale su Kseniji ususret, primale je pod ruku, jedna s jedne, druga s druge strane, umiljavajući joj se kao dva psetanca. Ksenija je uživala u njihovoj nagonskoj pokornosti.

Holandeskinje su živjele u Nizzi četiri mjeseca na godinu. Majka je igrala bridge, djevojke tenis. U njihovu je društvu Ksenija upoznala Mauricea.

Mauriceu de Langesu bilo je dvadeset i sedam godina i bio je francuski prvak u tenisu. Kada je to doznala Ksenija, pogledala ga je sažalno: kako netko može misliti, da je nešto u životu postigao time, što

bolje baca loptu preko mreže? Zato ga je isprva smatrala uobraženim i ograničenim. Govorila je s njim iz pristojnosti, ali je već prije rastanka zaboravila, da je on prvak u tenisu i mislila jedino, kako je on vrlo darovit mladić.

Maurice je raspravljao o najozbiljnijim pitanjima na neki djetinjasti način: kao da raspravlja o stvarima mnogo većima od njega, koje ne odgovaraju njegovim godinama. Lice mu nije bilo savršeno; imao je crne, duboke oči, topla sjaja. Nije bio ni previše visok, ali vitka, okretna tijela. Protivno od svojih vršnjaka, nije nikada plesao, malo je govorio o sebi i svojoj vještini. Cijelu godinu nije ništa radio, putovao je. Putovanja su za njega bila pravo mozgovno zaposlenje: pričao je o njima duhovitim opažanjima podcrtavajući i opisujući sve, što je vidio. Ksenija je najprije govorila o tenisu, misleći da njega može jedino to zanimati. Odgovarao je bez hvalisanja, da smatra sport vrlo korisnim za zdravlje, a Ksenija uvidi, da se takvom čovjeku može oprostiti, što je bolji od drugih. Zatim je govorio o Italiji i Talijanima, jedini Francuz — pomisli Ksenija — koji govori o stranom narodu bez prizvuka sažaljevanja i ironije. Ne pozna barove rimskih svratišta, ne pjeva hvalospjeve napuljskim pjesmicama. Zatim je govorio o talijanskom slikarstvu. Na koncu je izjavio: — I ja slikam. — To je izjavio jednostavno, poigravajući se rukama, kao da želi dodati da njegova umjetnost ne vrijedi bog te pitaj što, nego da slika za razonodu. Ipak je po crvenilu, koje mu je oblilo obraze, Ksenija shvatila, da ga zapravo samo to zanima.

Maurice de Langes igrao je kadkada sa nizozemskim djevojkama tenis, a uvečer bi ih posjetio u hotelu, sjeo i slušao, što drugi govore, često ni ne sudjelujući u razgovoru. Odkada je i Ksenija pripadala društvu, nastojao je da uvijek sjedi kraj nje: kad je mjesto kraj nje bilo zauzeto, lukavom bi ga ustrajnošću preoteo. Obje su djevojke išle rano na počinak, pozdravile bi društvo, starije dame naklonom, a Kseniju srdačnim zagrljajem. Majka bi ostala da igra bridge, mladi bi zaplesali. Maurice bi tada kao probudjen oživio, razgovarao je sa Ksenijom, poticao je na razgovor. Jedne je večeri Ksenija otišla u kazalište i Maurice joj je već sutradan prigovorio: — Sinoć vas nijesam našao. — Zatim se zbunjeno nasmiješio, a Ksenija pomisli, da ne će više odlaziti u kazalište.

One je večeri Ksenija, vrativši se u svoju sobu, razmišljala, što će s tim mladićem. Istodobno se svlačila, odlagala pojedine predmete, ne bi li time samu sebe uvjerila, da osim na Mauricea može i na drugo misliti. »Dječak« — mislila je — »pravi dječak«. Ali sjetivši se Mauriceova iznenadna smijeha, koji bi časkom odjeknuo suho i nervozno, a zatim se brzo smirio zadržavši se jedino u njegovim očima kao pjena vala, koja se povlači na pijesku — Ksenija bi se raznježila. »Dječak«. Sada je i ljubav prema samoći postajala u njoj nekako užurbana, sati su joj se činili beskonačnim, i ona bi pozvala na šetnju samovozom nizozemske djevojke nadajući se, da će tako naići na Mauricea. Nitko nije znao, kamo Maurice polazi danju. »Možda ima prijateljicu, u njegovim godinama bilo bi naravno da ima prijateljicu.« On joj naprotiv razjasni, da se danju posvećuje slikanju.

Noću su mnogi u hotelu do kasna plesali; glazba je neprestano svirala dopuštajući tek najkraći odmor. Činilo se kao da izmoreni parovi vuku po dvorani svoju upornu želju za zabavom. Oni, koji nijesu plesali, sjedili su oko plesališta. Parovi su se vrtjeli kao figure na vrtuljku, udaljivali su se, vraćali, nasmiješeni su se udaljivali,a nasmiješeni su se i vraćali. Valovi dima lebdjeli su u zraku, kao zgusnuti oblak.

Ne mareći za druge Ksenija i Maurice bi se osamili. Prošli bi pokraj razrokih djevojaka, koje bi im se srdačno nasmiješile, i sjeli bi u kut. Dugo su se razgovarali o sebi kao što je običaj kod prvih susretaja, kada želimo da se što bolje upoznamo. Maurice je pričao o svojem djetinjstvu, sjećao se svoje žalosti,

kada mu majka nije dopuštala da sidje u dvorište i sudjeluje u igri prijatelja. Kadikad je podsjećao na strogo odgojenog dječaka, koji se još uvijek sjeća te strogosti, spominjao je te uspomene, jer su ga i nesvijesno još uvijek ogorčavale: neke bolne uspomene iz djetinjstva kroz čitav život ne mogu zarasti.

— Kao dijete bio sam šutljiv, volio sam samoću — pričao je Kseniji — smatrali su me slabićem, jer sam se iz želje za tišinom, uvijek tužakao na glavobolju. Nijesu me shvaćali; odrasli nikada ne shvaćaju djecu. Činilo mi se kadkada, da u meni postoje dva bića; iz mene se razvijalo i odbijalo još jedno biće, ali ne kao puka sjena, pravo, živo biće sa vlastitim imenom: René. Tko je bio René? Biće stvoreno od moje mašte, biće, kakvo sam ja želio biti. René je naravno bio slikar. Tako bih ja na primjer šetao s majkom uz rijeku i René bi takodjer šetao kraj mene plemenita koraka. Na površini su rijeke titrale mrlje sjene ili odrazi visećih okruglih žarulja, koje su zbog pomicanja vode bile nalik na balončiće privezane o nit. Majka mi nikada nije dopuštala da se zaustavim, povukla bi me za ruku, René bi naprotiv otvorio kutiju s bojama i naslonivši se na ogradu počeo slikati. Ja bih se tada udaljio svijestan, da je René zaostao blaženo se predavši svojoj najmilijoj umjetnosti i osjećao sam u sebi zadovoljstvo izvršene osvete. — Maurice bi se kod tih riječi zacrvenio i ispričao: — Gluposti, zar ne? Ali je tako bilo. Vi ste prva osoba, kojoj to pričam. Jedina.

Upitao je Kseniju, odakle joj to ime, je li od kojega ruskog rodjaka.

— Rusko? Oh, ne, nikako. Zovem se po glavnoj junakinji u romanu, što ga je majka čitala, prije moga poroda. Taj joj se roman svidio. — Sjetila se, kako su mnoge stvari u njenom životu zavisile od činjenica, da je ona na selu dobila tako neobično ime. Svi su se čudili: »Ksenija? Zoveš se Ksenija? Kakvo je to ime?« Zatim bi rekli: »Ružno je« ili »lijepo«, ili »smiješno«, ali uvijek bi nešto rekli. Rijetko ime pi-

sano sa rijetkim suglasnikom »X«. Neka imena obvezuju, ne možemo ih nositi, kao što nosimo ostala obična imena.

— Ksenija — opazi Maurice — znači tudjinka.

Govorio je neprestano je promatrajući pogledom punim poštovanja. Glazba je svirala i oni su dugo šutjeli. Ksenija bi prislonila glavu na divan. Jedne večeri, dok su tako sjedili, on je lagano primi za ruku kao da se igra.

Sada već nijesu mogli biti daleko jedan od drugoga; Ksenijina su velika kola počivala u garaži: Maurice bi došao po nju malim francuskim, već napola zastarjelim kolima, koja su oni obično nazivali u šali nadimkom: »Ma bonne Eloise«. Razgovarali su užurbano, kao da će tako nadoknaditi vrijeme, što su ga odjeljeno proveli. Ksenija se ponosila što je Maurice prvak u tenisu, što je zaista tako sjajan mladić.

— Zapravo — obično je govorio — moj život nije takav, kako bih želio. Želio bih stanovati u kakvom starom pokrajinskom gradu, u jednoj od onih zgrada, kakve opisuje Proust, punoj sjena, sa žitnicom, velikom radnom sobom, tamnim, golemim posobljem, visokim stropom u obliku svoda. Prozor na dvorište, u njemu česma ili bunar kao u mletačkim kućama. I tu raditi, svirati violincello. To su moje želje, a što zapravo radim? Ne mogu bez škropila, bez samovoza, promatram ljude, zabavljam se i na koncu sam s takvim životom zadovoljan.

— Ali tako je kod svakoga, vjeruj mi! Nitko nije zadovoljan sa svojim životom, uvijek u svojoj mašti zamišljamo drugačiji život, a ipak ne možemo izbjeći životu, kojim živimo, jer se takav život osniva na našoj naravi, a da ni sami toga ne znamo. Onaj drugi život je zapravo samo naša estetska želja.

— Ne znam. Za mene možda nije tako. Ja već godinama nosim u sebi tu želju, da stanujem u vlastitoj staroj kući. Moja je obitelj nekoć imala dvorac u sjevernoj Francuskoj, u Vandeji. Poznaš Vandeju? Tvrd, tajanstven narod, možeš s njim živjeti stotinu

godina, nikada ga ne ćeš potpuno shvaćati. Subotom i nedjeljom slobodno je razgledati dvorac. Na jednome od mojih putovanja posjetio sam ga, ali sam se razočarao, kada sam morao platiti ulaznicu. Platiti da uđem u dom svojih pradjedova!? U dvorištu još uvijek postoji grb naše obitelji... Satima sam lutao sâm po dvorcu, sve sam pažljivo obišao od podzemlja do kula. Zidovi su me pozivali. Sa prozora na kuli može se promatrati šumoviti perivoj, čvrsta i gola brda: perivoj je bio tako lijep, a livada primamljiva i krasna, voda u jarku tako bistra i sjajna, da sam zaželio skočiti. Ne znam, kako sam se svladao.

— Zašto si to htio učiniti?

— Ne znam. Mislim zato, što mi se moj sadašnji život prema životu u tom dvorcu, u kojemu su tragovi života ljudi moje krvi, činio očajno pust. Što sam do sada postigao? Koješta znadem raditi, ali ništa savršeno. Slikati. Nijesam nikada doživio pravog uspjeha. Kadikad pomislim: »Drugi uspijevaju, jer imaju sreće«. Uvijek izbjegavamo priznanje, da su drugi uspjeli svojom darovitošću. Ja sam osrednji slikar i groza me spopada od osrednjosti u umjetnosti. Znam dobro igrati tenis? Ali što je za ljudsku povijest vještina igrača tenisa? U sebi kadikad osjetim porive lutajućih vitezova, kadikad provincijalca: putujem, izlažem se opasnosti, ali na dnu duše volim da imam osigurani kruh. Ja sam skup opreka. Kada radim duševno tijelo se moje buni i traži zraka i sunca: kada gajim sport, mislim na nenaslikane slike, na ljepote svijeta, koje su meni još uvijek nepoznate. U prošlosti ljudi nijesu bili tako rastreseni. Danas je teško biti mlad, baš zato, što je sve tako lako i raznoliko. Dakle u meni nema ništa vrijedna i stalna, osim — ove moje ljubavi prema tebi. — A Ksenija je baš tu njegovu nestalnost ljubila, taj njegov zanos vlastitog upoznavanja, taj vedri sjaj njegovih očiju.

— Govori mi o svojoj prošlosti — molio je često Maurice. — Vrlo si se rano udala...

— Prerano — odgovorila bi. I onda bi skrenula razgovor na drugo, nije mogla njemu lagati, ispričati običnu priču, ne, njemu, ne.

Ništa, mislila je Ksenija, ništa ne vrijedi osim njega, Mauricea, osim njegovih očiju, njegova mršava tjemena, njegovih užarenih usnica. Slušati Mauricea, kako govori, otići s Mauriceom u starim malim kolima do Canesa, do Antibesa, gledati ga, kako se kreće onim svojim dražesnim, odmjerenim kretnjama. Ljubiti ga i ne misliti na ništa, blaženi kao u podpunoj samoći.

Stanovao je u dalekoj kućici, u perivoju, nedaleko trkališta.

— Doći ćeš? — upitao ju je.

— Hoću — obećala je Ksenija. On je nije ni upitao, kada će to biti; koncem mjeseca je Ksenija trebala otputovati, ali Maurice se nije poradi toga žalostio. — Ne smeta! — govorio je. — Doći ću u Milano, odvest ću te kolima na kratka putovanja. U Milanu ću moći ostati mjesec dana, pa i dva. Ti ćeš svake zime dolaziti u Nizzu. — Ona je obećavala: jest, jest, to je barem lako.

Mauriceu nije bilo poznato, da u Milanu postoji Horsch, da on drži ključeve ljetnikovca, da bez njega Ksenija ne bi bila barunica Costantini, da bez njega ne bi ni nogom stupila u Nizzu, da njemu duguje svoje haljine, da se u njima svidi Mauriceu, da i sve ostalo duguje Horschu. Raimond Horsch čeka na nju i ona ne može tako dalje, treba svršiti. U društvu Mauricea Ksenija je otkrila nešto vrlo važno u životu: mladost. Ksenija ima tek dvadeset i tri godine, ali do sada nije smjela priuštiti sebi slasti mladosti; jer se ne bi više mogla zadovoljiti životom, koji je isključivo posvećen materijalnom blagostanju. Jedino kao Horschova ljubavnica može ona posjedovati i Mauriceovu ljubav, koji je ljubi onakvu, kakvu je on zamišlja; smatrao je, da je ona bogata i zato joj predlagao različne skupe predloge i putovanja; zamišljao je zajedničko putovanje u Argentinu, kanio je naime

otići tamo, da bi naslikao neka uska, duga jezera nalik na fjordove, u kojima se odrazuje djevičanski snijeg brdina. Kanio je sagraditi kuću na poluotoku nazvan Llao-Llao. Ah — mislila je Ksenija — kada bi doznao istinu, Maurice bi me napustio nepopustljivom strogošću mladih ljudi. — »Ne trpim, da i jedna tvoja misao ne pripada meni« često joj je govorio. I Ksenija mu nije mogla ništa pružiti, jer joj ništa od njenog života nije pripadalo, pa niti njena prošlost. Kraj Mauricea osjećala se mladom kao nekoć, uvečer u zavodu, kada bi sve skupa pjevale i smijale se. Časne su sestre otvarale vrata, nalagale im da šute, ali one nijesu mogle prestati, nešto je u njima zaista bilo jače od želje da poslušaju, kao što su Maurice i ona pokušali, da se jedan drugome sakriju, ali ipak nije uspjelo. Mladost proživljena u zavodu bila je mladost potisnuta iza zatvorenih prozora i vrata, prigušeno iščekivanje bez tračka svježega zraka; život sa Mauriceom je naprotiv svježe, živo, snažno bujanje mladosti.

Ne. Ksenija može sa tolikim stvarima raspolagati, ali to mora odkloniti. Inače ne će više nikada provesti večer u klubu, usred starih trbuha industrijalaca i slušati Horschove riječi, nikada više ne će dodirnuti njegove mekane ruke, debela usta. Krik odvratnosti, tako dugo prigušen buknuo bi iz nje i ona bi mu doviknula u lice: — Idi, idi, odvratan si mi! — zatim bi mu glasno dobacila Mauriceovo ime: — Maurice! — kao da bi je to ime moglo obraniti. Horsch bi joj se naklonio i bez riječi bi zatvorio za sobom vrata ljetnikovca, napustio bi je i Ksenijin bi se život survao u tamu. Raimondo je dobar, ne zaslužuje, da ga ona vara. Stanovite Horschove crte bile su joj još uvijek nejasne, bilo joj je jasno, da će joj mnoge strane njegova života ostati uvijek nepoznate, a ujedno je bila uvjerena, da se ipak samo njemu ona može prikazati u svojoj pravoj slici, sa svojim ponosom, svojom pohlepom. Raimondo nju shvaća, medju

njima postoji potajna bliskost: stići do cilja na bilo koji način.

Nastojala je uvjeriti sebe, da ništa ne ljubi osim svoje samoće, svojeg dobra. Imati sobu u ugodnoj polusjeni, cvijeće, knjige, cigarete, slatkiše, utonuti u mekanu tišinu: u tim časovima mir silazi na nju kao da je polijeva čudesnom vodom. Ili putovati sama, udivljena pred prirodom, ništa ona ne voli više od prirode, u grudima osjećati, kako joj proviru, mukom zadržani, usklici divljenja. Kada putujući u dvoje velimo: »Lijepo je«, razbijamo time polovicu čara. »I mladost prolazi — mislila je — ljepota prolazi, ostajemo sami, trebamo se naviknuti već prije podnositi samoću. Samoća mi je najdraža«. U Milanu ima ona svoj novi stan, svoj udobni divan, svoje knjige, svoj polumrak, svoje cigarete, pa i nekoliko promuklih gramofonskih ploča.

Jest, jest, ona mora odkloniti. Ona ne smije nikad otići u mali ljetnikovac, o kojemu je Maurice, pocrvenivši se, govorio, koji je krcat bojama i slikarskim stalcima, ona ne smije više gledati, kako Maurice igra tenis napetih nožnih mišica, u bijelim hlačicama, ne smije to nikada, nikada više. To joj je najteže. I zato mora odmah otići. Ali Kseniju je i dalje progonilo sjećanje na Mauriceove izraze i na njegov blagi način pitanja: — Voliš li me?

Provela je noć u polusnu, ali je na koncu ipak čvrsto zaspala. Sanjala je o Mauriceu: vodio ju je daleko, čak do Argentine, u kućicu na poluotoku Llao-Lao, ona je tamo uzgajala cvijeće, a Maurice se sunčao. Zatim je sanjala, da je Maurice, očajan poradi njena odlaska, htio skočiti s kule dvorca. Stajao je uspravan na prozoru, jednom nogom ispruženom nad prazninom. — Nemoj, Maurice, nemoj!

Iznenada se probudila: srce joj je uzbudjeno kucalo. Bilo je kasno jutro; malo pomalo se smirila, obuzeta od smirene sjete. Zatražila je spoj s Milanom: — Spremno?

Saopćila je Horschu, da joj je dosta Nizze, sutra se počinju poklade, previše je ljudi, previše graje: vratit će se u Milano.

— Hoćeš li mi doći ususret do Genove?

— Ako to želiš — odgovorio je Horsch pritajivši svoju radost. — Sutra ujutro bit ću u Genovi.

Ostala je kod toga i sjedeći na krevetu, prekrštenih ruku, čekala je, da li će u sebi osjetiti, da joj je ta odluka donijela olakšanje. »Eto, gotovo je, odlazim, slobodna sam«. Ali kao da je u grudima i u grlu guši neki čvor i zaustavlja dah. »Dosta je toga, čim stignem u Milano, nakupovat ću puno haljina, ništa nije zabavnije od kupovanja haljina«. Htjela je zamisliti, kakve će haljine kupiti, ali pred očima joj se neprestano javljala prilika Mauricea, kako sjedi kod upravljača samovoza »bonne Eloise«. Zar da je to ne boli? »Otišla?« — Jest, otišla je, pobjegla je, još jednom pobjegla. Ali tako će se osloboditi svih tih ludorija, stvarno će gledati život, ako ostane ovdje, sve će biti uništeno. »Čim stignem u Milano, posvetit ću se ljetnikovcu, uredit ću buffet u podrumu. Ta se pomisao svidjala i Raimondu. Kako je Raimondo zadovoljan, što će me opet vidjeti! Jest. Da. Ali s Raimondom ne bih nikada mogla potrčati po livadi, bilo bi nekako tužno trčati s Raimondom po livadi. A Maurice, s onim svojim mišicama na nogama« ... Pred očima joj se pojavilo djetinjasto Mauriceovo lice. »Maurice je mlad, i ja sam mlada. Da, divna je to stvar, ali mladost se ne može jesti! Istina je, istina je, ali nije njena krivica, što ona ne može odbaciti sa sebe tu prokletu mladost, to je opazila tu, u Nizzi, osobito dok bi stajala kraj Mauricea, kada bi on prestao igrati tenis i pomičući se kraj nje mirisao suncem i zdravljem. Maurice ju je upitao: — Hoćeš li sutra uvečer doći k meni? — i ona je obećala, da će doći. U ovaj čas on sprema svoje boje. »Idem k njemu, a zatim ću odmah otići. Ne, to bi bila svinjarija, a možda nakon toga ne bih više ni odputovala. Maurice je uvijek govorio: — Prvo naše zajedničko putovanje

bit će u Sienu. — Sve ću napustiti i otići ću u Sienu sa Mauriceom. Kada smo Maurice i ja skupa, svi nas gledaju. Raimondo će biti u Genovi, sutra uvečer će stići i zapitati me: — Zar ne, ti nijesi umorna? — Bože, Bože, Bože! Kako, mili Bože, da odbacim sa sebe ovu svoju mladost? Dobro je plakati; plač donosi olakšanje; plakati na glas kao djeca.

— Budite ljubezni, priredite mi račun!

— Budite ljubezni, pomozite mi spremiti kovčege!

— Budite ljubezni, naredite, neka mi donesu kovčege iz sobe 118!

Uspela se u kola i zamišljena stala promatrati cestu, more. Na cesti je mnogo ljudi i ona odlazi, sve je naglavce isprevrnula, ah, sve je to ludo, ludo! Maurice? Bilo bi bolje još jednom vidjeti ga, reći mu, možda ... Ne, treba otići, odmah, bez oklijevanja, ali njoj se učini, da je ovaj sadanji bijeg važniji i bolniji od prvoga, kao da će sada pobjeći od same sebe, kao da će sada za uvijek samu sebe napustiti.

Vratar je s drugom poslugom stajao na pragu hotela i čekao da kola krenu. Ksenija je i dalje sjedila, nepomična kraj volana, ne znajući bi li sišla. Sigurno se posluga pita: — Što ova radi? Na što čeka? — Oklijevala je. Nije lahko otići, pobjeći. svemu će tim odlaskom biti kraj. Kako će upravljati kolima kad ne vidi jasno pred sobom jer joj suze zastiru oči?

— Maurice .... — tiho je šapnula Ksenija — Maurice .... Maurice ....

Istodobno je upalila motor, otvorila zapor, a kola su krenula.

*

Mjeseci su prolazili, a rat je i dalje bjesnio. Svima trima ženama u Via Sistina rat je postao obična pojava života; a donni Inez politika neka vrsta staračke manije. Sa svakim je govorila o politici; i kada bi išla kupovati, čim bi nekoga zatekla u dućanu, započela bi razgovor o španjolskom ratu. Kada su joj jednom dobacili: »Zar i Španjolci sudjeluju u bitkama?«, oboljela je od uzbudjenja.

— Mi smo prava pseta, obična pseta, ništa drugo.

Ona je podržavala život u kući; obje su djevojke bile tužne, Pilarina šutnja pretvarala se u tvrdoglavost; nijesu više govorile ni o svojim patnjama. Kada je nastupila zima skupljale su se u kutu u blagovaonici, jer stan nije bio ugrijan. Tu su sabrale slike i sve ostale najmilije im predmete: Vinca je ispravljala zadaćnice svojih djaka sćućurivši se pokraj grijalice. Satovi su podučavanja bili za nju velika muka, ali se ipak nikome nije zato jadala. Donna Inez nastojala je rastresti djevojke, nagovarala ih je da pripaze na kuću, koja je kadkada i na duže vremena bila podpuno zanemarena, tako da je poprimila neuredan i nečist izgled. Ali toliko je tu bilo svakojakih predmeta, da je nered bio neizbježiv. Žene su, ne znajući više što bi i kako bi, skrivale kovčege starim španjolskim šalovima, stara su platna pretvarale u zastore i kuća je postajala sve strašnija. Uvečer bi do kasna ostale kraj vatre, često bez jedne riječi. S ulice bi odjeknuo štropot spuštene rolete, glas, koji bi se približio i nestao, prošao bi po koji samovoz i njegovo bi svijetlo projurilo po prozorskim staklima.

Često bi Donna Inez, da utješi djevojke, bacala karte. Kao da im za utjehu priča bajke. Ne udaljivši se od grijalice slagala je karte na dasku položenu na koljenima. Pričala je uvijek isto: karte nagoviještaju povratak mile osobe, nestanak zabrinutosti, pismo. Jest, pismo, najkasnije do tri dana: i za dokaz pokazivala je dvije spojene karte. Trica od kara, dvica od srca; točno, ne laže. Djevojke su smirene dalje čekale. Ali najtežu je zapravo muku snosila baš Donna Inez: sin joj je tamo, po tijelu joj prodiru srsi straha, kakvog samo majka može osjetiti, neprestani predosjećaj kakve nesreće, od kojega joj se koža ježila, gledati te dvije tako obeshrabljene i šutljive djevojke. Kada je opazila da je njihov očaj sve veći, ponudila bi im, da će im bacati karte. Radila je to ozbiljno premda Pilar i Vinca, na njezine riječi, ne bi ni glavu pomaknule. Karte su postale čuvari njihove nade.

Trica od kara, dvica od srca — pošta do tri dana. Toliko je puta prošlo po tri dana, a ipak još uvijek Luis nije pisao. Pepeova pisma nijesu ništa javljala o Luisu: Pepe je na ratištu, Luis u Cordovi. Vinca se osjećala udaljenom od njega, kao izbačena u beskrajnost, a ipak je nastojala sebe utješiti: — Poznam Luisa. Ne piše, ali jednoga dana može pozvoniti na vrata, vratiti se. Ne će više na ratište, vidjet ćete, doći će ovamo, on mora učiti.

Ostale su je sokolile odobravajući: — Svakako, točno, takva je njegova narav.

Ali jednoga je dana Vinca, iznemogla od čekanja, rekla: — Zašto me tješite? Dobro znate, da nije tako, nešto se dogodilo. Vratio se na ratište. Poginuo je.

Kadkad bi vrativši se sa podučavanja legla u krevet bez večere. Kada bi Pilar ušla u sobu, našla bi je u mraku i po njenom teškom dihanju, shvaćala je, da je Vinca do tog časa plakala. Ni sama ne znajući što bi joj rekla, pretvarala se, da vjeruje, da Vinca već spava. Jedino je mogla čitati joj Pepeova pisma, ali u njima nikada nije bilo ni riječi o Luisu; Vinca se tješila, da bi Pepe sigurno pisao, kada bi se Luisu nešto bilo dogodilo.

Jednom prigodom donna Inez predloži — nastojeći da što prirodnije govori: — Zar ne bismo mogle večeras otići u kino?

Donna Inez nije to ni izdaleka željela: kadgod bi djecu ispratila u kino, zadrijemala bi u tami, ali sada se ona nadala, da će djevojke, uvidjevši, da još uvijek postoji i drugi jedan život, zaželjeti povratiti se tom životu i da će se osloboditi čvora mučnoga nerada, koji je obje tištio.

— Dakle, hoćemo li u kino? — ponovila je Donna Inez pozivajućim osmijehom.

Djevojke su je bez riječi pogledale svojim tužnim očima; gledale su je, da bi se uvjerile, da li je zaista takvo nešto predložila. Shvativši donna Inez nastavi: — Dobro, dobro, kako vi želite.

Narednoga je dana stiglo Pepeovo pismo: Vinca je bila kod kuće i spazivši pismo u Pilarinim rukama sva se razvedri: ali shvativši da prijateljica ne kani pročitati joj sadržaj, uznemirena, zapita: — Što veli?

Pilar savije pismo, ponovo ga uvuče u omot i odgovori: — Kao i uvijek.

— Što?

— Ništa novo.

— A o Luisu?

— O Luisu?

— Da: o kome, ako ne o Luisu?

— Nema ništa o njemu.

Vinca hladno odgovori: — Nije istina. — Donna Inez opazivši kćerkin pogled i žurbu, kojom je spremila natrag pismo, pokuša pomoći joj:

— Zašto ne bi bila istina, kada ti Pilar kaže?

Ne obazirući se na donnu Inez Vinca je dalje tražila, da joj Pilar pokaže pismo; teško se mukom svladavala.

— Daj mi pismo, da ga pročitam.

— Ne ću, ne ću.

— Što piše o Luisu?

— Ništa.

— Zakuni se.

— Na što?

— Da ne javlja ništa o Luisu.

— Ali . . . — prekine je donna Inez — to su vjereničke tajne, znaš, kako je. Ostavi je, pismo je njezino.

Vinca je i dalje uporno tražila: — Zakuni se.

— Nije potrebno.

— Daj mi da pročitam, inače . . . — i pristupivši drugarici reče prijeteći se: — Pilar . . . — ali iznenada se promijeni i stane zaklinjati prijateljicu plačljivim glasom: — Molim te, Pilar.

— Ne mogu.

Tada prinijevši ruke k licu Vinca krikne:

— Umro je?

Donna Inez pomisli, da će se Vinca srušiti na zemlju kao gromom ošinuta, pristupila joj je bliže, da

joj pruži svoju pomoć, ali na njeno veliko iznenađenje spazi, kako Pilar blijeda, problijedivši kao krpa, kima glavom i ponavlja: — Nije, smiri se, nije umro.

— Zakuni se! — krikne Vinca.

— Kunem se!

Vinca je sumnjajući netremice gledala Pilar u oči, ne će li zateći njezin pogled sporazumijevanja sa majkom. Donna Inez nestrpljivo upita: — No, što je dakle? — Činilo joj se nemoguće, da Pilar tako tragično izgleda, a da Luis nije umro.

Pilar je ponavljala: — Dobro mu je, ali ima nešto . . .

— Ne smeta — ponavljala je Vinca, — ne smeta ništa, samo neka je živ. Ali možda si se krivo zaklela: u takvim slučajevima to nije važno. — Zatim bolnim pogledom pogleda prijateljicu i stane je zaklinjati: — Pilar, molim te, reci mi, tako ti neba, istinu, bila ona kakva.

Nastala je šutnja, Sve se tri žene pogledavahu, čekahu: Pilar nije imala snage, da progovori. Na ulici je pokućarac izvikivao svoju robu i sve su tri žene, izgubivši podpuno snagu svoje volje slušale njegovo modulirano izvikivanje, kao da jedino ta vika postoji i kao da je to jedina važna stvar na svijetu. Napokon, glasom koji je bio samo sjena njezina običnog glasa, Pilar reče:

— Oženio se.

— Kroz čitava dva dana — pričala je kasnije Vinca Silviji — nijesam vjerovala, da je to istina, da je to moguće. Kako da to vjerujem? Činilo mi se moguće, da pogine na ratištu, ali da se oženi, nikako. Upitala sam Pilar: »Za koga?« »Ne znam, zove se Sol de Montalvo, iz njegova je zavičaja«. Tada sam shvatila, da je to istina. Znaš? To je ona. Dakle ipak je ona već tada bila prodrla u njegov život, a naš je odnos bio za njega samo kratak doživljaj, koji nije ni dirnuo njegovu dušu. To je istina. — Govorila je

kao obsjednuta. Silvija ju je našla, kako u kućnoj haljini čuči na podu, pred sandučićem, iz kojega je vadila Luisova pisma, da ih još jednom pročita. Kako da je utješe? Da je Luis poginuo bilo bi lakše, mnogo lakše, pronaći utješljive riječi. Jer njihova bi ljubav nadživila smrt; mogle bi joj kazati, da je njegova smrt lijepa, junačka; to bi nju ojačalo, ali ovakova je patnja zaista veća. Pilar je nazvala Silviju brzoglasom: — Vinca je tako mirna, da se baš toga bojimo, i majka i ja, jako se bojimo, dodjite, mi se osjećamo kao da nam prijeti velika nesreća.

— One su tako dobre — govorila je Vinca — donose mi toplu juhu kao da bi me ona mogla izliječiti. Čudno: kada duševno trpimo, drugi pridavaju našem tijelu najveću važnost, to je i shvatljivo, oni pokušavaju izliječiti jedino, što se dade izliječiti. Čak mi postavljaju jastuke iza ledja. — Pokazujući na pisma: — Vidiš li? Sve su to njegova, to je posljednje. Prije trideset i dva dana. Deset dana prije vjenčanja. Prevest ću ti sadržaj. Dakle... »mi amor... ljubavi moja«... da, ali to nije važno, — i preleti pogledom retke. — Eto, ovo, eto slušaj... »voloere... vratit ću se« veli, »doskora, možda više ne ću na ratište«. Eto, slušaj ovo: »štogod se desilo, sjeti se, da te ljubim«. Sada razumijem, što je htio time kazati. Poslije ovoga nije mi više pisao. Oženio se trećega siječnja. Što sam ja radila toga dana? Laž je, da neke događaje osjetimo, ne postoji osjetljivost krvi.

Silvija je sjedeći promatrala, kako se Vinca šćućurila na podu, kako je od studeni poplavila, a usnice joj pobijelile; oči, kao da su joj upale u duboke crne jame. Najednom joj se cijelo lice protegnulo u plač bez jecaja; suze su joj tiho tekle po iznakaženom licu. Položi glavu na Silvijina koljena i reče: — Grozno, grozno! — Govorila je isprekidano: — Silvijo, sve je to grozno, ti to ne znaš, ti to ne možeš shvatiti, bilo bi bolje, da umrem, zašto da živim? — Prijateljica joj je ganuta milovala kosu i ujedno se sjetila, da je te iste riječi, prigodom onoga neukusnog prizora, čula od Belluzzijeve supruge. Počne zaklinjati Vincu: — Šuti, šuti! — a Vinca je i dalje jecala. — Ti to ne znaš, Silvijo, ti to ne znaš. — Silvija nije ni znala, ali je nagađala da je ta muka lijepa, kao njezina muka, da vlastitom svojom voljom prokrči sebi put.

— I ja znam — reče Vinci. — Nije potrebno nekoga ljubiti, da to shvatimo.

Djevojka podigne oči prema njoj. — Čudiš se, zar ne? A ipak teški bolesnik još više ljubi život, jer osjeća, da će ga možda izgubiti. Kako bih u jedan dan sve zaboravila? Jer me on više ne ljubi? Ja ne znam, da li me više ne ljubi! Možda je oženio onu drugu, jer je bogata; po njegovim sam riječima mogla naslutiti, da je ta Sol vrlo bogata. Osim toga najvažnije je, da sam ga ja ljubila, da ga još uvijek ljubim. Čini ti se bezglavo? Naprotiv, mene baš smiruje pomisao, da mi nitko ne može oduzeti to bogatstvo. Sjećaš li se Prousta, našega Prousta?*

»Kod neuzvraćene ljubavi, to jest kod ljubavi...« Možda sam uvijek samo ja ljubila, ali što to smeta? U tom sam slučaju ja bila u boljem položaju. Možda sam ja svojom maštom njega iskitila, obogatila. — Prekine se, zatim tiho nastavi: — Sada je svemu kraj. Čini mi se nemoguće. Nastojim sebe uvjeriti, da se oženio, da druga žena s njim živi, jede, spava, sluša njegov glas, pozna njegov način cjelivanja. Vidiš? Ljubomora je isključivo fizička: pomisao, da druga žena nosi njegovo ime, ne uzbudjuje me, ali nepodnošljiva mi je pomisao, da druga žena pozna izraz njegovih očiju, njegove ruke. Možda je sve to obična priča: ja tu ženu ne poznam, za mene kao da ni ne postoji. Sve je to bilo tako lijepo, je li moguće, da se je sve to svršilo?

U Vincinim očima kao da bljeska neko jasno ludilo. — Jest — nastavi — drugi raspolažu u životu tolikim stvarima: Luis je znao, da ja nemam ništa.

* Marcel Proust, francuski romanopisac (1871—1922).

Sada, sve ono, što mi je njegovom nazočnošću bilo olakšano, ponovo se srušilo na mene. Osjećam se sama usred pustinje. Sudbina je odredila, da budem uvijek sama. Kao dijete sam satima promatrala igru oblaka ili brala cvijeće; nijesu mi dopuštali da pristupim drugoj djeci, ne znam pravog razloga, govorili su mi, da me djeca mogu okužiti dječjim bolestima. Tako sam, zdrava djevojčica, bolovala od opreznosti. Nitko se nije bavio sa mnom. Govorili su, da sam silovita djevojčica. Samo su jednom svi došli k meni, tetke su me primile u naručaj i ja sam shvatila, da se nešto neobična desilo. Umjesto, da se razveselim, prestrašena zaplakah. Bila mi je umrla majka. Majka je već dugo bolovala u naudaljenijoj sobi kuće. U tu sobu ja nijesam smjela unići, jer sam previše bučila. Shvaćaš li? — reče gorkim osmijehom — uvijek je meni bilo sve zabranjeno, nasmijati se u vrtu vlastite kuće, bučiti, majka mi je s prozorčića davala znakove, da šutim. Nikada, Silvijo, nijesam ništa imala, ni sjećanje na jedan sretan čas, dok nijesam susrela Luisa i počela s njim polaziti u šetnju. Nemoguće je, da je i to svršilo, Silvijo, reci mi, da nije moguće. A ovo, čemu sve ovo? — i raširivši očajno ruke pokaže na pisma oko sebe, malobrojna pisma nejednaka rukopisa.

Nastavila je jadikovanjem: — Takva mi je sudbina još iz djetinjstva. Borba je beskorisna: mi, Španjolci, smireno vjerujemo u sudbinu kao Arapi. Kod nas seljaci sjede na zemlji pred kućama, zure u nebo i čekaju. Spuštaju se muhe, gmižu im po nosu, po rukama, ali se oni ne miču. A jednoga dana bukne revolucija! Ti ne osjećaš sudbinu? Ja je osjećam kao živu osobu, silnoga diva, koji me drži čvrsto za ruku i vodi kamogod zaželi. Uzalud se pokušavamo osloboditi. Možda će sutra sudbina biti bolje raspoložena; mi Španjolci uvijek velimo: »Manana: sutra«. Odgadjamo. Ugodno bi bilo sada ubosti se iglom za injekcije i zaspati; barem do sutra. Pomislila sam ubiti se. Ubila bih se, ali ne mogu, jer postoji Bog. Ti mnogo

ne vjeruješ? Jest, poznato mi je. Možeš mi riječima dokazivati, da Bog ne postoji, da se zemlja sama od sebe sastavila, da smo mi sami rafinirani majmuni. Tako bi mi lijepo tumačila, da bih ti na koncu možda dala pravo. Imaš pravo, ali ja ipak vjerujem. Bog postoji. Bog, kojeg su ti ucijepili u krv, još dok si sisala mlijeko. Kao brazgotina injekcije protiv ospica, nosiš tu vjeru do smrti. Bog postoji. Dokaz je ovaj: da u ovom mojem slomu, ja ipak imam snage jesti, piti, govoriti. Jer kad Bog ne bi postojao, ja bih već prvoga trenutka bila skočila na prozor i sunovratila se na ulicu.

Prijateljice si nijemo pružiše ruke; Silvija pomisli, kako nitko do sada nije shvatio Vincinu dušu. Unatoč svima svojim patnjama imala je snage ulijevati radost u njihov zavodski život. Možda Vincin Bog zaista postoji. Vinca je i dalje govorila kao da je sama, ali ipak joj se u očima čitao vapaj za pomoć.

— Što ću? — pitala se — Što ću?

Soba je tonula u mrak, zastori stvarahu jezovite sjene, Silvija ustane da zapali svijetlo, a Vinca je okrenuvši se njoj ponavljala: — Što ću?

— Zar se ne ćeš vratiti u Španjolsku?

Djevojka odkloni glavom: — Ne ću.

— Zašto?

— U Cordovi više nemam gdje da budem, kuća pripada ženi mojeg oca. Radije sam tudjinka tu, nego u vlastitom domu. Oni se uvečer grle u »patiju«, odjekuje prigušeni smijeh, a kadkada, odjekuju i cjelovi. — Nadoda: — Tamo je i Luis.

— Istina, mogla bi ga susresti.

Ali Vinca dohvativši je za ruku, reče joj: — Ne, Silvijo, reći ću ti: ja bih ga potražila, molila bih ga: »Zadrži me ipak kod sebe, pa i ovako«.

— Ti bi to učinila?

— Čudno ti je? Zar ne? Ali ja bih to učinila. Rekla bih mu: »I ovako«. Govorila bih mu, kao da on meni ima oprostiti svoju krivicu. Prezireš me? Jest, moraš me prezirati. I ja bih samu sebe pre-

zirala: zato ne ću da se vratim u Cordovu. Da samu sebe ne prezirem.

Duga šutnja. Zazvonilo je zvonce i Vinca se trgne. Netko je trkom otišao otvoriti vrata.

Vinca razjasni tihim glasom: — Pošta. — Zatim nadoda: — Otići ću, otići ću odavde.

— Vratit ćeš se u zavod?

— Ne, ja ne mogu biti zatvorena, ne odgovara mojoj ćudi. Sve je bilo lako, dok sam imala Luisa, mnogo je toga onda bilo lako. Sada se sve promijenilo. Ne, ne ću ni tu ostati; što bih mogla tu? One su se zatvorile u taj život, kojemu ja više ne pripadam: neka se slobodno na ratištu svi pokolju, za ništa više ne marim, toliko sam obuzeta vlastitim uništenjem, da se ne mogu brinuti za uništenje svoje zemlje. Donni Inez sam već najavila svoj odlazak: plakala je. To je od mene nezahvalno, znam, ali mislim, da ih više ne ću ni posjećivati. Za mene je nešto za uvijek svršilo. Donna Inez je bila tako dobra! Sada već nasmiješena nastavi: — Jutros mi je govorila, da ću se udati za Talijana i da ću biti vrlo sretna. Razumiješ li? — smiješila se. — Ona je možda mislila, da sam očajna, što je propala mogućnost ženidbe. Donna Inez je stara i poznato joj je, da se često počinja sve iznova. Ne pomišlja, da nitko ne će oženiti siromašnu tudjinku. Treba mnogo novaca, da ti muž oprosti tvoju neizbježivu nehajnost prema njegovoj domovini, neshvaćanje njegovih načela, njegovih običaja, pa čak i različni ukus u jelu. Nije li tako?

— Ti si, Vinco, pametnija od svih nas.

— Ja? — i Vinca se gorko nasmiješi: — Ali! . . . Sjećaš li se, kako je bilo u »Grimaldiju?«

Jest, Silvija se sjeća. Vinca se uvijek smijala, uvijek je zakašnjavala. Vinca je ličila usnice na izlasku iz zavoda, Vinca nije pazila na predavanjima, Vinca je plesala »fandango« na stolu, a kada bi je zatekle časne sestre, prekrižile bi se. Vinca je jednoga dana naprosto izjavila: »Susrela sam mladoga Španjolca, iz Andaluzije je kao i ja, ime mu je Luis«.

Silvija je sporo išla ulicom ne mareći za hladan oštar zrak. Kad bi imala novaca, pomogla bi Vinci. Ali Vinca nije mislila na novac. — Preselit ću se u namještenu sobu, u staru gradsku četvrt, Luis je volio stare gradske četvrti. Radit ću.

— Što? — upitala je Silvija.

— Što bih mogla ja raditi? Podučavat ću. Željela bih prevoditi, po mogućnosti za film, vele, da se time dobro zaradjuje. Radit ću, štogod nadjem.

Društvo se mrvilo. Poslije Silvijina odlaska ostat će u »Grimaldiju« samo Valentina i Augusta, ali ova već sada živi osamljena u svojoj sobi, u zadahu vina i duhana, brinući se za kornjaču, mrzeći svijet, koji ne će da zapazi njezin roman. Emanuela će ostati u zavodu do udaje. Ali Emanuela nije zapravo nikada pripadala njima, ona je lako živjela, lako se zaljubila, lako se osjećala sretnom.

Ana je na dan, kada je položila doktorat — slabim doduše uspjehom, ali zadovoljna — rekla: — Odmah ću se vratiti u zavičaj, jer ću se udati. — Zatim je nadodala: — Oprostite mi! Nijesam znala kako, da vam to prije kažem, premda sam to željela. Nijesam znala kako, za mene je ljubav skriveni osjećaj, ne bih mogla drugačije postupati, čini mi se: kad bih progovorila uništila bih svoju ljubav. Mojoj je ljubavi životna potreba šutnja. Mario je takodjer takav. Još jedan drugome nijesmo rekli: »Ljubim te«. To je nešto više ili možda nešto manje od ljubavi. To je osjećaj, da ja u sreći i u nesreći pripadam njemu, a on meni, bez potrebe da to kažemo sebi ili drugima. — Kasnije je sva vedra rastumačila: — Imat ćemo veliku kuću i posjed.

Nakon Aninih izjava Valentina je iznenada bila ustala i izrugujući se doviknula: — Ah! ljubav, ljubav . . . — Zatim se nervozno i glasno nasmijala i otišla.

— Valentina je — pomislila je Ksenija — histerična. I zaključi, da je svaka od njih unatoč povjerenju, koje se temelji na danima i godinama zaje-

dničkog života i patnja, ipak u svojoj duši nešto krila jedna pred drugom. Nije moguće od tolikih duša sastaviti jednu dušu, ne možemo svoju dušu potpuno darovati drugome. Ni dušu ni misli, premda vjerujemo, da smo saopćili sve svoje misli ipak neizbježno, a da ni ne opazimo, poneka ostaje samo za nas. Primjesom sjete Silvija opazi, da se život drugarica, život svakog ljudskog bića neizbježivo vrti kao pratilac oko planeta: oko ljubavi.

*

Pošto je Valentina smijući se zatvorila vrata Anine sobe, u kojoj su se bile sakupile prijateljice, našla se u mraku sama sa svojim smijehom i prestrašila se. Raskolačila je oči i ostala iza vrata prisluškujući; sigurno će prijateljice govoriti sada o njoj. Ali nije bilo tako: Anin je glas dalje pričao o poljima, zemlji, Mariju. Dobro veli njena majka: pozira. Sigurno je noću išla s Mariom gledati polja. Udobno je imati susjede, izmedju oba posjeda samo žičanu mrežu. Mario živi sam: i to je vrlo udobno. Začarala ga je svojim virgilskim držanjem. Znam to dobro; a kasnije, čim se uda, i ona će htjeti sve napustiti i otići u grad i imati krzno. Ima novaca, ali ipak se udaje.

Silazila je niz stepenice pipajući oko sebe. Jest, to je bilo previše; Ana je umjela šutjeti sve do danas, seljanka, prava seljanka. Tko zna, što joj sve ne piše Mario! Znači, da je vrlo zaljubljena kada ne opaža kakva je, jest, kao da je od krušnoga tijesta. Mario će se utopiti u tom obilju sala, do dvije godine, odmah nakon prvog poroda, Ana će postati golema, raskvasit će se, prava mekma. Kuća, posjed: sve su to priče, laži. Ana je jedino htjela muža. I to joj je uspjelo.

U sobi je zapalila svijetlo. Oh, te škrte opatice! Na bijelom se zidu ocrtavala nakaznim obrisima njezina sjena, širila se, prelazila i savijala se po stropu. Djevojka je u sebi gutala tešku gorčinu, kao da je Anina izjava: »Udajem se« bila za nju izazov. Ana

je to izjavila jednostavno, ne spustivši svoje visoko i široko čelo: ali je u toj jednostavnosti bilo mnogo ponosa. Dok je govorila, nije ni pogledala Valentinu. Sigurno je Mario pisao Ani o onom pismu, što ga je ona, Valentina, poslala Mariju iz Rima: jedva joj je odgovorio i to samo s jednom dopisnicom, seljačina je i on. Odigrala je smiješnu ulogu. Pred njom su obojica jedva govorili, a sigurno se noću Ana oprezno šuljala kao mačka po poljima do Mariove kuće: inače ne može rasjasniti to užurbano vjenčanje, to potajno, tajanstveno držanje. Možda je Ana u drugom stanju.

Počela se sporo svlačiti. Činila je to nespretnim kretnjama, odlagala je rublje skrivajući najintimnije ruho pod haljinu. Ipak se nekako udobrovoljivši pomisli: — Leći ću i razmisliti o tome. — Ali je pomisao na Aninu udaju nije nikako napuštala, kao da joj se čvrsti čavao zabio u mozak. Njezina sjena na zidu takodjer se svlačila preuveličanim kretnjama. Goleme ruke kao da ništa ne drže. Dvadeset joj je godina. Ali u dvadesetoj godini već možemo naslućivati, kako će naš život završiti. Doživotno će živjeti u sobama, kakva je ova, sama, s knjigama na stolu, okružena svadljivim dječacima, koji uče, dolaze, odlaze, koji ne rade drugo nego se jedino ismjehivaju »gospodjici.« Tko se nije ismjehivao »gospodjici«? Koncem mjeseca slat će majci malu svotu, zahvaljujući kojoj će braća bolje s njom postupati i ne će joj dobacivati prezirno hranu kao što se bacaju kosti lovačkom psu, kojemu već curi slina niz žvale. Bolje, da se nije nikada rodila. Nije pravedno, da se ona rodila siromašna i podložna, a druge bogate i slobodne, kao Emanuela.

Svukavši se približila se ogledalu i da se bolje vidi dohvatila je svijećnjak. Pod mlazovima drhtavog svijetla njezino je lice oživljavalo kao pod nenadanim pritokom krvi. Toplina svijeće oblizavala joj je lice. Podigla je svijećnjak nad glavom; njeno se lice promijenilo i problijedilo; svijetlo padajući s

visine izdublo je na njezinim obrazima plave udubine, jasne joj se oči zamračile. »Lijepa sam« pomisli »jedva malo predebela.« Drugom je rukom skinula ukosnice i kosa joj sklizne po grudima. »Vrlo lijepa.« I nehotice pomisli na kraljicu, koja je projahala gradom, zaogrnuta jedino svojom kosom. Ta joj se pomisao svidila. Kraljici je bilo ime Isabeau. Isabeau je sigurno bila nalik na nju. Pogladila je grlo, bradu, tamo, gdje je koža najosjetljivija i bijela, vrlo bijela. Ne kao gruba Anina koža. Da ju je Mario vidio takvu, sigurno bi joj rekao: — Daj mi svoju svijeću! — Nepomična pred ogledalom, uzdignute ruke, činilo joj se, da vrši tajanstveni obred. Ludosti. Ljepota je kratkotrajna, godine prolaze, nestaju kao pijesak kroz prste. Čemu koristi ljepota? Ponovo je spustila svijetlo, postavila ga na stol i prislonivši ruku na štitnik, zamislila se. Ludosti, jest, ludosti. Počela se tiho smijati, sporim kretnjama gladiti kosu. Zurila je u zidove kao da želi pogledom prodrijeti kroz njih: da li se druge, promatraju u ogledalu kao ona? Nijedna nije nikada pokušala steći njenu intimnost. Opazila je, da je u društvu drugarica sporedna ličnost. Uvijek tako: sporedna ličnost. Smijala se, smijala se, smijala i najednom pomisli, da bi joj bilo lijepo, kada bi se mrtva srušila na zemlju usred svoje plave kose. Dohvatila je kožnati remen od haljine i opaše se oko pojasa nad laganom košuljom i stane stezati remen, sve više i više, do bola. Zatim ga skine, obavije ga oko vrata i stane ga nanovo stezati takvom snagom, da joj je dah ponestao. Svijetlećih, kao opsjednutih očiju, prekinuvši smijeh, stane se trljati i grebsti po lijepoj glatkoj koži na ručnim mišicama, a zatim svrnuvši pogled na drugu stranu počne se polako gristi. Kolike druge djevojke rade isto u svojim sobama? Tko bi pomislio, da i ona to radi? »Možda ni jedna nije nalik na mene, sigurno nijednoj nijesu noću priušteni tako strašni i slatki sni«. Noćas će sanjariti da hoda po gradu, zastrta jedino svojom kosom, kao kraljica Isabeau.

Napokon se vrata otvoriše i pojavi se indijski princ. Drago mu je, što je tako raspojasana i lijepa. On voli mekanu svilu njene kose. Princ je obučen u plavo, na čelu mu blista biser, zveckaju zlatne narukvice oko njegovih ruku. Ona uskorakne unatrag, povuče se; večeras se boji princa. Osjeća, da to nije živi čovjek, da će najednom on iščeznuti, utonuti u njezin san, raspršiti se kao sjena; ujutro on ne će biti kraj nje. Njezin odabranik ne postoji: sastavljen je od ničega, od sjene, od požude. Ne može se od njega osloboditi; nalazi se u njoj, ona mu ulijeva život. I danas, i sutra, i uvijek: čudna ljubavna veza. Taj neobičan lik, taj muškarac u istočnjačkoj nošnji, progonio ju je još kao djevojčicu, već tada je svake noći dolazio k njoj, i ona je njegova, podpuno njegova; nikada ne bi nikome mogla pripadati osim njemu, toj sablasti.

»Ostavi me, ostavi me« željela je kriknuti, ali se njezin krik sastojao od ničega kao i on; riječi, što ih je on njoj šaptao, nastajale su i nestajale u njoj. Povlačila se, a on ju je uporno progonio, smješkajući se lažnim smiješkom nad staklenim grudima, pružao prema njoj svoje duge, crnomanjaste ruke. Sve bliže su zveckale njegove narukvice, zveckanje se gotovo pretvaralo u neprekidni šum u ušima. Bježala je u krevet, skrivala se, navlačila pokrivače sve do povrh glave. Ali on, stvoren od zraka, dopirao je i do tamo, polagao joj ruke na kosu, šaptao joj, da bi je začarao. Tako godinama traje: i kod kuće, dok je majka spavala, isto je tako ulazio, razmještavao oko nje svoje dekoracije. I sada će isto tako na njegov šapat Valentina iznemoći, sve će zaboraviti, prepustit će se. A kada se ponovo probudi, ne će više naći to biće svojega noćnog maštanja. Cijelo joj tijelo boli. »Ostavi me, ostavi me!« Ali je i dalje tu ostajala spojena s njim, kao njegova žena. Jest baš tako: njena je sudbina, već od poroda, da bude žena ove sjene.

Dahtala je, jecala je, grudi su joj drhtale; osjećala je, da se nikada ne će moći izbaviti od njega, da joj nitko ne će pružiti ni najmanje pomoći, da se njega oslobodi. Kad bi njoj pristupio pravi muškarac, ona bi se spasila, a princ bi se rasprsnuo. A ovako se on svake noći vraća sa svojim čarobnim vrtovima i sagovima, sa svojim primamljivim riječima i svojom udaljenom glazbom.

Kroz zaklopljene oči curile su i tekle po djevojčinom licu suze.

Na njezin plač princ je nestao.

* * *

Silvija je bila umorna, kao da su se sada, kada ništa ne radi, srušili na nju svi dugi časovi njena napora. Sada, kada bi joj trebala najveća snaga za početak novoga rada, najradije bi sjela kraj svojeg kućnog ognjišta i zaspala. Njezina se sestra Immacolata nalazi pred porodjajem i Silvija je začudjena primijetila, da ona zavidi sestri, koja mirno i bezbrižno sjedi, dok joj u nutrinji sazrijeva novi život. Immacolata se smije i pjeva. Zatim dugo šuti, zaposlena ženskim radovima, najednom podiže glavu i nepomično zuri u daljinu, prema gorama, sjedeći pred kućnim vratima, a ruke joj medjutim same od sebe i dalje rade. — Na što razmišljaš? — upitala ju je Silvija, kada je za praznike bila kod kuće. Immacolata se nasmiješila i odgovorila: — Ja nikada ne razmišljam. — Ruke su i dalje živo radile: dijete će oživjeti i ako ona ne misli, stvara se u njoj samom materijom, odjeljeno od njezine duše.

I Silvija bi rado sjela bez misli, i čekala da život sazrije, da joj bude darovan već zreo, gotov; a naprotiv njen um nema nikada počinka, uvijek pita za razlog svačemu. Aninim odlaskom završeno je raspadanje njihova društva. Emanuela se vratila iz Firenze potpuno izmijenjena; povučena je, drugačija, prava žena. Čini se, da je nju očeva smrt duboko kosnula. Ipak nije o tome nikada govorila.

Svaka je poprimila svoje vlastite običaje, kao kada su bile tek stigle, kao prije medjusobnog približenja. Sada ih je bilo samo četiri: Vinca je napustila stan donne Inez i stanovala kao podstanarka u hladnoj kući preko Tibera. Nijedna nije imala smjelosti posjetiti je. Emanuela je odklanjala pomisao na taj posjet veleći sebi: — Drugi put, drugi put. —

Nove su pitomice zauzele zavod. Isprva bojažljive sada su već pjevale po dvorištu. Brucoškinje: svaka sa svojim nedirnutim nadama u kovčegu, svaka sa svojom sjajnom budućnošću pred sobom. Kada bi se nadvirile kroz prozor nad dvorištem, bacale su ohole poglede na starije drugarice, ne bojeći ih se kao nekoć, gledajući na njih kao na preživjele ostatke stare umiruće garde.

Belluzzi je izjavio Silviji: — Treba da vam nešto kažem — a ona je shvatila: radi se o odpustu. Možda je pogriješila, kada je jednoga jutra postavila na njegov stol grančicu mimoza; on se tada smeo, možda je tada ipak opazio, da ona nije samo pisaći stroj ili stroj za istraživanja, nego žena, a njemu je miliji pisaći stroj.

— Custo, dodjite sutra u dva sata!

Ona je dolazila k njemu svakog dana u dva sata: čemu taj naročiti poziv? Sutra, u dva sata, saopćit će joj, da može otići.

U posljednje vrijeme profesor nije bio više onaj nekadašnji. U govoru bi njegov glas, inače prividno udaljen od njegovih misli, oživio, osjećalo se, da sada sudjeluje u razgovoru. Ali to bi potrajalo samo čas: njegove bi oči izgubile staklenasti izražaj, postajahu prave oči, koje gledaju. Jednoga je dana otvorio prozor knjižnice, u kojoj je Silvija radila, i nadvirivši se počeo promatrati prolaznike. Silviji se to činilo tako neobičnim, da je skočila na noge spremna na sve, ali profesor se okrenuo k njoj i mirno joj rekao: — Ugodan je ovaj konac siječnja. — Zatim je prošao rukom po daski prozora, na koju je padala blaga zraka sunca, kao da će pogladiti dasku.

Čim je ušla, prošla je kroz predvorje s kipovima, smetena od svojih vlastitih koraka kao kada je po prvi put ovamo došla. Nije skinula ni šešira ni ogrtača, ušla je k profesoru kao da je došla u posjete. Belluzzi je radio: Silvija je stala gledajući ga s poštovanjem i ganuta, kao da ga po prvi put vidi. On podigne glavu i spazivši je nasmiješi se.

— Custo, imam za vas dobre vijesti.

— Za mene?

— Za vas. Kada polažete državni ispit?

— Početkom mjeseca.

On ponovi odobravajući: — Početkom mjeseca, dobro je. Petnaestoga možete nastupiti na svoje novo mjesto u Littoriji.

Silvija je ostala bez riječi: nijema, zurila je u profesora, zatim upita: — Bez natječaja?

— Bez natječaja. Nastojao sam učiniti za vas, koliko mi je bilo moguće: jedna je nastavnica iz zdravstvenih razloga napustila svoje mjesto. Vi ćete, mila Custo, otići na njeno mjesto.

Profesor je nasmiješena lica čekao, da Silvija izrazi svoju radost. Ali Silvija uza sve naprezanje nije bila zadovoljna, nije njena krivica, što joj ni jedna riječ ne prodire kroz usta. Suho je promrmljala: — Hvala vam!

Ali profesor je nastavio: — Vi ste, zar ne, zadovoljni? Zadovoljni?

Svrativši pogled na drugu stranu Silvija izusti: — Jesam. — Pogledavši napokon profesora u lice nadoda žaleći: — Tada više ne ću moći k vama.

Profesor primi njene ruke u svoje hladne ruke: — Što sam vam jednom rekao? Sjećam se, jer sam više puta sebi to ponovio. Vi ćete, Custo, imati velike uspjehe. Toliko sam godina u vezi sa mladim ljudima. Poznam ih, lako naslućujem njihovu budućnost. Vi ćete uspjeti. Meni je bilo drago, da ste kraj mene, da sam vas približio našem radu. Ali tu nije vaša budućnost. Littorija je novi grad, to je kao dobar predznak, tamo počinje vaš novi život.

Govorio je kao sa katedre, upotrebljavao iste izraze: »Mladi ljudi.« Jest, sada ona nije više ona Silvija Custo, nego jedna od onih »mladih ljudi,« od kojih se on osjećao neumoljivo udaljen: zaboravio je, da je toliko puta došao k njoj i upitao je za savjet: do tada su »mladi ljudi« bili drugi, njih dvoje nalazili su se na drugoj višoj razini.

Silvija ga još jednom zamoli: — Dopustite mi, da ostanem kod vas, učinite, da ostanem.

— Nije moguće. To bih sebi kasnije predbacivao, a i vi sami sebi. Sada vaš život počinje. — Nasmiješio se i šaljivo nastavio: — Mislim, da se ne bojite? U Littoriji ćete napisati onu knjigu, o kojoj ste mi govorili prije doktorata. Skupa ćemo djelo pregledati, ja ću napisati predgovor, da se sačuva nešto od našega zajedničkog rada.

Silvija se nije mogla i dalje protiviti: mora kazati, da je zadovoljna, ništa drugo, možda je i zaista zadovoljna, samo joj kao na dan ispita prevelika radost ulijeva u prsa veliku gorčinu.

— Uostalom... — počne on promijenivši glas. Mirno su njegove ruke počivale na koljenima, njegove su oči bistro sjajile iza naočala: — Uostalom, i moj se život mijenja, draga Custo! — Govorio je novim glasom, što ga je tek nedavno Silvija opazila, ne glasom katedre, ne ubrzanim, bešćutnim kućnim glasom, nego zvučnim i toplim glasom kao kada bi rekao: »Hvala ti, Doro« primajući iz ženinih ruku šalicu čaja. Glas, koji je dopirao iz prošlih dana, možda glas, koji je premalo upotrijebio u mladosti, još neiskorišćeni glas.

— Moj se život mijenja — nastavio je — nijesam vam prije rekao razlog tome, jer je moje mišljenje bilo, da mora ostati u tajni, tako mi se velikim činio taj uzrok. Ili možda zato, što sam se bojao, da bi se mogao učiniti smiješnim u toj mladenačkoj radosti. — Ponovo se prekinuo, pozorno promatrao svoje nokte, zatim razjasni: — Očekujemo dijete.

Nakon stanke nastavi: — Vi shvaćate, mnogo toga, što nam se prije činilo bitnim, sada je za nas sporedno. Sve se preobrazuje, vrši se čudo. Ne znam, da li ću i dalje raditi. Ne znam što ću raditi, naš će se život promijeniti, u mnogočemu promijeniti. — Pribravši se nastavi: — Jest, svakako, radit ću, još više nego do sada. — Ali to je rekao takvim glasom, da su zaista te riječi bile samo riječi.

— Shvaćam — odgovori Silvija. Njegove su oči već bile nestale iza naočala, profesor je zaista starac, bijeli, rastrešeni, daleki starac voštanih ruku. Pred Silvijinim se očima pojavio daleki prizor: neuredna žena povraća, suze joj teku niz naličeno lice, dahtanje glomaznih grudi pod kućnom haljinom: »Vi, gospodjice ne možete shvatiti . . .«

— Shvaćam — ponovi Silvija i osjeti želju da rukom potapše po starčevim rukama: — Dragi, dragi profesore — reče mu kao da pred njom stoji dijete.

Kasnije je došla i gospodja Dora, da pozdravi Silviju: materinstvo je probudilo kod nje osjećaj zadovoljstva.

— Hvala vam — reče gospodja Dora Silviji značajno. — Vi ste uvijek bili tako dobri, tako dobri, i prema meni.

Silvija odgovori: — Ja nijesam za vas nikada ništa učinila.

Istina. Za nju, nikada ništa. Za nju ne bi bila ostala tu ni jedan jedini sat više. Sve joj je tu postalo nepodnošljivo: debelo i mlohavo tijelo te žene, profesorova popustljivost, ta stara kuća, te knjige, ti muzejski bijeli kipovi u predvorju.

Sva trojica su sada stajala: muž i žena, jedan kraj drugoga, djevojka licem prema njima. Izmedju to dvoje, koji su mjesecima skupa radili, spustio se zastor: možda ni on ne vjeruje u rad, i on je kao i svi drugi, bila je dovoljna sitnica, da ga skrene s puta: njihove su posljednje riječi zvučile ljubezno kao na službenim rastancima. I da još čitav sat ostanu skupa ni jedan ne bi imao zapravo što da kaže.

Tada Silvija reče: — Dobar večer, gospodine profesore — zatim pozdravi gospodju, okrene se i sama izađe u najvećoj žurbi.

Nakon Silvijina odlaska jedino su preostale od nekadašnjeg društva: Augusta, Valentina i Emanuela; one su se čvrsto povezale kao po prirodnom nagonu održanja. Augusta i Emanuela pratile su Valentinu na fakultet i pisale bilješke za nju. Nikada nijesu bile tako sjedinjene: među njima se stvarala nova i jača intimnost. Često je Valentina dolazila u iskušenje, da prozbori o noćnim posjetima princa, Emanuela, da prizna Štefanijino postojanje. Ipak su međusobno bile tako različite, da druge pitomice, gledajući ih kako uvijek idu skupa, nijesu shvaćale kako Emanuela može, da se druži sa Augustom i Valentinom.

Uvečer bi se sastale u Augustinoj sobi. Valentina je učila s knjigom na koljenima, od vremena do vremena pridizala glavu, da sasluša prijateljice. Zatim bi bez volje nastavila učenje.

Iza ormara, pod kojim je spavala kornjača Margherita, Augusta je držala vino: miris se širio po sobi kao da prodire iz Augustine puti. To je kod nje bilo kao skrivena bolest, njene su prijateljice hinile, da toga ni ne opažaju, samo da je ne uvrijede. Naprotiv su joj prigovarale, da previše puši, cigaretu za cigaretom, ali bi ostale bez riječi, čim bi im Augusta odgovorila: — To je sve, što imam u životu! — I najnoviji su joj roman odbili! Nakladnik je izjavio, da roman ima u sebi nešto originalna, ali da je sve izneseno, kao promatrano iza stakla, a ne stvarno proživljeno. Augusta je odložila rukopis u pretinac i nije više o njemu govorila. Počela je pisati drugi roman; pričala je prijateljicama zapletaj, prikazivala im pojedine osobe, raspravljala kao da te osobe zaista postoje. Tvrdila je, da će, ako se osobe iz njena romana pojave na vrata, ponuditi im, da sjednu i saslušati ih.

Pila je, da bi mogla pisati; pisala je i pila do kasno u noć. Valentina je jednom rano ujutro ušla u njenu sobu i tvrdila je, da je zrak u sobi bio prezasićen dimom i zadahom.

Časne su sestre sve to podnosile, jer je Augusta bila najstarija pitomica u zavodu i činilo se, da će tu za uvijek ostati. Sada bi se sestra Prudenzina otvorivši vrata Augustine sobe, prije utrnjivanja svijetla, prijazno nasmiješila djevojkama. Raspravljanja, buka, glasovi dopirahu sada iz drugih soba; ovim se sobama sestra Prudenzina morala sada obraćati stroga lica. Stvorilo se novo društvo oko mršave, plavokose, egzaltirane Šveđanke, po imenu Ingrid, koja je istodobno učila pravo i ginekologiju.

Sada je Valentina ulazila u sobe svojih prijateljica ni ne pitajući, da li je dopušteno. Isto tako Augusta i Emanuela u njenu. Kroz čitave su sate raspravljale ispod glasa o najraznovrsnijim pitanjima. Često se razgovor kretao oko pitanja muškarca i žene. Emanuela ih je promatrala i mislila: »Na drugo uopće ne misle.«

Augusta i Valentina predbacivale su Emanueli njeno buduće vjenčanje kao izdaju: u njima se budila nada da će jednog dana ona napustiti Andreu i da će im izjaviti: »Ostajem tu.« Tome su se potajno nadale ulijevajući joj u srce svojim riječima gotovo grižnju savjesti.

— Ti odlaziš, napuštaš nas.

Emanuela se nemirom oslobađala tih njihovih poziva, sljubila se s njima, jer je znala, da će to još samo kratko potrajati. Ali ostati tu uvijek, iza tih zatvorenih velikih prozora, ne, nikako, usred opatičkih suknja, usred te boležljive radoznalosti svojih drugarica, koje provode cijele noći raspravljajući o tajni rađanja. Ne, nikako.

— Ne ću vas napustiti, bit će kao da sam i dalje s vama, posjećivat ću vas. — Augusta osjećajući,

da je Emanuela odlučila pobjeći od njih, kimala je glavom:

— Ne, to nije jedno te isto. Više ne ćeš dolaziti i čemu bi došla. Par dana prije Božića posjetila nas je Klara. To nije bio njezin prvi posjet, ali kod svakoga novog posjeta bila nam je sve dalja. Ti nijesi poznavala Klare? Udala se prije godinu dana, neobična djevojka, učila je arhitekturu. Uvijek je bila lijepa, ali sada je njena ljepota drugačija, nama strana: došla je u nama nepoznatoj haljini, s krznom, niti šešira nije skinula. Jednom smo je, mi od filozofskog fakulteta, posjetile u njenu stanu, sve je ispalo smiješno. Nijesmo znale, što bismo govorile: nastojale smo držati se uspomena. »Sjećaš li se?« Neprestano tako, čvrsto smo se držali prošlih događaja, koji su nam se iz vremenske udaljenosti činili otrcanima. Ona je nastojala da sa svakom izmijeni po koju riječ. Klara, nekadašnja naša Klara, činilo nam se, da samo pomiče usnicama ne izgovarajući riječi, kao da je nijema. Zatim nas je lijepo počastila kao što je običaj u uglednim domovima, nas, koje smo godinama jele skupa s njom, juhu od karfiola. To nas je još više zbunilo, a ipak smo pretjerano jele. Kasnije smo to sebi predbacivale, a i ona je bez dvojbe pomislila, da je s naše strane to bilo pretjerano, ali mi to nijesmo činile od gladi, nego zato da nečim zaposlimo ruke i usta, dok smo promatrale Klaru. Kada je ona k nama došla, također se zbunila. Gledala je naokolo i izjavila je: »Kolike sam godine tu proživjela.« Izrekla je to nježno, ali je bilo jasno, da se čudi. A ipak je tu bila sretna, naročito je prijateljevala s Ksenijom i Silvijom i poradi toga smo sve bile pomalo ljubomorne. — Nakon stanke Augusta nastavi: — Vjeruj mi, ništa nije tako neumitno osuđeno kao prijateljstva iz školskih dana. Zašto? Jer u tim godinama mi nijesmo zaista ono, što jesmo, nego pokušavamo udesiti svoju ličnost prema različnim kalupima. Ako kasnije postanemo

sasma drugo, ne želimo, da nas vide. Stid nas je naše nove ličnosti. Dovoljan je jedan korak, jedna kretnja i naći ćemo se na drugoj strani.

— Možda nije tako kod svih.

— Tako je. Treba biti hrabar i podnijeti i taj rastanak. U zavodu je sve pitanje hrabrosti. Stvoriti sebi svoj život, ne pokušavati živjeti više života. Ostalo, sve ostalo ne vrijedi.

Stresla je pepeo sa cigarete, spustila glavu, drugu ruku turila u džep; njezine su kretnje svakog dana gubile od svoje ženskosti. Pod očima nabuhli kolobari. Željela je, da prijateljice odu, bilo je očito da želi ostati sama i posvetiti se radu i piću. Možda ona onoga dana, kada se ukrcala na parobrod prema talijanskom kopnu, nije pomišljala, da će spasti na ovo, možda je prislonivši se na ogradu palube promatrala nebo i zvijezde, nemajući točne želje. Možda je tada jedino željela otići iz kuće i da se njena potpuno nova sudbina ostvari sama od sebe. Sada je već primila mirno i neumoljivo držanje. Između nje i Valentine, Emanuela se osjećala kao zarobljena. Pogledavala je još jednom sve ono, što je od njih dijeli, da bi sebe uvjerila, da ona nije kao one. Njezina joj se prošlost prikazivala kao potajno sredstvo, koje će moći upotrijebiti u svoju korist. »Nijesam živjela kao one, ne ću ni živjeti kao one.« Olakšanjem se udaljivala od zavodskih vrata idući ispod ruke s Andreom. Možda se sve te žene, počevši od opatica do djevojaka međusobno mrze, stišću se jedna k drugoj, ne bi li se osigurale, da ni jedna ne može pobjeći. Ali ona, Emanuela, ona će uspjeti. Kadikad se osjećala prigušenom kao da nema dovoljno zraka i daha. Bježala je, tražila Andreu, ali u posljednje vrijeme u njegovom bi je društvu spopala nevoljkost; činilo joj se, da je mladić previše strog i pretjerano nepopustljiv. On nju voli do obožavanja, iskren je, pošten je, odlučan, ali i previše razborit, nikada, možda ni jednom prigodom nije

zaželio nešto nepredviđeno ili bilo koju ludoriju. Bio je već ožujak i Emanuelu je spopodala uzbudljiva radost poradi povratka proljeća. Rado bi se dugo zadržala na ulici, smješkala se i gledala na sve strane; Andrea je izgledao zadovoljan, ali ne tako uzbuđen kao ona, promatrao ju je napola začuđen, napola zgranut i pitao: — Kamo ti to gledaš? —

To je djevojku srdilo i ona bi odgovorila očito pogođena: — Gledam. Zar ne smijem gledati?

Njihova je ljubav postajala tiha, bez uzbuđivanja, naravna. Zaručili su se i do par će se mjeseci vjenčati. Roditelji su zadovoljni, svi su zadovoljni, sve je već uređeno, ne treba ništa više raditi, ništa više osvajati, nema više iznenađenja. Andrea je dolazio po nju u pet sati, a u osam ju je pratio natrag. Prije podne je Andrea učio, Emanuela je izlazila sama ili u društvu drugarica, kadkada bi posjetila Štefaniju. To su joj bili sada najmiliji satovi dana. Tada je zaista vesela i lagana izlazila iz kuće. Možda sada, kada šeta sa Andreom ni ne hoda onako lijepo, kako se njemu sviđalo. Izlazila je iz kuće i išla prema njemu, koji je čekao na uglu, znala je unaprijed, što će joj reći, znala je, kako će je on poljubiti, znala je, kako će joj on reći: ljubim te. U njoj se budila bojazan, da će njihova ljubav zaspati, da ne će više biti neprestana igra na žici nepredviđena, nego mirna, tiha naklonost. Kadikad bi pala u iskušenje, da mu sve reče i o Miroviću i o Štefaniji, sve, samo da bi se on trgnuo, samo da bi tim bacila kamen u mrtvu baru svoje ljubavi.

Još uvijek ožujak, ali u zraku nešto već sazrijeva, još jednom će se roditi proljeće. Pod udarcima vjetra rastrgao se sivi, nabrekli oblak, koji je prijetio olujom i pojavila se velika, plava mrlja neba; plava se mrlja širila, zastirala sve više nebo, tjerala oblake: sunce se već ispružilo na kućne krovove, curilo na ulice, blještalo na staklima izloga. Prozirni oblaci

ružićaste boje prolazili su sporo po nebu, kao da ne žele iskvariti jutro.

Emanuela je izašavši iz zavoda krenula pod suncem; njezin se lik odražavao u svakom izlogu, i ona je u taj svoj lik gledala kao u novu ženu, jer je na sebi imala novu haljinu. Išla je sigurna koraka, prolazila ulicama, uzdignute glave gledala na sve strane, ne promatrajući više ni izloge obuzeta užitkom hodanja pod suncem, po cesti, koja malim usponom vodi do »Ville«. Iz kućnih su vrata nadirali ljudi, djevojke bi zastale na kućnom pragu, pogledale bi u sunce i zablještene spuštale pogled, zatim nasmiješena lica nestajale u mnoštvu. Emanuela zaželi, da ona već bude na vrhu uspona i da samu sebe gleda, kako dolazi u novoj haljini.

Niti pomisao na ono, što je odlučila jutros kazati Andrei, nije mogla okrnjiti njezinu nasmiješenost, koja joj je golicala kožu, sjajila u vlažnim, bistrim očima, kao da su joj ulili kaplju mora. Neki muškarac prošavši pokraj nje pogledao ju je, zatim još jedan, dvije su se žene za njom okrenule promatrajući je.

»Villa« je bila sva obasjana od mladoga lišća; Emanuelini su koraci probudili tihi šljunak staze, mračnu sjenu grmlja. Sjela je i čekala okrenuvši lice prema suncu. Malo podalje igrala su se djeca, do Emanuele bi dopro koji krik, koji bi odmah zamro kao vrisak lastavice. I u Štefanijinu je vrtu sunce, spušta se kroz otvor zavoda i prostire po zelenilu; a ipak kao da ono nije ovo isto sunce, mislila je Emanuela, ono je sunce utamničeno, slično onomu, što udara u Augustin prozor, kada ujutro otvara prozor, da se soba prozrači od dima duhana, što se noću nagomilao.

Treba zaista hrabrosti, ako kani govoriti s Andreom u takovom jutru. Ne bi smjela pokvariti ove miline, nego propustiti joj se, dapače, uživati je bez brige za oblake, koji su se nadvili nad danom. Zar itko pridiže glavu, da pogleda oblake? Ne treba biti zabrinut, ne treba ništa učiniti. Treba čekati i podati se ovom zahvalnom, toplom jutru. Ali to ju je već progonilo, nije više imala mira. Kada bi se uvečer vratila u zavod, Augustini bi je razgovori protresli kao da ju je netko zgrabio za ramena; na noćnom je ormariću stajala očeva slika: bijelo lice i podpuno bijela kosa, samo oči crne, oči, koje su je slijedile po sobi, istraživale i neumorno ispitivale, da li je priznala. Jest, jest, treba, treba. Ali u ovom času uživa sjedeći na klupi i čekajući: bilo bi joj drago da Andrea zakasni. Češće se u društvu s Andreom, Emanuela osjećala nezadovoljnom; željela je, da joj mnogo priča, ali je on šutio. — Na što misliš? — upitala bi ga ona. On bi odgovorio: — Ljubim te. — Zašto da mu ne kaže? Možda se njemu čini, da će taj njegov mir prijeći i na nju dodirom i toplinom ruku, nju su naprotiv te šutnje udaljivale od njega i budile u njoj osjećaj, da oni nemaju ništa zajedničko, osim časovitoga zajedničkog koraka. Naprotiv dok je ona njega čekala, u svojoj je mašti zamišljala drugog Andreu; Andrea joj je tada bio u prsima, u krvi.

Osjećala je, kako prolaze, jedan po jedan, časovi čekanja. Ne može više natrag. Na brzoglasu mu je rekla: — Moramo se sastati, jest, baš jutros. Imam ti nešto reći. — Dakle, korak je izvršen. Kada je opet objesila slušalicu brzoglasa, ostala je nepomična i duboko se zamislila. Zašto baš jutros, a ne jučer ili sutra? Ludo je bilo tako dugo čekati, bojažljivom zabrinutošću sve skrivati, a zatim danas, iznenada, gotovo nehotice reći na brzoglasu: — Imam ti nešto reći. — Nije samo zato, što je Andrea jučer najavio, da treba misliti na traženje stana. Možda je zato, što već duže vremena osjeća bolnu potrebu, da se oslobodi svoje laži. Ili možda poradi približavanja proljeća i želje, da bi se tog proljeća mogla podpuno naužiti, a ne biti prignječena od Štefanije, Andree, prijateljica i od zabrinutosti poradi svoje laži. Umor-

na je već od toga mračnoga zavoda, odvratno joj je i to drugovanje s Augustom i Valentinom. Nije htjela više ostati u »Grimaldiju«, a nije htjela ni odkloniti brak i lijepi stan, što ga može urediti svojim novcem. To bi napokon bio slobodan ženski život, ona želi uništiti tu tjelesnu tajnu, koja postoji između nje i Andree, inače će se i ona iz očaja vremenom početi uvečer opijati. »Ne mogu, ne mogu mu reći — mislila je, — ne ću imati snage, previše vjeruje u mene, previše se pouzdava, jednoga ću dana otići, pobjeći ću ne priznavši mu ništa.« Progonila ju je bojazan, da bi Andrea mogao saznati prije nego ona progovori, od tih misli nije noću mogla zaspati. U tim su časovima u susjednim sobama drugarice spavale, Emanuela je jedina bila budna kao kradljivka.

»Imam ti nešto reći.« Andrea se u ovom času već uspinje sa trga del Popolo prema »Villi«, Emanuela gotovo čuje njegove korake. Odmah će je upitati: »Što mi imaš reći, Nuelo?« Kako je odlučila početi? »Slušaj, Andrea« ... To jedino znade: »Slušaj Andrea«..., zatim treba naglavce zagnjuriti, govoriti, govoriti i ne dati mu vremena za odgovor, o djevojčici, o Stjepanu. Ali sve to sada zvuči kao izmišljena priča: sunce je jedina stvarnost. Sva je kao obamrla, od ruku sve dalje, sve do mozga. Veličanstven je nebeski svod. Emanuela se osjeća ništetnom sitnicom, bez uspomena, bez doživljaja, bez prošlosti. Kao mala djevojčica pod suncem. Pravo ništa.

Andrea je stigao i sjeo kraj nje, primio je za ruku, poljubio je, zadržao među svojima. Zatim je napola zaklopio oči prema suncu i rekao joj:

— Umoran sam.

— Lijepo je jutro.

— Lijepo, ali ja sam umoran, noćas sam do kasna učio. Teza je teška; da, tebi je to dobro poznato, živiš usred učenja. »Grimaldi« je leglo svakojakih teza, ali ipak moram ti priznati svoju umornost. Noćas sam popušio dvije kutije cigareta.

— Oh! To nije dobro!

— Znam, — reče i umukne zanesen od sunca. Zatim se trgne i okrenuvši se k Emanueli upita je:

— Što je, Nuelo?

— Zašto, što je?

— Jest, što si mi htjela kazati? Što se desilo?

Emanuela nije odgovorila, već ga samo pogledala: Andreov lik je njoj tako blizak: možda ga više ne će vidjeti, srce joj se stisnulo, a ipak joj se njezina bojazan učinila pretjeranom, komedijaškom bojaznošću, doći će do svađe, a zatim će se Andrea vratiti k njoj. Ona se ne će odreći.

— Ljubiš li me? — upita ga nježno.

— Obožavam te. Što se dogodilo?

Uporno ga promatrajući izusti: To su ... — i neizvjesnom kretnjom ruke nadoda: — ... prošle stvari.

— Reci mi!

Od nepokretnog stajanja na nejakom suncu promrzla je, opazila bi to, čim bi se samo malo maknula, trnci bi joj prošli ledima.

— Reci mi — ponovi on radoznalo.

»Reci, reci«, kao da brojni glasovi oko nje ponavljaju isto: »reci, reci«, glasovi je guraju prema ponoru, ona se opire, brani, ali je već prejake snage guraju, mora popustiti, survati se. »Stvari«. Glupe li riječi! »Stvari«, sva ona grozota, i Stjepan i Štefanija: samo su »stvari«. »Reci, reci, govori«. Zbunila se i usnice joj grčevito zadršću, tjeskobom u srcu, kao da tek sada uviđa svu težinu događaja promrmlja:

— To je strašna stvar. — I stane ga ukočena promatrati odmaknuvši se od njega, kao da se boji, da će ga zaraziti. — Strašna stvar, ljubavi moja, Andrea, srce moje.

Andrea je problijedio i izvan sebe čekao, zatim gledajući je ponovi: — Reci, reci!

(»Reci, reci, govori«. Svuda naokolo potpuna tišina, sunce, po koji prolaznik, »reci, reci, govori«. Sada će me ćušnuti.)

— Andrea, to je strašno.

(Glas jedva prodire kroz grlo, pretrgnuti glas, ledeni srsi u kostima, oči se okreću u očnjacima, tako se možda umire.)

— Andrea, nijesam ti nikada rekla istinu . . . — zadrhtala je po čitavoj kosi, krv joj drhturi, ledi se, bada je. — Uvijek sam ti tajila . . . — glop, glop, glop, srce će joj se raspući, tolika je njezina uzbuđenost, sva joj se krv u tijelu sledila, a srce joj lupa: glop, glop . . . — Uvijek sam ti tajila da imam djevojčicu.

— Što to pričaš?

Emanuela je vidjela, kako je skočio i sav problijedio. Zatim je kao bez svijesti nastavila: — Jest, istina je, djevojčicu, ostavi me, udaraj me, što mogu?, Andrea, jest, djevojčicu, Andrea, nemoj otići!

Andrea je otišao, pošto je od Emanuelina istrgana glasa sve čuo. Bio je nepomičan, do groze miran. — Reci, reci — hrabrio je, kadgod bi se ona prekinula. Promatrao ju je pronicavim strogim očima. — Reci, reci — ponavljao je, kadgod bi se ona zaustavila.

— Davno je sve to prošlo, niti se više ne sjećam, nitko ništa nezna. Jest, u Firenzi, avijatički časnik . . . Sve ti pričam, vidiš? Sve ću ti ispričati i ti ćeš shvatiti, što je to bilo za mene, ti si pametan mladić . . . — Andrea je bio blijed, gotovo beskrvan, ali je i dalje slušao, puštao je, da govori. — Zvao se Stjepan Mirović, prije sedam godina, jesam li ja kriva? Bila sam tako mlada, pravo dijete, slušaj, Andrea . . . — A on je pozorno slušao, jedino govoreći: — Reci, reci — sve jače je tjerao da govori, nije htio da ništa zataji, htio je doznati sve, sve. — Reci, reci!

— Zatim je umro, strašno, u gorućem zrakoplovu, nije ni znao za djevojčicu, nijesam ni ja tada još znala, desilo se tako, protiv moje volje, a da nijesam shvaćala, što radim. Sve je prošlo. Nijesam ga niti ljubila. Kunem ti se: nijesam ga ljubila.

Tada Andrea skoči na noge i dovikne joj: — Gadiš mi se! — i ni ne pogledavši je, žurno se udalji.

Uvečer u zavodu.

Po uglovima hodnika mračne sjene kao da spremaju mračnu zasjedu: pod vratima prodire nit žuta svijetla, neke djevojke uče, druge se vraćaju umorne, prozeble, bacaju knjige na jednu stranu, torbu na drugu, skidaju šešir. Zvonce negdje zvoni besprekidno, para uši, dozivanje prolazi od vrata do vrata, budi ih, drma ih. Čuje se, kako se pomiču stolci, kako se otvaraju i zatvaraju vrata, odjekuju koraci i glasovi po hodnicima i stepenicama, djevojke silaze, ispunjavaju blagovaonicu. Kratak mrmor molitve, šum stolaca, pomicanje posuđa, boca s vinom i vodom, glasovi bi se najradije uzdigli, rasprostrli, ali nešto ih zadržava: potiho psikanje časne sestre, koje naliči na brnjicu za djevojačka usta.

— Emanuelo, što ti je?

— Glava . . .

— Jedi i proći će.

— Jest, jest, jedem.

Blagovaonica miriši po mandarinima: djevojke ustaju, svrštavaju se u redove, koprenama na glavi: u svetištu večer nepomično počiva, zastrta zlatom i voštanicama. Skrivena zatvorena večer drugačija od večeri na ostalome svijetu. Prolaze, dolaze i odlaze ljudi pred prozorima, koji zatvaraju večer tih djevojaka. Kod posljednjih riječi molitva omlohavljuje, gubi dah. Poneka od djevojaka okrenuvši glavu pazi na znak, na koji će smjeti ustati: ali časna majka ukočeno zuri u oltar, sestra Lujza vješto moli. Djevojke osjećaju oštri bol u koljenima; jedna misli na školu, druga na čarape, koje treba zakrpati. Valentina šapće Emanueli:

— U sobi imam pilula, hoćeš li jednu?

— Pilulu? Ne, hvala, idem u krevet.

Noć je duga, beskonačna. U Emanuelinu sobu upadaju udarci noćnog zvona, gluhi udarci kao da drmaju noć. »Da mi je zaspati, kad bih mogla zaspati; možda ću brojeći zaspati; jedan, dva, tri, četiri, pet . . . sto devedeset devet, devedeset osam. I broj-

ke imaju isti zvuk kao i zvono i mrak, u ušima joj neprestano odzvanja strašna rečenica, udara je, gura, zahvaća: — Gadiš mi se!

Glava je teška od težine tih riječi. Andrea je izgovarajući ih nakrivio usta kao od nesavladive odvratnosti. Mrak se kovitla oko nje, i ona malo pomalo upada u nemiran san.

Netko je maknuo vrata. Emanuela je skokom sjela na krevet, raskolačila oči u mraku: to je Andrea. Ući će i zaklati će je. Umrijeti znači osloboditi se svega, znači besprekidni, veliki san. Netko kuša provaliti prozor: to je Andrea. Ulazi, gleda Emanuelu, dovikuje joj: — Gadiš mi se! — trga joj košulju s tijela, upire prstom prema njoj: — Gadiš mi se! Gadiš mi se! — Šuti, Andrea, šuti... probudit će se drugarice, čut će... — Gadiš mi se! — Po stepenicama žamor koraka: časne sestre i drugarice trče u noćnim košuljama nalikujući na sablasti: nemoguće je pobjeći, Andrea je ne će pustiti, on baš hoće da časne sestre i drugarice doznaju, to je njegova osveta. Emanuela jedva može zaklinjati: — Šuti! Šuti! Andrea, smiluj se! — Ali on se kesi, pokazuje je napola nagu drugaricama; viče: — Pogledajte sada, kakva je, gadi mi se, gadi mi se!

Andrea, drugarice, časne sestre, svi zure u nju strogim pogladom. Koliko oči? Jedno jedino, ali golemo oko neprestano ponavlja: — Gad! Gad! — Zaglušujući glasovi pretvaraju se u urnebes.

Nikako da osvane zora.

☆

— Ni ja nijesam mogao spavati — odgovorio je Andrea, i prekine svoj govor, jer se približavao konobar. — Što ćeš? Pivo? — i ne čekajući na Emanuelin odgovor, naruči: — Dvije pive.

Emanuela je zurila u mrlju od hrđe na stolnjaku crvenih i plavih kockica. U svojim mislima primijeti, da ta mrlja od hrđe ipak postoji, premda se oko nje sve ruši; toliko su puta posjetili tu pivaru, i ljeti, kada bi došli, da se naužiju hlada u bašči. Dolazile

su skupine žednih i gladnih svećenika; oko njih su šumjeli njihovi ogrtači i suknje. Sjedili su u krugu, položivši ruke na čaše, svojim gustim naočalima naličili su na slijepce. Emanuela je pitala sebe: »Zašto su svi popovi kratkovidni? Možda zato, da bi mogli promatrati svijet iz veće daljine.« Andrea je sada sjedio i promatrao ruke, Emanuela je čekala, da on progovori, napela je svu svoju pažnju, spremna na odgovor, ali je on i dalje šutio, a ona je i nehotice pomišljala na drugo.

— Mnogo bi mi lakše bilo oprostiti — nastavi napokon Andrea prekinuti razgovor — ja noćas nijesam spavao, jer sam se htio uvjeriti, da je nemoguće, da ti oprostim. Ti sama ne bi htjela, da ti oprostim.

— Ja? Andrea?

— Jest, ti. Danas ne, danas bi mi bila zahvalna možda bi mi i ruku poljubila, zar ne? Ali ti ne bi nikada zaboravila, da sam ti oprostio.

— Jesi li poludio?

— Ne mislim. To još nijesam. Poludjet ću sutra, kada mi napokon bude jasno, da se je zaista sve svršilo. Noćas sam znao, da ću te još jednom vidjeti, da se razjasnimo. Postojala je još uvijek ta utjeha, činilo mi se, kao da nije sve svršeno. Ali poslije toga, doskora, do jedan sat... Ne plači! Ne... ovakovu, kakva si sada, ne ljubim te više: ne mogu te prepoznati. Ona Emanuela, kakvu sam je ja poznavao, kakvu sam je ja sebi stvorio i kada bi legla s muškarcem, učinila bi to samo iz ljubavi. Ali naprotiv, sama si ti rekla, nijesi ga ni ljubila, učinila si to tako, no, da saznaš, kako je to. Trebao sam odmah na početku opaziti, da pripadaš onoj vrsti žena, koje prezirem. Kako se zove beba? Štefanija? Držiš je u zavodu, zar ne? Shvaćam, nitko ne smije to doznati. Ali što ti je stalo, kada ti to znaš, i što u sve to ulazi djevojčica? Ali ti ni nju ne ljubiš; koga ti uopće voliš? Ne... ne, ne, molim te, da si me voljela drugačije bi postupala, ti voliš jedino samu sebe, onu kakva bi ti željela biti, zaljubljuješ se u nemoguće.

— Pusti me, da govorim.

— Zašto? Samo bi izrekla nove laži. Više ti ne vjerujem. Razjasni mi: kada si posjećivala djevojčicu? Nedjeljom? ... A kamo sam ja mislio da odlaziš? ... Shvaćam, svaki bi se put opravdala novom izlikom ... Kako sam bio glup! Ja sam mislio, da se moliš u društvu časnih sestara ili drugarica. Ti si naprotiv ... Kao što si sada lagala poradi djevojčice, tako bi kasnije lagala, da skriješ posjet kakvom muškarcu, s kojim bi zaželjela iskusiti užitak prijevare. Jest ... sada te shvaćam, ti si jedna od onih, koje žele utažiti svaku svoju radoznalost. Ja te, glupan, nijesam dirao iz straha, da ću te oštetiti! Vidiš, toliko sam glup, da bih ti želio sada kazati: »Sve to nije istina, ti mi uopće nijesi ništa ispričala!« I ponovo te vidjeti onakvu, kakvu sam te gledao jučer ujutro prije tvog priznanja. — Dugo je šutio, zatim shrvan nastavi: — Zašto si mi rekla? Sada ja tebi predbacujem tvoju iskrenost.

Andrea je i dalje govorio želeći sam sebi zadati što jaču bol. Emanuela je plakala, oči su joj bile pune suza, mislila je, kako je neobično umorna, jedino jako umorna. Sve se njoj uvijek prikazivalo tragično, teško; uvijek bi naišla na nepremostive zapreke. Kako razjasniti to Andrei? Što da radi? Trebala je skočiti u rijeku, čim se u njenoj utrobi počela razvijati djevojčica. Ni novac joj ne koristi. Vjetar odnosi i novac. Željela bi, da ovaj razgovor bude već završen, u pivari je već mračno, a ona osjeća, da je sputana, ozlijeđena.

Zašto Andrea, ako želi s njom prekinuti, uopće govori? Neka je pusti da ode.

— Pričinjao sam ti se zaista velikom budalom? Zar ne? Zato si kadkada prema meni imala materinske osjećaje i nježnosti, sada shvaćam tvoje držanje u stanovitim prilikama, tvoje nenazočne poglede u časovima, kada bih ja govorio o budućnosti; smješkala si se i odobravala, da prikriješ svoje dijete. Dolazila si k meni s krinkom na licu; to je najviše odgovaralo tvojoj ćudi. Sigurno si uvečer mislila:

»Siromašni Andrea!« ... Prekinuo se kod tih riječi, Emanuela ga nije opovrgla i on nastavi: — Noćas sam pitao sebe, da li sam ja bio uvijek iskren prema tebi, da li sam ti ikada lagao: od prvoga sam časa bio iskren, pokazao sam ti dapače, da sam nervozan, kadikad i tvrd. Jedino, što sam ti skrivao, bilo je, da sam kadikad imao po koju ženu, koju prije toga nijesam nikada ni vidio, tako, kao kad uzimamo aspirin protiv glavobolje. Kasnije, kada bih se povratio u svoju sobu, gledao bih tvoju sliku, tvoj djetinjasti smiješak, tvoj mir i sigurnost, sâm sam se sebi gadio. Nije li to smiješno za muškarca? Jest, smiješno, znam, smiješno, osobito u naše doba. Možda su naši pređi bili raskalašeniji od nas, mnogo više. Naš je moral čvršći; muškarci su danas, kakve bi žene trebale biti, vjerujemo osjećajima, u koje ni vi žene ne vjerujete. Možda je to reakcija. Ti nikada nijesi znala, koliko te ja ljubim. To znade samo moja majka, koja je opazila, kako sam se promijenio, zatvorio u sebi, osamio, kako sav žudim za jednim ciljem, kako sam postao tuđ kući i njima, sav obuzet svojom kućom, svojom ženom, koje već čekaju na mene. Kako sam bio glup!

Dugo su šutjeli bez riječi, dok je Emanuela uzalud nastojala pronaći, što bi mogla reći. Jedino je ponavljala: — Andrea, bojala sam se, da ću te izgubiti, toliko sam se bojala, da ću te izgubiti.

Nije više trpjela, ponavljala je te riječi, jer je ipak trebala od vremena do vremena nešto reći, ali je u sebi osjećala, kako joj se duša sledila, kako ta njena duša hladno promatra Andreovu muku, negodujući i žaleći, što ona ne može tako trpjeti.

— Nije istina. Nijesi se mogla bojati, da ćeš me izgubiti, jer me nijesi voljela. Ne, priznaj, ili si me ipak ljubila na svoj način, koji nije prava ljubav, već igra, nešto sasma obično. Da si me ljubila, kako sam ja želio, osjetila bi ti potrebu, da mi sve kažeš, kako bih te ja mogao podpuno upoznati, pa bilo i tvoju sramotu. Radije bi me izgubila, nego i dalje mi lagala.

Mračilo se. Sjedili su u krajnjem kutu pivare; kroz vrata, otvorena prema trgu Sv. Petra, mogli su vidjeti zapaljena svijetla i kako tramvaji jure uz lomljavu po tračnicama. Emanuela bi zaglušena i živčano iscrpljena, najradije ustala i kriknula: »Dosta je, dosta je!« i ne slušala više neumolni glas toga muškarca, koji sjedi kraj nje. Ostaviti toga čovjeka, izaći na otvoreno, osjetiti se do očaja sama i hodati, hodati, ponavljajući u sebi: »Svršeno je, svršeno je!» Prolaziti uz zidove ne opažajući ljude, prolaziti kraj njih kao slijepa, udarajući o njih, duhom odsutna, rastrešena, a na koncu bilo gdje, ali svakako daleko, srušiti se iznemogla na zemlju i zaspati. Zaspati kraj kakvog ugla i probuditi se bez misli.

— Kada sam te po prvi put vidio na fakultetu — nastavljao je Andrea — učinila si mi se odmah drugačijom od drugih. Premda mi se ona tvoja kožnata knjižica, u koju si upisivala svoje bilješke, činila pomalo namještenom, osjetih, da si ti u onoj skupini nespretnih malih medvjeda, žena. Slušala si velikim začuđenim očima Belluzzijeve riječi, ali tvoje držanje, nije bilo držanje studentice. I zaista to nijesi bila. Znaš li, da sam gotovo bio zadovoljan vidjevši, da nijesi došla na prvi sastanak? To je za mene bio dokaz, da nijesi kao ostale. Zatim je bio Millyn sprovod... Govorilo se, da ona goji prema tebi gotovo nastranu privrženost.

— Istina je.

— Je li Milly... znala?

Emanuela odkloni glavom.

— Dakle nitko — nastavi Andrea podsmijehom — nitko nije znao. Svi smo te smatrali drugačijom. Prava umjetnica! Nikada se nijesi izdala! Puštala si, da ja ljubim onu drugu Emanuelu, da Milly ljubi onu drugu, koja nije ni postojala, dok si ti, nehajno iz daljine, uživala u toj igri. Zašto mi sve nijesi rekla već prvoga dana u onom svratištu? Možda bih te jednako ljubio, bio bih mogao...

— Jest, Andrea, slušaj, ti možeš, ja mogu... slušaj, ja mogu...

— Ne, Emanuelo, ne, ti više ništa ne možeš; ni ja ni ti ne možemo. Nikada više ne ćemo moći jedan za drugoga nešto učiniti.

☆

Ostala je nekoliko dana u krevetu, ležala je na leđima, u mraku. K njoj su dolazile časne sestre, drugarice.

— Imaš li groznicu?

— Nemam.

— Boli li te glava?

— Ne boli.

— Grlo?

— Ne.

Neprestano je ponavljala ispod glasa: — Umorna sam.

Druge su puštale, da spava. U polumraku, iza zatvorenih kapaka, iznemogla, ali sabrana Emanuela je razmišljala: »Rekla sam, gotovo je, nikada nijesam shvaćala Andreu, bila sam glupa, trebala sam... Sada je gotovo.« Razmišljala je satima i satima: u mašti je izgradila njihov budući zajednički dom, blago svijetlo svjetiljke njihovih budućih večeri širilo se oko nje i okruživalo je svojim sjajem. Sve se to činilo istinitim, a sada se je sve svršilo. Ta joj je pomisao budila osjećaj puste žalosti, a ujedno olakšanja. Slobodna je, treba izabrati drugi put, prijeći preko mosta, urediti sebi novi život, ne živjeti od slučaja, od dana do dana.

Jednom je Augusta upitala Emanuelu: — Voliš li slušati glazbu? — Eto, tome će se posvetiti. Skupa će otići u veliku dvoranu i slušati, kako se glazba spušta na njih, kako ih polijeva nevinom slašću. Osim toga će one kupovati cvijeće i knjige, zajedno će piti čaj u sobi gledajući kroz prozor, kako se pomiču vrški lisnatog drveća u »Villi«. Kroz prozor će se uvući u sobu nebo nalik na vedar pogled. Treba

nadjačati mladost, kako propovijeda Augusta; dešava se: u par godna proživljujemo cijeli život.

To je njena sudbina. Uvijek je Vinca govorila, da nas sudbina neumoljivo vodi i da ne postoji ništa što bi nas oslobodilo, razriješilo. Ubrzo će njene oči dobiti plave kolute, kao Augustine, od učenja, od iskvarena zraka u sobi, od stroge samoće. Već trpi od te buduće tjelesne bijede, ali pod tom mukom tinja iskrena sigurnost, da će nešto doći i nju spasiti. Andrea: onaj Andrea, koji ne može bez nje, Andrea će se jedne večeri vratiti, dočekati će je na izlasku iz koncertne dvorane, zgrabit će je za ruku i reći će joj: — Dođi sa mnom!

Ali Štefanija? Štefanija?

Štefanija je njena mora, njena muka: jest, nema sumnje, treba se svega odreći poradi Štefanije, i zavoda, i samoće, i glazbe, Štefanija je ona, koja je drži.

— Emanuelo, zašto plačeš?

— Umorna sam.

Prijateljice su jedna drugoj povjeravale: — Živčana iscrpljenost, žalost poradi očeve smrti.

— Ne plači, Emanuelo! Želiš li, da ti pročitamo Silvijino pismo?

Kad bi Silvija bila tu, možda bi se Emanuela njoj izjadala. »Silvijo, sjedni kraj mene, imam ti nešto kazati.« »Što da radim, Silvijo?« Iznenađena Silvija pogledala bi je zapanjena od čuda.

— Je li tu Silvija?

— Tu? Ali što govoriš, Emanuelo? — upita je Valentina i zabrinuto pogleda Augustu: — Silvija se nalazi u Littoriji. Hoćeš li čuti, što piše? — Emanuela je otvorila oči i pogledala drugarice. Debela, plavokosa Valentina kao da je prebrzo izrasla, kao voće divno po vanjštini, a nikakva ukusa. Augusta, obučena u kaput muškoga kroja, držala je ruku na Valentininu ramenu, a ona se nepomično smješkala nalik na pseto, kada ga gospodar miluje. Bile su obje ružne i čudne, Emanuela ih ne bi nikada izabrala za

prijateljice, ali, po Silvijinim riječima, prijatelje ne izabiremo, na njih nailazimo. I ona je naišla na ove.

— Da, da, pročitajte mi!

Silvija je pisala, da je Littorija, novi, tek izgrađeni grad, a da novi gradovi isprva odbijaju namjesto da privlače. Tkogod dolazi u novo mjesto pomalo nalikuje na siromaha, kao da je prisiljen prosjački pružiti ruku: kadikada osjeća potrebu, da se sakrije, a u Littoriji to nije moguće. »Rijetke, prostrane, otvorene ulice, vrlo dobro osvjetljene. Sve čisto, prozirno, svuda se odrazuje tvoj lik kao u ogledalu, ni časkom ne možeš zaboraviti, da još postojiš. Novi grad nema predaje i zato kao da svi čekaju, da li će doznati, što trebaju raditi. Nitko nema svoga vlastitog intimnog života, još se uvijek osjeća potreba organizirane zajednice, kojom će svladati studen novih zgrada i cesta. Tebi je, Augusto, poznato, da ja uvijek trebam sklonište; kad bih vjerovala, išla bih u crkvu moliti se, i ako ova crkva izgrađena u najnovijem stilu, u kojoj se koraci odrazuju u mramoru poda, nije prikladna kao zaklonište. Ali, to je vama dobro poznato, ja nijesam kadra moliti se, vjerovati, ne ću da slijepo prihvatim sve, što su drugi za mene spremili: uvijek osjećam tu prokletu potrebu da razmišljam. Tražila sam vas prve večeri, svake večeri: činilo mi se da ste vi astronomski daleko od mene, kao da ste propale u bezdan, kao da nijeste nikada postojale. Nastojala sam, da uvjerim sama sebe, da je uvijek početak težak i hladan. Sve je bilo meni neprijateljski raspoloženo, kao onda, kada sam stigla u zavod. Živim sa drugim profesorima i po prvi sam put osjetila i tjelesno neraspoloženje sa samom sobom poradi svojih razrokih očiju, koje ne mogu pozivati druge, da me pogledaju, jer se nikada ne zna, kamo ja zapravo gledam. Bojim se, da moj pogled nije iskren. To je strašan nesporazumak, osjećam potrebu, da se drugi priviknu na mene, a ja na njih, moja bojažljivost postaje sve otpornija, vi, koje me poznajete, shvatit ćete, da

je moja najveća muka bila proći, idući iza upravitelja, školskom dvoranom, od vrata do katedre. Dječaci su stajali i promatrali me. Upravitelj je govorio o meni, predstavio me laskavim riječima, trebala sam biti zadovoljna. Kad je on otišao najradije bih bila pošla za njim, ali ostala sam sama sa dječacima: drugi razred gimnazije, dvanaest, trinaest, četrnaest godina, dječaci gotovo mojega rasta, stajahu zureći u mene; šestnaest dječaka, trideset i dvije oči, koje sam osjećala kao ubode na sebi; i ja sam njih promatrala, stojeći, položivši ruke na katedru: iz toga dodira sa drvom katedre stekla sam snagu. Pomislih, da je to moja prva katedra i da se sa tog mjesta mogu širiti moje riječi, moja načela. Nasmiješila sam se, a isto učiniše i djeca. To je bio početak. Kadkada sam uvečer vrlo umorna, ali mi rad nije pretežak, teška mi je moja odgovornost, briga za moj vlastiti život, koji ne smijem rastepsti. Počinjem se bojati, da je život prekratak, imam toliko toga učiniti, toliko toga naučiti i kazati, da se bojim, ne će li me iz zasjede zaskočiti smrt, prije nego što izvršim svoju zadaću.

»Primila sam objavu o Aninoj udaji. Kada će se udati Emanuela? Javite mi Vincinu adresu! Sigurno se sada osjećate vrlo osamljeno. Kakvo je vrijeme kod vas, u Rimu? Ovdje je lijepo; nedjelja je, potpuna tišina; gledam kroz prozor i opažam, da smo na pragu proljeća.«

Valentina pročitavši spusti pismo na koljena. Augusta je pogleda, lagano je udari po ramenu i zamoli: — Nastavi, draga!

Valentina odgovori: — Silvija nije više ona ista: vedrija je, kao olakšana, možda više ne trpi.

— Tako je — reče Augusta, — zadovoljna je. — I zatraži: — Čitaj dalje!

Prolazili su bezbojni dani. Emanuela je ustala, šuplje glave, nesređena kao da se oporavlja od duge bolesti. Morala je vratiti se starim prekinutim

navikama, koje joj se više nijesu činile prirodnima, silila se, da se prikopča prošlim danima, a ipak je osjećala, kako njenim bićem struji neočekivano ozdravljenje. Nije izlazila iz zavoda, kao da se boji, da će izvan grada naći drugi jedan grad, njoj nepoznat, u kojemu će se samo teškom mukom snaći. Jedne večeri, popevši se nakon molitve u svoju sobu, sjela je za stolom, da napiše pismo majci, da joj ispriča i sve razjasni, ne bi li time raspršila maglu, u kojoj živi. Uzimajući pero u ruke nije znala, da li će pismo završiti s riječima: »Dođi k meni, majko« ili: »Dolazim.« Tako je zastala s rukom nad bijelim papirom i u tom se času otvoriše vrata i na pragu se pojavi Valentina. Emanuela se na štropot trgnula i pozove prijateljicu: — Uđi!

— Ne ću — odgovori Valentina — moraš doći k nama. Nešto ćemo ti kazati!

— Što je?

— Dođi k nama.

— Odmah ću doći.

— Dobro je, čekat ćemo te. — I ode.

Što je Valentini? U posljednje se vrijeme Valentina vrlo promijenila. Nestalo je njene svježe radosti: kao da je od neprestana dodira s Augustom uvenula i poprimila zadah zatvorenih i starih stvari kao haljine, kada predugo leže u ormaru. Počela je govoriti suzdržano i mudro, gorkim prizvukom u glasu. Uvijek su skupa. Augusta, premda je kao starija zadržala svoj prestiž, ipak je Valentinu okružila svojom uslužnošću; često ju je nazivala: »draga«. Sada su rjeđe pozivale Emanuelu k sebi i kada bi ona ušla u Augustinu sobu našla bi ih, kako čitaju stihove, držeći se za ruke, kao da sjedinjuju svoja maštanja i svoje uzdahe.

Jednoga je dana Ingrid, nastrana Šveđanka, upitala Emanuelu: — Ne slažeš se više s onim dvjema? — i tek sada je Emanuela opazila, da su se posljednjih dana obje prijateljice odijelile od nje, da je zapravo izbjegavaju. Ingrid je obratila zagonetan po-

gled na ostale drugarice, zatim upita Emanuelu: — Želiš li pristupiti k nama?

To je skupina najmlađih. Zapravo ih samo malo godina dijeli od starije Emanueline skupine, koja se gotovo podpuno raspršila, a ipak su su sasma druge, kao da ih dijeli cijelo pokoljenje. Jedna na drugu naliče, a sve skupa su pune prezira, jake volje, ironične: nose iste haljine, iste frizure, pa i njihove lične crte kao da su sastavljene po istom kalupu. Emanueli su u srcu odjeknule riječi, kojima joj se prije dvije godine, bila obratila Ksenija, kada je Emanuela stigla u »Grimaldi«: — Dođi k nama »od filozofskog fakulteta«. »One od filozofskog fakulteta« bile su skupina, koja se držala čvrsto baš zahvaljujući različitoj ćudi djevojaka: svaka je bila drugačija, neobične pa darovitosti i po hirovima, živo su uživale u polemikama i raspravama. Kod novih ni traga smislu za raspravljanje. Kao da su njihove ličnosti isprane i zastrte jednim te istim lakom. Češće su razgovarale o sportu.

Emanuela pomisli, da bi njen položaj u toj novoj skupini bio jednak onome u onoj prvoj; i tu bi trebala izgraditi skrovište za svoje laži i u stvari živjeti odjeljena od drugarica, a na koncu neizbježivo prekinuti nestvarnu vezu s njima.

— Ne, hvala — odgovorila je uljudno.

Ostale su razočarane, jer je Emanuela privukla njihove simpatije.

— Kako hoćeš — odgovori Ingrid i okrene se k drugaricama. Emanuela shvati, da je više ne će moliti.

Emanuela je našla Augustu i Valentinu, kako sjede jedna pokraj druge i puše. Reče im: — Zdravo, djeco! — i pogleda ih. Što je? Nešto se ipak desilo. Emanuela se prestraši: Valentina je ista kao i Augusta: obje je namršteno gledaju. Najradije bi otišla, ali umjesto toga upita ih: — Što želite? — zatim se povuče za korak natrag prema zidu, kao da se kani braniti od neočekivanog udarca iza ledja.

Ova je soba odjeljena od ostalih, druge su drugarice daleko, ne mogu opaziti, što se ovdje dogadja. Iz sobe u nižem katu prodiru nečiji glasovi.

Augusta teškim kretnjama ustane i sporo krene prema Emanueli. Iskrivljenih, nabreklih usnica, očiju otešćanih dvjema plavičastim vrećicama, ukočena pogleda u začudjenu drugaricu, pogleda, koji je podsjećao na dugo naoštreno oružje napereno prema cilju. Činilo se, da baš tim teškim kretnjama, tom neumoljivom ukočenošću pogleda, nastoji ona ne razriješiti i ne raspršiti nenadanom kretnjom ili nesmišljenim postupkom grč gorčine, koji joj je stezao grlo.

Približila se Emanueli, došla tik do nje, bez jedne kretnje kao da je njuši, zatim podigne ruku i spusti je jednim pokretom na Emanuelino lice, ćuška je gluho odjeknula u sobi, ispunila prestravljenu tišinu oko djevojaka.

— Augusto! — usklikne Emanuela i pocrveni, više od stida, nego od udarca. Pogleda na Valentinu tražeći pomoć, ali shvati, da je uzalud.

Tada se spustila na krevet i drščući sjedila, promatrala ih je kao izbezumljena; očekujući od njih najgore, ni ne pomišljajući na otpor, shvaćajući da je predana na njihovu milost i nemilost. Sagnuta lica gotovo dodirujući Emanuelino lice, Augusta joj je uzbuđena prigušenim, muklim glasom dovikivala: — Kradljivko! — Udahnuvši zrak i dalje je ponavljala tu riječ kao da zbunjena od bijesa ne nalazi druge riječi osim te.

Emanuela je slušala nepomična, sklapajući oči na svako ponavljanje te riječi, kao da je Augusta iznova ćuška. — Kradljivko! — ponavljala je izazovno Augusta: — Sve nam je poznato. Jutros je Andrea govorio s Valentinom. Tu si dvije godine i o nama sve znaš, povjeravali smo ti i ono, što ti ne bi povjerili, da smo te poznavali. Došla si ovamo krasti. Kradljivko! Kradljivko!

Izazov prošaptan muklim glasom kao da je ispu-

nio sav zrak u sobi, odbijajući se od niskih zidova lebdio je oko Emanuele: spustila se jezovita tišina, koju su jedino prekidali suhi jecaji djevojke. Sve je navalilo na nju, uzalud je braniti se, nije znala kamo se okrenuti, laž ju je pritiskala, gušila, umrijet će.

— Zašto si došla ovamo? Tu nema mjesta za tebe. To bismo bile rekle tebi. Što si čekala? Zar si mislila, da se šutnjom može izbrisati prošlost? Sjećam se, da je Silvija odmah opazila, da si ti drugačija od nas. Rekla je: »Što je ova tu došla?« Tada si ti mirne savjesti počela odmatati laži. Umišljala si, da ćeš promijenivši scenarij postati ono, što si nekoć bila. Zar ne znaš, da je u životu sve moguće, samo da povratka natrag nema? Mnogo je cesta, svi vjeruju da su izabrali pravi put, idu, a tek kasnije opaze, da su pogriješili. Svi bismo željeli iznova početi. Ali naši čini, koji su nas dotle doveli, ostaju iza naših ledja, uz naš put. I natrag ne možemo. Nikome nema povratka. To je najneumoljiviji oblik jednakosti svih ljudi pred zakonima života. — Prekine se, zatim nastavi: — Ksenija više nije pokucala na vrata zavoda, gdje je sada Ksenija? Što radi? Ide dalje, ni mi se ne vraćamo svojim domovima, a ti si htjela . . .

— Nijesam ja htjela, Augusto, vjeruj mi! Slušaj me, nikada ništa nijesam htjela, sve sam uvijek našla već priredjeno, gotovo i nijesam mogla drugo nego prilagoditi se, živjeti.

— Ni prije par dana, kada si ležala u krevetu, nijesi govorila; ni bol nad gubitkom Andree nije ti oduzela proračunanost. Ti, uvijek samo ti, ispred svega. Mi smo shvatile, da je izmedju tebe i Andree gotovo, da se udaja rasplinula, ne pitajući uzrok, bile smo spremne, ja i Valentina, da te primimo u naš život. Ali shvatile smo, kao što je Silvija prvoga dana, da nas nekako izbjegavaš, da se skrivaš iza svoje sjene.

Valentina nije govorila, stajala je naslonivši se na prijateljičinu ruku. Sada su bile samo jedna, gotovo nedjeljiva osoba.

— Sada moraš otići. Što radiš ovdje? Bio kakav, tvoj život je ipak bolji od našega. Nešto će ipak od tebe ostati: tvoje dijete. I kad ti umreš: ono će i dalje živjeti. Kanila sam, večeras, pred svima, da ti dobacim: »Idi!« Zatim sam pomislila: nije njena krivica: postoji na ovom svijetu ljudi, koji se radjaju nehajni, s omaškom. Ono, što najbolje imaš, tvoje dijete, dobila si možda mimo tvoju volju.

Zrakom je odjeknuo krik časne sestre: — Svijetlo! — Sobom zavlada tama, Valentina pipajući oko sebe zapali svjetiljku.

— Mrak je, mrak . . . — promrmlja Emanuela.

— Vrati se dolje, tamo je svijetlo. Što mariš za mrak u ovoj sobi? Ti ćeš sutra biti vani, ti ćeš otići.

Nastala je neugodna šutnja. Po hodnicima su se vrata zatvarala i otvarala; u pozornoj tišini dopirahu sada glasovi iz susjednih soba, to Ingrid raspravlja s prijateljicama. U svakoj sobi gori po jedna svjetiljka: to je život u zavodu.

Mogla bi sići, potražiti Ingrid i reći joj: — Dolazim k vama. — Ali nakon svega što se večeras odigralo, ponovo se pridružiti tom životu, tom načinu, na koji djevojke izživljuju razdoblje očekivanja, činilo joj se djetinjasto, kao kada bi se odrasli čovjek počeo s djecom igrati skrivačica. Nema što više braniti niti spasavati. Jadni je otac naprotiv retorski tvrdio: »Život se dade popraviti, život se dade iznova izgraditi«: život nije zgrada, koju je ciklon razorio. Život se nastavlja, mjeseci i godine odmiču, a i mi s njima. Emanuela je bila umorna, umorna. Pogleda prijateljice, ne bi li se one opazivši njenu umornost, smilovale. Augusta je uzela dvije cigarete, jednu za sebe, drugu za Valentinu. Kao da kretnjama njihovih debelih ruku zapovijeda isti nagon, zatim je napunila svoju i prijateljičinu čašu i rekla joj: — Drži, draga. — Kao da se Emanuela uopće više ne nalazi u sobi. Držeći čaše djevojke su promatrale Emanuelu kao da je pitaju, što tu čeka.

— Odlazim — reče Emanuela ustavši. Druge je dvije nijesu zadržavale.

*

Zamazana djevojčica otvori vrata i ne skinuvši pogleda s Emanuele pokaže na siva vrata na dnu hodnika. Kuća je mirisala po prženom mesu, vrata soba stajala su otvorena. Kroz jedna se moglo vidjeti, kako u naslonjaču na ljuljajci leži starac, a kraj njega na podu sjedi dijete. Emanuela pokuca na siva vrata i nazove: Vinco! — Čulo se kako je netko žurno odmaknuo stolac. Djevojka dotrči.

— Ah, Emanuelo!

Vinca je bila obučena u muškaračkoj nošnji: sive, duge hlače, papuče, jednostavna košulja sa zaogrnutim rukavima. Činila se mršavija, kao da je nešto izgrizava u unutrašnjosti. Nakovrčana, kraća nego obično kosa, spuštala se nježno i dražesno, premda nije bila umjetno uređena. Muškaračka odjeća nije uspijevala prikriti prirođenu ženskost djevojčinih kretnja i vanjštine. Vinca se spazivši Emanuelu nasmiješi ushićena i gotovo je zagrlivši povuče je u sobu. Ta soba nije bila tako nečista i odvratna kao ostala kuća: po zidovima Luisovi nacrti i različni španjolski krajobrazi iz Cordove. U pretincima knjige o arhitekturi, po stolu kutomjeri, ravnala, kompasi. Pokraj Vincina kreveta mnoge Luisove slike. I te hlače, u kojima sada Vinca hoda, također su bile Luisove. Vinca razjasni, da je sve to preuzela iz Luisove sobe.

— Nije ih zatražio, ali i kada bi ih zatražio, ne bi mu ih dala. On sigurno ni ne misli više na ove stvari. — Hotimice promijeni razgovor: — Što misliš o ovoj sobi? Po mom mišljenju ima svoj stil, zar ne?

Išla je po sobi nastojeći smanjiti nered, zbunjena neočekivanim posjetom prijateljice. Na stolu su ležali ostatci jela: kruha, suhog mesa, jedna jabuka. Vinca je sve to pokušala sakriti iza hrpe zadaćnica, rukom je očistila mrvice i dohvativši stolac sjedne kraj Emanuele.

— Oprosti — reče joj — tu je kao u bazaru. Osjećaš li zadah špiritusa? Grijalo je pokvareno. Tu ćeš naći svega pomalo. Tu jedem, radim, spavam, nered je kao u svima sobama, u kojima žive same žene, znaš, kako je. Ali dobro mi je; kućevlasnici su dobri ljudi i sviđa mi se ovaj predio, ulice imaju svoje značajke, svi ovi prozori kao da pripadaju jednom društvu, čini mi se, da i ja sudjelujem u životu svih ovdašnjih stanovnika. Uvečer često utrnem svijetlo, da me ne vide i ostajem na prozoru kao na promatračnici. U susjednoj kući, baš sučelice mojem prozoru, stanuje radnička obitelj. Otac se nakon zalaza sunca umoran vraća kući i odmah sjeda za stol, žena postavlja pred njim tanjir čorbe od graha i tjestenine, hladne, gotovo sleđene, koju bi se dalo rezati nožem kao suhe žgance. Petero jedva izrasle djece, stoje na nogama oko stola u krugu, glavom jedva dopiru do stola. Zure u oca, koji guta čorbu, proždiru je očima, raskolačenih od želje. Otac od vremena do vremena tura po žlicu čorbe u usta svakog djeteta, redom, bez riječi. Čim je tanjir ispražnjen, otac prekrsti ruke na stolu i spava, djeca se povuku.

— Slikovito.

— Jest, bijeda je uvijek slikovita. U katu niže stanuje krojačica, u kuhinji stoje lutke za krojeve i... Ali sve to tebe sigurno ne zanima. Dobro si učinila, što si došla. Ja više nijesam vidjela ni jedne s filozofskog fakulteta. Pisala mi je Silvija, da joj je dobro, doživljuje mnoga zadovoljstva; čvrsta je Silvija, zar ne? Neobična, korača ravno, sve bismo mi trebale biti kao Silvija.

— Istina je — odgovori Emanuela — ipak više puta mi se činilo, da bi ona rado bila kao i mi.

— Možda. Ali to ne će nikada, u nikojem slučaju biti. I ja sam pokušala urediti svoj život po njezinom uzoru, poprimiti njeno mišljenje, ali nijesam uspjela. Što ćeš...

— Jesi li sada mirnija, Vinco?

— Po onome, što ti razumiješ pod riječju mir. Isprva sam se osjećala izvan kolosjeka, teškom mi je mukom uspjelo izabrati pravac. Sada dajem lekcije nekoliko puta sedmično, to mi je za život dosta, uspjelo mi je kupiti i par cipela... Kod tih se riječi sagnula prema Emanueli, položila lakte na koljena i tiho rekla: — Ako je to ono, što ti nazivaš mirom. Uostalom... Znaš li, kada je strašno? Kada uvečer vrativši se kući, otvaram vrata, soba je tada u mraku i moram zapaliti svijetlo. Teško mi je okrenuti električno dugme i odkriti tu moju očajnu samoću. Kadikad govorim sama na glas, da samu sebe zabavljam. Jednom me je čuo gazdaričin sin, ne znam, da li si ga vidjela ulazeći, lijepo dijete, i počeo se smijati.

Nije govorila o Luisu: podržavala ga je na životu oko sebe oblačeći njegova odijela, promatrajući njegove nacrte, čitajući iznova njegova pisma. Možda, u stanovitim časovima nije ni sama znala, da li je ona Vinca ili Luis. Vrativši se kući oblačila je njegovo odijelo i njoj se činilo, da je u sobi našla Luisa, koji je na nju čekao; govorila je na glas, obmanjujući se, da i on govori. To miješanje muških i ženskih predmeta, njezine i njegove ličnosti, stvaralo je kod nje vjeru, da oni zajednički žive. Nije bila tužna, nije govorila o prošlosti. Nije joj uopće bilo poznato, da je Emanuela napustila zavod, da živi u hotelu, da kani otputovati.

— Hoćeš li posjetiti i Španjolsku? — upitala je Emanuelu, a kada je ona odgovorila niječno, nije se više zanimala za putovanje, kao da druge zemlje uopće ne postoje. — Jesi li zadovoljna, što odlaziš?

— Vrlo zadovoljna.

— Što kaže na to Andrea?

— Andrea?... Da, ti ne znaš. Andrea... Sve je svršeno. Razlog ti ne ću kazati, već će ti to druge, umjesto mene, reći.

— Zar je razlog važan? Svršilo se je, to je glavno — doda Vinca mirno.

Istina. Sada su u Emanueli iznova procvale prošle patnje, i patnja proživljena s Andreom i u zavodu, i bol, koji je osjetila, kad su se za njom zatvorila velika staklena vrata, i osjećaj nesvjestice, što ju je obuzeo usred ulice u samovozu, koji ju je vozio prema hotelu, sve se to spajalo s jednim drugim dalekim i već zaboravljenim svijetom, u kojemu se nalaze Stjepan, njezin otac i Milly. Svijet mrtvih. Pojave i bića drukčija od nje, koja su nju znala razneżiti, ali koja ona nije shvatila. Ona nikada nije shvatila ni Stjepana, ni oca, ni Milly.

Ti posljednji njeni dani u Rimu bili su ispunjeni dosadom i nestrpljivošću. Osjećaj, da je takav život privremen, uzrujavao je Emanuelu kao griskanje crva u staroj napuštenoj kući. Sve: i osobe i osjećaji što su do jučer sastavljali tkivo njena života, sve se to udaljivalo, isparivalo, gubilo u njenom sjećanju obrise proživljena života.

Ali u njoj se rasprostirala neka svježa radost poput nove krvi: radost novog početka, otvaranja prozora nad neviđenim vrtom. Odlazi ususret nepoznatim ljudima i stvarima: ima čitav novi svijet odkriti. I tomu se ona veseli, jer se uvijek rado približavala novim ljudima, iskušavala snagu svojeg čara nad drugima. Andreove posljednje riječi ogorčile su je, ucvilile: jedini ju je Andrea u cijelosti shvatio, on je nju brutalno svukao do gola i odkrio poniženu, slabašnu Emanuelu i ona je sada osjećala nadmoćnu potrebu, da sebe oslobodi od te sirove, neugodne prikaze kao od siromašne haljine, u kojoj bi se iznenada našla u svečanoj dvorani.

Ipak tek je sada život, pošto ju je bacao amo tamo, vodi prema pravoj odlaznoj točki njoj odgovarajućeg života. Za nju ne bi bilo moguće živjeti osamljenim patničkim životom. Ni jedan sat ne bi mogla izdržati u toj Vincinoj sobi, koja gleda na siromašnu ulicu iza Tibera; ona bi se zgrozila, da mora živjeti u tom muzeju mrtvih stvari, podržavane jedino imbalsamacijom. Vinca se naprotiv u toj sredini čini vedrom.

Emanuela je zamamno pričala o putovanju. Još par dana do odlaska, najradije bi zaklopila oči, najradije bi, da su ti dani već prošli. Štefanija je vijest hladno primila: — Putujemo? —

— Da, idemo na veliki put, na velikom parobrodu. Pogledat ćemo male crnce.

— Crnce? A majmune?

— I majmune.

— Hoćeš li mi kupiti majmuna?

— Štogod želiš.

— Ah, dobro je, zadovoljna sam.

Samo to. Štefanija je sa svima bliska, svima strana. Pomislilo bi se, da ima Emanuelinu ćud, a ipak se toliko razlikuje od nje. Emanuela napuštajući »Grimaldi« ganuta je šaptala: »Zbogom, zbogom« svakom kutu na stepenicama, u dvorištu, u kapelici. Štefanija je izišla iz svog zavoda ni ne okrenuvši se, mirno je prihvatila ruku nepoznate joj odgojiteljice i u hotel ušla kao da je tu uvijek živjela. Štefanija pripada drugom naraštaju, koji je još nehajniji, koji još više umije.

Sada Emanuela pita sebe, zašto je uopće došla u posjet Vinci: ne može joj ispričati, zašto je sve napustila »Grimaldi« zašto odlazi, to bi bilo teško i nije sigurna, da li bi je Vinca podpuno shvatila. Posljednjih je dana dugo oklijevala, bi li pozdravila Vincu, zatim je zaželjela vidjeti je, ne znajući ni sama točno zašto, nadajući se nagonski nečemu od nje. Ali nijesu, ni jedna ni druga, znale govoriti o nečemu drugome osim o zavodu; njihov novi život bio je podpuno odjeljen. Emanuela je pričala o Majci nadstojnici, koja, sada već smirena sjedi na mjestu bivše nadstojnice.

— Kada ulaziš, ne možeš je zapaziti, moli krunicu ili čita: »Stopama Kristovim . . . « Borila se, bunila, bojali su se, da će pomahnitati, danju i noću odjekivali su njeni koraci po radnoj sobi, po spavaćoj sobi, uvijek nemirna. Ali se ostale časne sestre nijesu dale nadjačati, drže je zarobljenom na mjestu, što

ga je ona sama stvorila, klanjaju joj se najvećim poštovanjem. Nikada više ne će biti ona nekadašnja sestra Lorenza. »Trpiš, kćeri«, rekla mi je. Kratko smo razgovarale. Uopće ne poznaje nove pitomice. Kao da se zaustavila s nama, kod naše skupine, dakle one, koju je ona primila i dočekala. Njezin se tok nastavlja, stari, možda smo je smatrale mnogo mlađom. Sjedi i čeka, kada li će doći na nju red, da ode u Genovu i da tamo umre.

— Ali . . . ne čini li ti se, da svi mi čekamo samo na to? — upita Vinca.

— Ne, zaboga, što to govoriš, u tvojim godinama? Silvija je pisala, da se boji umrijeti prije izvršenja svih svojih nakana. I ja se bojim smrti; činilo bi mi se, da mi je život trajao samo čas. Ti se ne bojiš smrti?

— Ja? Ne. Možda jer sam iscrpila svu mogućnost radosti i patnje.

Dugo su razgovarale. Nastojale su da se što više jedna drugoj približe, kao i svijetu, u kojemu su nekoć živjele, svijetu, koji se raspadao, pretvarao u ništa. Nijesu imale snage rastati se. Vinca je zamoli: — Ostani! — Emanuela je oklijevala, nastojala je produžiti te časove, jer su obje osjećale, da su ti časovi posljednji okrajak mladenačkog doba.

Na vratima su se dva tri puta zagrlile. Emanuela je srdačnim pogledom gledala Vincu, tako mršavu, u tim širokim hlačama. Vinca je pogladila Emanuelu po licu. Zatim su se bez tuge, nasmiješene, rastale. I tako je od njihova zajedničkog života preostala samo duboka, udaljena nježnost, kao daleka uspomena.

*

Čim je u kabini pospremila kovčege, Emanuela se vratila na palubu i stala čekati, da parobrod krene. Prerano je došla, očito je to njeno prvo tako važno putovanje i zato se bojala, da bi brod mogao otići bez njih. Vedro, ali ipak ne toplo jutro. Nadvila se nad ogradu i gledala, kako se u mirnom morskom

ogledalu oko usidrene »Amazonije« otvaraju i zatvaraju prozirne crne mrlje. Kao da je more umjetno, mirisalo je po nafti umjesto po slanom, pravom, morskom mirisu.

Zbunjena svojim preranim dolaskom promatrala je sa zanimanjem sve oko sebe, kao da želi time pokazati, da je baš zato došla. Ipak joj nije uspijevalo ništa jasno pregledati, njezin je nemirni pogled vidjao jedino tamo gore, preko bjeline grada, zelene mrlje stabala, što su — činilo se tako — nabrekli i mračni, zadržavali preranu, ljetnu vrućinu. Mornari i časnici žurili su se usred njoj neobičnih predmeta, dolazili i odlazili zauzeti njoj nepoznatim poslovima. Nitko je nije ni pogledao. Osjećala se stranom, kao prvih dana u »Grimaldiju« usred već utvrđenih običaja djevojaka.

Na koncu se obraćala kćerci i smiješeći se gladila je; Štefanija je neprestano pitala istim glasom: — Hoćemo li, majko, krenuti? — kao da majka ima odrediti čas odlaska. Emanuela je, da bi umirila djevojčicu, odgovarala: — Odmah, Štefanijo, odmah!

Po mostu su se uspinjali putnici. Svijetli kovčezi se gegahu na sagnutim ledima nosača. Emanuela ugodnom radoznalošću pomisli: »To su dakle moji putnici!« Petomjesečno putovanje, razonoda za bogate ljude. Odlazili su na pragu ljeta, vratit će se u prvoj jesenskoj studeni. Činilo joj se, da će se kroz to vrijeme, dok ona bude daleko, u gradu, u kojemu je ona do sada živjela, sve ono, što je bilo njeno, raspasti, rastvoriti, da će vjetar sve to raspršiti, jadna Emanuela Andori je mrtva, neka je njena majka zaboravi, a isto tako i Andrea i njene drugarice.

— Putujemo li, majčice?

— Odmah, odmah, dijete moje, sada ćemo krenuti.

Po mostiću se uspinjala u sivo obučena dama sa tri kćeri; najmlađa je još nosila pletenice prebačene preko prsa i vodila na uzici psa. Djevojčica je pogledavala naokolo pod dojmom toga neobičnog do-

življaja odlaska, koji se odigravao tako brzo, da nije zapravo imala vremena u tome uživati. Stajale su već na palubi, sestre su živo razgovarale nastojeći da odlazak ne izgleda nešto neobična, hineći da uopće ne opažaju da putuju; brod će dignuti sidro, a one ne će ni prekinuti svoga razgovora poradi tako nevažnog događaja. To se najmlađoj činilo pregrubo i zato je povlačila k sebi psa, da osjeti kraj sebe nešto domaće, nešto obično.

Lady Royl se uspela sa smiješkom na licu, kao da je kuma na porinuću broda u more. Zapovjednik je na nju čekao, visoki, suhi, ćelavi zapovjednik, drugi su se časnici naklonili. Ona se držala kao da je svijesna svojeg prava, da bude ponosna. Bila je visoka, crnomanjasta, imala je barem četrdeset godina; naušnice od bisera, biserje oko vrata, biserje na prstima. Obučena u crnu haljinu nosila je velik šešir, kao da polazi na svečanost.

Emanuela gledajući, kolikim je počastima dočekana, nevoljko opazi, da je tu sama sa Štefanijom, postrance. »Ne poznam nikoga, bit će mi dosadno, nijesam dobro učinila.« Štefanija je neprestano pitala: — Majko, kada ćemo krenuti?

Emanuela zlovoljno odgovori: — Kako bih ja znala, Štefanijo, odmah ćemo krenuti. — I ujedno je pogledom pratila Lady Armildu Royl, koja je nasmiješena ulazila kroz vrata kabine na mostu broda.

Kao da su čekali na dolazak odlične dame, odmah se oglasila brodska sirena. Ta električna sirena bila je jedino, što je na brodu podsjećalo na more, što je mirisalo po morskom grebenu. Sirenin je glas bio čisto morski, kao da netko ispod morske površine duva u golemu školjku.

Tako se uvečer javljala časna sestra, kada su djevojke morale nastaviti večer u mraku; svake bi se večeri djevojke na taj krik trgnule. Emanueli je srce jače zakucalo i tek na krik sirene opazi, da zaista putuje. Prestrašena najradije bi potrčala niz mostić, koji su već skidali, »Samo čas, samo čas!« i sišla bi

zadihana na kopno, odmorila bi se na obali, osvježena kao da je izmakla opasnosti. Ostala je ipak nepomična: nitko ni ne pomišlja, da je ona nešto takva mislila. Kraj nje je Štefanija, uzbuđena novošću odlaska, počela skakutati. Majka joj strogo dovikne: — Budi mirna!

Afrika, Kina, Japan. »Možda ću oboljeti i više se ne ću vratiti.« Nitko joj nije prigovorio: — Poludjela si, što ćeš tamo? — Svi su napustili nju i njenu djevojčicu. Rim joj je u posljednje vrijeme bio dodijao, sve joj je dodijalo, htjela se riješiti jednoličnа života. Sada je oplakivanjem mislila: »Što sada radi Andrea, ni ne zna, da parobrod odlazi. A one, moje drugarice? . . . «

Tu su, sakupile su se na obali, da pozdrave Emanuelu; sve su došle, to nije obmana, jasno ih vidi, došle su, da je po posljednji put vide. Brod se udaljuje, tišina je savršena, uzalud bi bilo sada vikati, predaleko je, jedino vidi njihove ruke, kako mašu bijelim maramicama. Vinca je obučena u muškom odijelu i pozdravlja bez osmijeha. Augusta i Valentina se drže za ruku, Andrea je gurnuo šešir na zatiljak, lice mu je iznakaženo kao onog jutra, kada mu je Emanuela govorila na Pinciu. Kadgod se sjeti njegova glasa »Nuelo«, nešto je u prsima zaboli. Ali Andrea ne govori, ne smješka se: samo je promatra. Uzalud bi bilo i da im dovikne: »Čekajte me, vratit ću se«; ne bi je čuli. Trebala bi skliznuti u vodu koju brod razdire, vratiti se plivajući, dapače ni ne povratiti se do obale, već pustiti, da potone u dubinu.

Trgnuo ju je šum nekoga u njenoj blizini, koji je neprestano otirao nos. To je bila Štefanijina odgojiteljica, koja je na taj način iskalila želju, da plače. Obrazi i oči bili su joj užareni. Odmaknuvši maramicu sa nosa reče gotovo ispričavajući se: — Odlazak je uvijek tužan, Madame.

*

U pet sati čaj: u najboljem kutu palube nalazi se u zavjetrini stol Lady Royl. Tek kada bi se cijelo

njeno društvo sakupilo oko nje, ona bi ustala sa jastucima pokrivenog naslonjača, odložila cigaretu i obred bi započeo. Godišnje doba bilo je već poodmaklo za toplo piće i svima je, pošto bi ispraznili šalicu vrućina udarala u glavu. — Čaj gasi žedju, čaj osvježuje — govorila je Lady — ja pijem samo čaj. — Drugi su se smješkali i spremno pili.

U toj se skupini nalazio i jedan anglikanski pastor, plavokos, ružičast, s gustim naočalima na kratkovidnim očima. Šetao je po palubi čitajući Bibliju, zatim bi se zaustavio, naslonio se na ogradu broda i označivši prstom stranu zatvarao knjigu i razmišljao. Bio je ljubezan, gotovo galantan: Emanuela je bila sretna, što se s njim upoznala: »Toliko se sada govori o tim prezbiterijanskim svećenicima, u velikoj su modi, nema jednoga engleskog romana bez njih«. Uvijek je očekivala, da će on izvršiti vedra pogleda kakvo okrutno djelo, kako bi i odgovaralo takvoj ličnosti. Ali on se zadovoljavao predvečernjom šetnjom po palubi, držeći Bibliju medju rukama kao dobar pastor.

Emanuela je točno cijenila važnost sudjelovanja u društvu lady Royl, dapače ju je to gotovo strašilo, a ujedno joj je uvećavao ugled pred samom sobom. Isprva se nije mnogo zabavljala, ali je opazila, da drugi putnici gledaju na njihovo društvo zavidnim divljenjem kao da se jedino oni zaista zabavljaju. I sama se u to uvjerila.

Lady Armilda Royl putovala je engleskom putnicom i govorila talijanski, francuski, njemački, kadikad engleski. Pojavila bi se na palubi samo par minuta prije ručka. Ručala je kod zapovjednikova stola: njezine su haljine bile uvijek brižno uredjene, sjajne. Čim ju je vidjela, Emanuela je pomislila: »Čarobna žena«. Rado bi bila nalik na nju, kretala se kao ona, lijeno, ali otvoreno govorila. Medjutim prva dva dana nije znala iskočiti iz obiteljskog života sa Štefanijom, šetala je po mostu držeći je za ruku. »Ne poznam nikoga, jer imam djevojčicu, mislila je. Svi

bježe od buke, djeca su dosadna, nitko ne će pristupiti onome, koji vodi sa sobom djecu.« Naprotiv baš zahvaljujući Štefaniji upoznala se sa Lady Armildom Royl. Ova je započela razgovor: — Je li vaša ova neobična djevojčica? Ponudila sam joj slatkiš, a ona mi je uljudno se naklonivši odgovorila: »Mi se, gospodjo, ne poznajemo«. Sjećajući se te epizode lady Royl se smijala i već pomalo ocvalo lice činilo se od smijeha mladje. U razgovoru lady Royl nije prestajala gledati Emanuelu u oči, zatim ju je primila ispod ruke i počela hodati po palubi i sigurno je istodobno mislila, da je Emanuela, vrlo elegantno, ukusno i skupocjeno obučena. Predstavila je Emanuelu svojoj skupini: — To je majka one djevojčice.

Sybil joj je odmah ponudila mjesto kraj sebe osmjehnuvši se. Sybil je bila američka djevojka od majke iz Škotske: crvene kose, zelenih očiju, bijele kože. Nakon par časaka razgovora pričala je, da su joj jednom prilikom rekli, da je talijanski tip, Tizijanov tip. Smijala se lijepim punim smijehom, lijepim zubima. Zbunjuje, ali vrlo zabavlja. — Imam devetnaest godina, ali u dvanaestoj sam već popila prvi whisky — obično je govorila.

Pred njom se Emanuela osjećala bojažljivom. Dva brata, Englezi, koji su uvijek pratili Sybil i lady Armildu bili su vrlo ljubezni, ali rijetko su govorili, a gotovo nikada se nijesu smijali. Stariji je koščatih ruku, ozbiljno pričao šaljive anegdote, ali nikada se ne bi prvi počeo smijati. Jedan pijanist iz Poljske, koji nije dobro govorio engleski, glupo se smiješkao, dok se drugi zabavljahu. Emanuela je dobro govorila engleski, francuski, njemački: svima se svidjala.

— Biće vrijedno obožavanja — reče ispod glasa lady Royl starom princu.

Stari princ, koji je putovao svojom garde-damom, bivšom bolničarkom. Kroz cijelu je godinu putovao. Iskrcavši se iz jednog broda, par dana kasnije ukrcao bi se u drugi. Uvijek je putovao po moru. Naobražen, volio je društvo. U razgovoru vadio je iz

džepa bijeli, glatki papirić i savijao ga praveći ladjicu: čim bi lađica bila gotova, prekinuo bi razgovor, bacio pogled na ladjicu i postavljao je bilo gdje, na stol, na zemlju. Kadkada bi se kraj njega sakupila čitava flota papirnatih, bijelih ladjica. Bolničarki je bila jedina dužnost hodati za njim, skupljati ladjice, spremati listiće bijela svijetla papira, točno jednako razrezane.

U večer bi se sastali u maloj dvorani, odjeljeno od ostalih putnika, često je Poljak otvarao veliki glasovir, ugasio svijetlo i svirao; u polusjeni se jedva sjajilo biserje lady Royl i ladjice, što ih je starac postavljao na crnom sjaju glasovira. Djevojka iz Amerike nije voljela glazbe, a ipak je pokorno slušala, pušila i ispijala čaše whiskya. Emanuela je naprotiv slušala zatvorenih očiju i medjutim mislila na riječi lady Royl: »Vjerujte, draga moja, ništa nije vrijednije od putovanja, upoznati, gledati ljude iz drugih krajeva, drugih običaja. U Egiptu ću vas predstaviti velikom svom prijatelju; Egipćaninu, koji živi par kilometara od Kaira u raskošnoj i neobičnoj kući. Taj se zaljubljuje u sve žene, zaljubit će se i u Vas«.

Očekivala je sve to i ujedno mislila, da lady Armilda ima pravo: treba izići iz dosadašnjega jednoličnog života, ima dosta novaca, može živjeti po svojoj volji, njezini nijesu znali uživati novac, pravo je da ga uživa ona. I samo ovo društvo zaslužuje da ga Emanuela upozna.

Nitko nije pitao, odakle tko dolazi, kamo će tko otići nakon iskrcanja. Nitko nije znao, zašto drugi putuje, tko je lady Royl i zašto devetnaestogodišnja djevojka iz Amerike putuje oko svijeta. Nitko ništa ne pita. Mislila je, kako bi naprotiv ostarila u malogradjanskom životu, s Andreom, njegovim roditeljima, gradjanskim trgovcima, kojima su sve želje utažene time, što im na vratima dućana visi kraljevski grb. — Tri pokoljenja draguljara — ponavljao je često Andreov otac: ta je uspomena dražila Emanuelu na

smijeh. Da nema Štefanije, bila bi sada Andreova žena i na tu su je pomisao spopadali hladni srsi. Divna je Štefanija, majka nije nikada opazila, kako je ta djevojčica zapravo lijepa i razumna, svi govore da je vrlo zanimljivo dijete. Do sada nije ni samu sebe, ni svoju veliku obrazovanost točno procjenjivala. U zavodu joj se činilo, da je uvijek posljednja, sažaljivali su je: samo da je ponize i onemoguće, sada joj je jasno, bojale su se nje. Tu je očito obrazovanija od svih ostalih: sa starim princem često govori o slikarstvu, može pričati sve one lijepe stvari o svojem najmilijem slikaru, Correggiu, kao i anegdote o njemu. Očito se starcu, rodom iz Modene, to svidja. Napokon važno je, da joj je uspjelo živjeti po svojoj želji, po svojoj ćudi, kako je uvijek tvrdila i Silvija. Silvija je imala puno mana, rijetko se prala, nije bila prava žena, ali često je pravo govorila.

Odsviravši nokturno umjetnik je kod posljednje note spustio glavu na prsa i dalje držao ruke na klavijaturi. Na glasoviru se bijelile čiste ladjice, sve jednake, savršene.

— Pretjerala je — dopusti lady Royl nakon iskrcanja u Carigradu — ali Američanke i jesu takve, ili sve ili ništa.

Sybil, kćerka velikih rudnika bakra, u Carigradu se opila. Bile su izašle na kopno lady Armilda, Sybil i Emanuela u društvu dvojice Engleza i Poljaka. Sybil je trusila čašu za čašom i gutala ljepljivo, prašno, tursko sladko. Činilo se, da izvanredno podnosi vino, ali najednom se ustanovilo, da je pijana. Počela je svojim pjevanjem pratiti orkestar, na licu joj je sjajila nasmiješena neprisebnost. Pjevala je po ulicama, na obali, na motornom čamcu, kojim se vraćala na brod. Emanuela nije nikada vidjela pijane žene, nestalnih, mekanih kretnja i izražajem životinjskog blaženstva u ukočenom pogledu. Isprva je Emanueli bilo to odvratno, ali kasnije vidjevši, da se svi smiju zabavljajući se, počela se smijati i ona. Svi su pričali, kako su se i oni u pojedinim prilikama opili.

Emanuela pokuša promijeniti razgovor zaziruć od priznanja, da se to njoj nije još nikada desilo. Razlog je, pomisli, taj, što poslije druge čašice uopće ne mogu više piti.

— Jest, pretjerala je, ali je bila vrlo zabavna. Amerikanci — nastavljala je lady Royl — previše piju, jer ne znaju suzdržati se, ne poznaju pravu mjeru, kao djeca, koja se najedu kolača i pokvare želudac. Amerikanci su mladi narod: Sybil je pravo dijete.

Šetale su se po mostu broda, lady Armilda naslanjala se na Emanuelu. Nije bilo jasno, da li želi time istaknuti svoje godine ili svoje pravo. Emanuela je osjećala na svojoj ruci ruku lady Royl, dodir glatke, vrlo glatke, ali više ne mlade kože. Biserje je još više isticalo bjelinu njezinih ruku. Mirisala je svježim mirisom limuna: Emanuela je bila zadovoljna, što se s njom šeta ispod ruke po mostu broda. Pozorno je slušala ladyno pričanje, kada je najednom došla Štefanija:

— Što je, draga?

Emanuela je uvijek govorila djevojčici slađanim nekako udaljenim načinom, ali sa puno nježnosti i ujedno dosade.

— Nemirna sam.

— Što je, srce moje?

— Mademoiselle veli, da još ne smijem uzeti sladoled.

Emanuela se od srca nasmiješi. Odkada je došla na brod, počela se smiješiti na taj način; taj joj je smiješak vrlo dobro pristajao. »Trebamo godine i godine«, obično je govorila lady Royl, »dok upoznamo, što nam pristaje, dešava se, da to opazimo, kada smo to već odbacili. Znati dobro raditi i govoriti isto je kao i dobro se odijevati, pitanje je iskustva«.

— Ali svakako, srce moje, možeš uzeti sladoled, ljubavi moja. — Izgovarala je te riječi produženom slatkoćom, htijući istaknuti, da će za svoje dijete sve učiniti, da za nju ništa nema veće važnosti od nje-

zina djeteta, to je zaista sretno dijete, može uzeti i deset puta sladoled, pa i sa dvopekom. Zatim kao da se umorila od toga napora, obrati se ponovo lady Armildi, a djevojčica pobjegne misleći da majku uvijek treba nešto moliti, kada je s nekim u društvu.

Lady Royl nastavi: — Vidite, ona dva brata naprotiv, ne znadu se zabavljati, svakoga dana jedan odrazuje na licu drugoga svoju dosadu. Posjeduju dvorac nedaleko mojeg dvorca, u Engleskoj. Dodjite nakon ovoga putovanja k nama — i primi je za ruku — jest, draga, dodjite k nama! Predstavit ću vam svoje prijatelje. Priredit ćemo lov, da li jašete? Oh, vrlo dobro: priredit ćemo lov. Ja se u Engleskoj odmaram. Putovanja me izmuče, ali to je jedino, što volim, u Engleskoj vršim pokoru. Tada se posvećujem čitanju, nigdje se ne može čitati tako udobno kao u Engleskoj, ležim na zelenoj livadi kao u naslonjaču, takvih livada ima samo u Engleskoj. Poznajete li povijest? Pričaju, da je neki Amerikanac upitao Engleza, na koji način u Britaniji uspijevaju uzgajati te zelene savršene mekane livade. Jednostavno, odgovorio je Englez, sije se i reže se, kadgod trava previše naraste, opet se reže. Ali to treba besprekidno raditi kroz sedam stoljeća. Odgovor je zaista engleski, zar ne? — Lady Armilda se nasmije. — Ipak pruža točan pojam razlike izmedju obiju zemalja. Englezi su stara, iznemogla rasa, vole ozbiljnost i šutnju, sve što pripada starcima: čitaju, igraju golf. Ali dok to rade, ujedno i misle. — Spretno promijenivši razgovor lady Armylda izjavi: — Željela bih večeras odigrati partiju bridgea. Jedan od braće igra dosta dobro, ali, naravno, bez mašte. Vi, ja ... mogli bismo kazati onom časniku, kako se ono zove? Venier, sigurno potječe iz mletačke obitelji Veniera, simpatičan je, pravi gospodin, danas je teško kod mornarice naći takvih ljudi. Jest, reći ćemo Venieru. Udvara li vam Venier, ne? Meni se tako činilo.

— Večeres samo kratki bridge — rekla je lady Armilda: — Treba kadkada i rano leći u krevet, to

uistinu prija, preksjutra ćemo stići u Aleksandriju, a odatle u Kairo. Mojem je egipatskom prijatelju poznato da dolazimo, tko zna, kakav nam doček sprema. Kadgod se iskrcam u Egiptu, ja sam dobre volje.

Sybil je u baru pila u društvu dvojice američkih studenata. Svake noći pije do zore, vrlo je zabavna Sybil. Ostali su igrali u maloj intimnoj dvorani sa svjetiljkom na stolu. Od vremena bi do vremena po koji radoznali putnik otvorio vrata, da vidi, što se radi u toj dvorani.

Kraj prozora razgovarajući sa jednim od engleske braće i pastorom stajao je naslonjen stari princ, govorili su o politici, mirno s velikim stankama šutnje. Tada bi starac izvadio bijeli papir, oči uperio prema stropu, glavom sumnjičavo kimao i savijao papir. »Jest, što možemo? Svijet juri prema svojoj propasti.«

Do igrača su dopirali ulomci njihova razgovora: — A Kina? Što će stara Kina? — Englez je udisao sladkasti dim lule, starac ne znajući što će od papirnate ladjice, koja mu je ostala u rukama, bacio ju je kroz prozor u more. Oslobodivši se ladjice pogledao bi ravno u pastora kao da očekuje od njega razjašnjenje, širio ruke i pitao: — Što može Kina? — Igrači su govorili jedino nakon dovršene partije, zatim bi dugo šutjeli izgovarajući jedino riječi potrebne za igru. Igrali su ozbiljno. Emanuela je sjedila licem prema Venieru, promatrajući ga pomišljala je na opasku lady Royl: »Venier vam udvara«. Ona je to zanijekala. I zaista joj ne udvara. Jedino joj je rekao: — Krivo ste učinili, što ste se u Carigradu iskrcali s drugima. Zašto nijeste došli sa mnom? Ja bih vam bio pokazao svoj Carigrad, to jest Carigrad, koji ne nalikuje na ni jedan drugi Carigrad. Svatko na svoj način promatra jedan grad, na svoj ga način tumači, gotovo bih rekao, dešifrira. Neki gradovi uopće ne daju, da ih neki ljudi osjete; ostaju za takve ljude nijemi, tajanstveni, neoskvrnjivi. Jednom sam vodio po Napulju prijatelja Francuza; učinio

sam, da gleda Napulj s mojim očima. Kasnije se sam vratio u Napulj i kada smo se kasnije sastali, rekao mi je, da mu se Napulj učinio drugačijim. Sasma naravno: promatrao je taj grad svojim vlastitim očima. Držim, da bi bilo dobro, da se u Egiptu iskrcate u mojem društvu: i moj Egipat bi ovaj put imao novu dušu.

Bilo je toplo. Šutnja je šumjela u virovitom dihanju ventilatora, od kojega se pomicao topli zrak ne osvježujući nego ozlovoljujući.

— Osjeća se, da je Egipat blizu — reče lady Armilda — vruće je, posebna zagušljiva vrućina.

— Vlažna vrućina — ispravi Venier.

— Sto i pedeset — bilježila je lady Royl — Venier, karte pripadaju sada vama. — I ne uspjevši zataškati svoju radoznalost upita vješto: — Vi ste od mletačke obitelji Venier, zar ne?

Venier dijeleći karte — jedna, dvije, tri, četiri — potvrdi glavom: — Jest — jedna, dvije, tri, četiri — jest, moja je obitelj iz Venecije, ali toliko već godina putujem, da zapravo ne znam, koja je moja domovina. Mi pomorci već kao šesnaestogodišnji dječaci napuštamo svoj dom i odlazimo na Akademiju. Od toga časa za nas više ne postoji ni dom, ni obitelj. Nakon tolikih putovanja ne pripadamo više ni jednoj zemlji, ni onoj, iz koje odlazimo, ni onoj, prema kojoj polazimo. Naša nam je domovina — jedna, dvije, tri, četiri — zapravo brodski most.

Razdijelivši igračima karte preuzme svoje i rastvori ih.

Lady Armilda je i dalje prigovarala vrućini, od žeđe je neprestano lijevala sodu u whiski. Emanuela se sjeti, da je i Silvija obično govorila o mostovima. Venier nastavi:

— Kod svakog odlaska spopada nas oduševljenje zbog novog početka. Toliko već godina putujem, a ipak kadgod čujem sirenu, hoćete li mi vjerovati?, srce mi jače zakuca.

— I vama? — upita Emanuela iznenađ na.

— I meni. Uvijek, kao da po prvi put odlazim, dapače obmanjujem samoga sebe, da je to zaista prvi odlazak. A to je možda i najvažnije.

— A na povratku? — nastavi Emanuela.

— Da, eto, na svakom povratku osjećam da na leđima imam još jedno putovanje više i da mi godine prolaze.

Lady je Armilda ispila čašu, zapalila cigaretu, primila karte i svi učine isto.

— Dvica od srca.

— Dvica od pika.

Stari je princ i dalje bacao u more papirnate lađice, zatim bi ispružio glavu kroz brodski prozor kao da promatra nestajanje njegovih lađica. Iz Englezove lule uspinjao se gusti dim, a zatim polako nestajao u zraku. Pastor je promatrao more, koje je bilo nalik na caklinu tamne boje. Svi su šutjeli.

Ima pravo lady Armilda: treba od vremena do vremena odpočinuti, ne možemo se uvijek zabavljati, ali ugodno je i tu sjediti, mirno igrati uz čašicu konjaka. Konjak sa sodom. Pijemo ga danas, pijemo ga sutra, i svidit će nam se.

— Četvorka od pika.

— C o n t r e.

— Dobro je, dalje.

To igra Venier, od obitelji mletačkih duždeva Venier. Pravo veli lady Royl: teško naiđemo na takva časnika.

— Dakle, igra četvorka od pika.

KONAC ROMANA
»NIKOME NEMA POVRATKA«